

ÚTI JEGYZETEK

NÉMETHON – HOLLAND
BELGIUM – SCHWEIZ –
TYROL.

1847

MÉHES SÁMUEL.

KOLOZSVÁRTT,
NYOMATOTT AZ EV. REF. KOLÉGYOM BETŰIVEL

ELŐSZÓ.

A' közelebb múlt 1846-dik évben átutazám Né meth on egy részét, Hollandot, Belgiumot, Schweiz némely helyeit, és T y r o ll. Utazásom célja gyengélkedő egészségem helyreállítása 's gyönyörélvezet lévén, eszembe sem ötlött, miket láték 's megjegyzek, világ eleibe bocsátni. Némi vázlatokat azonban még is közlék az Erdélyi Híradó múlt évi folyamában: közléseimben legkivált az olvasók mulattatását 's némely akkor fenforgott 's a' hírlapok megérthetésére szolgáló politicalai körülményeket tartván szemem előtt. Hírlap hatása mint élete csak pillanatnyi, 's egyedül e' szempontból lehetett jegyzetim becsét helyesen mérlegelni. Azonban több barátim, jóakaróim e' töredékeknek külön, önálló alakbani kiadására hívának fel. Egyfelől azon remény,

hogy tán némelyeknek némi élvezetet nyújthatok, másfelől a' gondolat, hogy mivel munkám j ö v e d e l m é t j ó t é k o n y czélokra fordítandom, ezzel a' közjó előmozdítására is teszek valamit, arra bírtak, hogy futólagas vázlatimat itt olt, kivált pedig a' Schweizot érdeklőket, némely történeti világitásokkal bővítve, a' nagyon tisztelt olvasó közönség eleibe bocsássam. Mihez képest legyenek a' szíves olvasók felkérve: csekély irományom bírálatában e' körülményeket kellő tekintetbe venni. Ha lesz olvasóim között, ki művemből némi gyönyört merít, és ha jövedelmével szeretett hazám oltárára bár mi csekély áldozatot tehetek, bőven meg leend fáradságom jutalmazva.

Kolozsvártt 1817, Május 1-én.

A' SZERZŐ.

Úti jegyzetek

I.

PRÁGA – DRESDA.

Bécsből Prága felé Május végén reggeli 6 órakor indulék el gőzszekéren. Orvosok tanácsából csak Olmüczig íratám bé magam, meg sem gondolván, hogy gyengélkedő egészségem, főként a' vérnek főre tolulása miatt egyfolytában Prágáig utazhassam. Azonban az olműczi állomáshoz érve, magamat még könnyebben, elevebben érzettem; ezért poggyászsomat átvéve, újból megmértem, 's Prágáig magam 's nőm számára jegyet váltottam. Itt félórai mutatasra vala idő engedve; ez alatt száznál többen terített asztalokhoz ülénk, 's nagyon sietve ebédelénk, mert a' jelszóra mindenkinek sietni kellett helyére. Jel: csengetytyűszóra indulnak a' gőzszekerek, 's senki után nem várnak. Még az nap

nap alatt kényelmesen 60 mérföldet utaztunk A' milyen bámulatos, szintoly leírhatlan be-

csü 'a gőz ereje. Nemcsak hogy az utazást sokkal gyorsabbá, kényelmesebbé teszi: egy nap alatt megteszek négy napi utat, 's ezzel nemcsak időt nyerek, de nem is vagyok kitéve a' sok éjjeli megszállás kellemetlenségeinek, 's az idővel költséget is kímélek; de e' mellett kényelmesebben is utazom: nem lévén négy személy kicsiny helyre szorulva, húszan is ülhetünk ugyanazon szekérbe, 's az ülőpadok közti ösvényen egy helyről más helyre mehetek. Többekeli vidám társalgás útközben az időt kellemesen tölteti; a' legtávolabb országokból idegenek közt érdekes esmeretségek köttetnek; a' kinek tetszik, magát olvasással mulathatja. Több helyütt, kivált Német-, Frankhonban 's Belgiumban az állomásoknál azon nap megjelent hírlapokat is árulnak. Alig halad az ember félórát, már állapodási helyre talál, hol kinek tetszik kiszáll, 's más új utazó ül bé; ily állomásokon frissítő italokkal, süteményekkel, virágokkal kínálóznak a' szekerek mellett fel 's alájáró ifjak 's leányok. A' vasutak alkalmazása óta a' közlekedés és forgalom is nevezetes gyarapodást nyert. Az utazók száma tízszer is nagyobb, mint volt az előtt; meszsze vidékiek

egymással szoros közlekedésbe jöttek, 's e-
 gyik hely természetényei, gyártmányai más
 távoli helyekre kevés idő alatt minden rom-
 lás nélkül kevesebb költséggel szállíthatók.
 Szükség idején egy helynek bővebben ter-
 mett gabonáját két nap alatt a' szűkölködők szá-
 mára száz mérföld távolra is elszállíthatni. Több
 száz marha, sertés, a' nélkül hogy útközben
 meghitvánkoznak, sok tápszer megkímélé-
 sével, egy nap alatt eljutnak oly helyre, hová
 különben egy hónap alatt kellett volna hajtat-
 niok. Hát a' katonaság gyorsan eszközölhető
 szállításának minő következései nem lehetnek?
 A' gőz e' csuda-erejének köszönhetem én is,
 hogy egy nap alatt jó társaságban, minden rá-
 zódás, roncsolódás nélkül kevés költséggel
 Bécsből Prágába juthatok. Az állomásnál tár-
 sasági szekerek várnak az utasokra, melyek
 tolakodva ajánlkoznak, hogy akárkit portékái-
 val együtt valamely kényelmes vendéglőbe
 vigyenek.

Prága fekvése, magas erdős hegyek közt
 a' M o l d a u két partján, gyönyörű, 's maga egyi-
 ke Némethon legszebb városainak. Csehország-

nak ezen 120 ezer népességű, fénylő tornyokkal ékes fővárosa egy völgyben, dombokon, egymásfeletti lerasse-okon, hasonlíthatlan szép panorámát képez. A' város felelt magasban tündöklék H r a d s c h i n királyi palota. A' Moldaun át 1790 láb hosszú, 14-ik században 50 év alatt készült, 16 boltíven nyugvó kőhíd köti össze az ó várost az újjal, melynek mind két szélén, haj don a' várost oltalmazó, erős tornyok vannak. A' hidat ékesítő 28 nagy szobor közt nevezetes a' híd közepén ĩNépomuk sz. János ércszobra. E' püspököt a' 14-ik század végén Wenezel császár parancsára vízbe vetették, mint mondják azért, mert a' szentatya vonakodott a királyné gyónása árulója lenni. A' közmonda szerint a' holt test egy darabig a' Moldau színén lebegett, 's ez alatt öl fényes csillag környező fejét. Szent Nepomuk János napján Május 16-án sok ezerén meszsze vidékekről, még a' magyar földről is, vándorolnak e' hídhoz. Feljebb, a' v a d á s z - s z i g e t n é l egy más, ezelőtt kevés évekkkel épített 1455 láb hosszú szép lánchíd köti össze a' Moldau két partját. Prágában 1348-ban IV-ik Károly császár alapította a' legelső német egyetemet. Európa

minden vidékeiről ide tódultak a' tanulók, kiknek száma a' 40 ezerét feljül haladta, míg azon egyetem nagyhírű rectora, az új hitért később elevenen megégetésre ítélt Husz János, a' tanulók kiváltságait korlátolni kívánván, 20 ezer tanuló egyszerre oda hagyta Prágát, 's a' heidelbergi 's lipcei egyetemek alapítására adtak alkalmat.

A' Moldau hal partján fekvő kis várost halról Lorenz, jobbról Schloss hegyek környezik; itt van Prága kapitoluma: Hradschin. Ezen királyi palota előtt van egy négyszög piacz élőfásorokkal. A' piaczot minden oldalról a' legpompásabb paloták veszik körül. Ugyancsak innen egy nagy vasrostélyos kapun juthatni Prága székes templomához. Ezt 1343-ban a' kölni nagy templommal éppen egy időben kezdték építeni. Hegyes oszlopok számtalan tornyokkal övezik e' templomot. Az oltárt 3 ritka kép díszesíti, melyeknek egyikét Mátyás király hozatta ide Mechelnből. A' templom egyik oldalában van Népomuk sz. János drága ezüst öntetű síremléke; nyelvet kristály üvegebe zárva mutatják. Ugyanezen piazzon a' Sternberg grófi palotában van a' csehországi museum, a' benne természet mind há-

rom országából gazdag gyűjtemények, nevezetesen Csehország minden ásványnevei, csehországi történetészeti munkákkal gazdag könyvtár 600 darab kézirattal, pénzgyűjtemény 16 teremben, képcsarnok 1,400 képpel cseh festőktől. Midőn a' museumban minden a' nemzet 's haza emlékét leheli, eszembe juta Erdély museuma, 's azon hit lelkesíte, hogy azon jó fejedelem, kinek atyai kormánya alatti több tartományokban nemzeti museumok ébresztik az ipart, terjesztik a' természetani ismereteket, 's lelkesítik a' hon szerelmét, nem lehet hogy hív Erdélyétől is megtagadja a' nemzeti museum alapítását tárgyazó múlt országgyűlési törvényczikk megerősítését.

A' Lorenz hegyről le a' Moldaura, Prága egész kiterjedésére 's az azt környező hegyekre gyönyörű a' kilátás. Több szép épületei közt Prágának', különös figyelemre méltó a' Waldstein grófi palota, melyet még a' 30 éves háború hőse építtetett. Egy szobában kitöltve áll azon ló, melyen Wallenstein a' lützeni ütközetbe lovagolt. Nevezetes még a' régi Husziták temploma – Theinkirche, – melyben a' papi szónokszék mellett van a' nagy-

hírű csillagász Tycho de Brahe emléke. Ezen templommal szemben a' tanácsház, mely előtt 1021-ben a' F e j é r hegy melletti ütközet után a' régi cseh nemesek közül 27-nek, kik a' protestáns felekezet vezetői valának, fejét vették. Prága vidéke sok történetészeti emlékekkel gazdag.

Ha az ember Csehország számos kitűnő gyárait nem látogatta is meg, vizsgálja csak Prága áruboltjait, könnyyen meggyőződhetik, mily nagy Csehországban az ipar minden ágaiban az előhaladás. A' tudományokat 's szépmesterségeket is a' csehek nagy előmenetellel űzik. Különös örömmel hallottam, hogy István cs. k. főherczeg, jelenleg Csehország kormányzója erényeit egyhanggal magasztalják, sokágú ismereteit, szorgalmát, egyenes őszinte jellemét közbecsülés kíséri.

Valljuk meg egyenesen, mi magyarok sokban állunk hátrább a' cseheknél. Hallgassunk az életbölcességben dús 's ügyes tapasztatú gróf Széchenyi Istvánra, útmutatásaira, 's közeledő országgyűlésünkön hazánk anyagi érdekeit vegyük kiváltképpen figyelmünkre.

Prágából Dresdába szekeren 24 óra alatt lehet eljutni, de sokkal kellemesebb a' vizeni út: azért én is az utolsót választám. Többeknek társaságában, kikkel Bécstől Prágáig a' vasúton ismeretséget kötöttem, az ezen célra mindig készen álló társasági szekereken Prágából reggeli 4 órakor útnak indulánk, 's 9 óra alatt M e l n i khez értünk, hol a' Moldau folyó az Elbébe szakad. Itt gőzhajóra ülénk. Az eleinte tágas folyó alább magasan tornyozó kősziklák közt mindinkább öszszeszorul, míg az ember a' folyóba benyúló magas, meredek kősziklához ér, melynek tetején omladozó tornyaival S c h r e c k e n s t e i n vára fekszik; a' szemben levő parton A u s s i g város látható. Ezután csak hamar gróf Thun pompás kastélyához T e t s c h é n h e z jutánk, mely egy benyúló kősziklacsucs alján, igen kies vidékű város szélén van. Ezután az Elbe szakadatlan erdőkoszorúzza meredek kősziklák közt foly; az itteni gőzhajózási regényes útban egészen Dresdáig a' legnagyobb gyönyört lehet élvezni. S c h a n d a u n á l van a' szászországi vámvonalon, 's itt kezdődik az úgynevezett Szász-S c h w e j z. A' folyó partján levő nagy ven-

déglő tömve vala idegen utasokkal; innen pedig egész Dresdáig úgy a' partok, mint a vizén lebegő csolnakok tele valának a' szász-sehweiz regényes táját látogatni kívánókkal. Schandauhoz közel van az úgynevezett tehén is tál ó, (Kuhstall) 20 láb magas kősziklakapu, melyről pompás a' kinézés. E' nagy barlangban kerestek a' környék lakosai a' 30 éves háború alatt marháikkal együtt menedéket, Schandautól szoros kősziklaút közt csak hamar eléri az ember a' 655 láb magas 's gyönyörű kilátást nyújtó Brandot; kevés-sel tovább az úgynevezett Bástya (Bastey) nagy kősziklatömeget, mely az Elbe jobb partján hegyes szarvakban felnyúlik. E' kősziklaszarvak egyikéről egy darab kőszál külön válva az Elbére benyúlik, 's 700 lábnyi magasságban a' víz felett szabadon lebeg. E' mellett még több szoros kősziklanyílások vannak gyönyörű kilátásokkal. Ugyan innen láthatók az ennél még 300 lábbal magasabban fekvő Lilienstein és Königstein várak. Ezentúl is a' legváltozatosabb alakú kősziklák közt Pilniczhez, a' király mulató kastélyához érkeztünk. Innen kevés idő múlva kiszállánk Dresdánál.

DRESDA.

Dresda Szászország fővárosa, (80 ezer lakossal) melynek fekvése az Elbe mellett gyönyörű, szépművészeti 's tudományos gyűjteményekkel rendkívül gazdag. Alig szállánk meg a' vendéglőben, még azon estve sieténk Brühl terrasse-ra. Ez az Elbe mellett felemelkedett sétatér, gyönyörű kilátással. Mellette igen szép kávéházak vannak, melyek 's az előltök levő padok tömve valának látogatókkal. A' szegleten levő két emeletes vendéglőben pompás termek vannak, melyekben estvénként nagy hangászkar- 's frissítő italok- és étkekkel mulattatnak a' rakott asztalok körül ülő vendégek. A' terasse mellett kert és szép sétahelyek. Innen láthatni Némethon legszebb köhídját, mely az Elbén 16 boltíven áll, 's 1,380 láb hoszsu, 42 láb (hét öl) széles. Más nap elkezdem Dresda gyűjteményei látogatását; de ezekről csak röviden, mert bővebb leírás túlmenne jegyzetim szűk határán. A' híddal szemben levő királyi lakban van az úgynevezett z öl d b o lt, (d. grüne Gevölbe) mely több milliókat érő drága köveiről 's ritkaságairól híres. A' 2-ik szobában gyönyörű az

elefántcsont-gyűjtemény. Többek közt kitűnők: egy kereszt Michel Angelótól, több korsó ütközetek ábrázolattal, pohár az esztelen szüzekkel, 92 ábrázolatban a' rossz angyalok bukása. A' 4-dik szobában tiszta arany 's ezüst edények rubinokkal rakva. A' 6-dik szobában tyúktojás nagyságú drágagyöngyből egy udvari púja faragva. A' 8-kszoba fényével, becsével a' többeket mind feljűlműlja. A' többi 'közt egy nagy négyszög ezüst táblán, melynek mindenik oldala 2 sing, van a' Mogul udvara. Középbén arany trónon ül maga a' nagy Mogul, 's körülte 132 ábrázolatban udvara 's saját őrjei aranyból. Több drágaságok közt van Luthernek két gyűrűje. Egy üveg ládában igen sok gyémánt, ezek közt egy zöld brillant, mely 100 gránt nyom.

A' képcsarnok európai hírvű. Több utas csak ennek kedvéért heteket tölt itt. Csak az olasz és németalföldi remek festvények 1,800-an féljűl vannak. E' képcsarnok fő gyöngyszeme Raphael legszebb remeke, a' szent Szűz sz. Sixtussal és sz. Borbárával. Correggio legmesteribb 6 festvénye is itt van. Köztök a' „pásztorok imája” legkitűnőbb. De mindezeket látni kell; azt semmi leírás nem pótolhatja.

A f e g y v r-g y ű j t e m. m u s e u m (Rüst-Kammer) régi pánczélöltözetekkel gazdag. Kzek közt nevezetesek: Móricz választó iejedelem, Gusztáv Adolf, 's lengyel király Sobieszky pánczéljai, XII-ik Károly svéd király kardja, Ziska fegyverei 's a' t.

A' rézmetszések g y ű j t e m é n y e Európában legnevezetesebb: a' leghíresebb mesterektől több mint 250 ezer példányt számlál. A' porcellán-gyűjtemény áll 18 szobában több mint 600 ezer edényből, a' szászföldi első próbától a' tökély felső fokáig. Ezen kívül vannak chinai, japáni, francia és olasz porcellán edények mindennemű alakokban.

Mellőzni kívánom a' királyi kastély, egyházak, könyvtár, játékszínnek 's több más nevezetességek leírását, – de mivel itteni mutatásom alatt országgyűlés volt, 's annak ülései nyilvánosak, ezeket tevém figyelmem főbb tárgyává. Itt mutatásom alatt igen érdekes tárgy, az ev. lutherana egyház reformja vala napirenden; azért valamint egy pár ülés folyamát, úgy az országgyűlési tanácskozás rendét, 's „a' terem elrendezését is szíves olvasóimmal közölni nem tartom érdektelennek.

SAXONAI ORSZÁGGYŰLÉS

Mint tudva van, a' saxoniai országgyűlés is, mint majd minden képviseleti országgyűlés, szinte csak az erdélyit kivéve, két kamarára oszlik. A' lutheran egyház reformját a' státuskormány kívánta; a' tárgy már mind a' két kamarában meg volt vitatva, de az első kamara nem minden pontra nézve egyezvén meg a' 2-dik kamara határozataiban, onnan újabb vitatás végett viszont a' 2-dik kamarához küldöttek. Ez a' tárgyat véleményadás végett választmányoknak adván által a' választmány tudósítását a' jun. 3-ki és 4-ki gyűlésben adta elő. Lássuk tehát mindennek előtt a' ház belszerkezetét. Ezen 2-dik vagy követek kamarájának mostani elnöke B r a u n , alelnöke E i s e n s t u c k . Van két titoknoka 's 75 tagja. A' tanácskozási terem egyik oldala közepén, felemelkedettebb padlazon, egy asztal közepe táján ül az elnök, mellette kétfelől a' két titoknok. Az elnök előtt van a' szónokszék; ezzel szemben a' gyorsírók külön asztalkák mellett. Az elnöki asztaltól jobbra, kis asztalok mellett ülnek a' ministerek. A' terem két. oldalán, az elnöktől jobbra és balra, 's néhányan szemben, külön asztalkák

mellett egyes náddal font székeken ülnek a' követek. Mindenik asztalkának van záros fiókja, melyben a' követ irományai, választmányok munkái, naplók, jegyzőkönyvek 'sat. vannak. A' követek sorában első helyen ül az alelnök. A' terem bárom oldalán fenn vannak a' karzatok. A' hosszszabbikba, az elnökkel szemben mindenki bemehet; a' jobbfelől levőbe az 1-ső kamara tagjai; a' balfelől levő kétfelé van osztva: egyik a' dámák, másik az idegen utazók 's megkülönböztetettebbek számára. A' karzatok ajtóira fel van azon rendelés ragasztva, hogy senkinek sem szabad helyeslését vagy roszzalását kijelenteni, különben az elnök kiutasítja. Nagyobb lármára az egész karzatot kiüresítik. A' gyűlés kezdetének ideje 10 óra, de rendszeren félórával későbbre kezdődik. Az ülés kinyílása jeléül az elnök egy kezében levő kis fakalapáccsal az asztalra üt; ekkor minden követ helyét elfoglalván, az egyik titoknok a' jegyzőkönyvet felolvassa, mely megállítódván, az' elnök 's két titoknok azonnali aláírásaikkal hitelesítik. Ezután az elnök előadja a' napirenden levő tárgyat, 's a' választmánynak, melyre azon tárgy véleményadás végett bízva volt, válasz-

tott előadója a' szónokszékbe lép, 'a pontonként előadván a' választmány véleményét, minden pont után az elnök megkérdi: nincsen-é valakinek észrevétele? Ha senki sem szól, ezt mondja: úgy látom, a' kamara elfogadja, vagy megegyezik a' választmány véleményében. Ekkor a' kalapácsal az asztalra koppant, mely azt teszi, hogy határozattá váll. Voltam oly ülésben is, melyben a' váltótörvényen teendő javítások iránti véleményét adták elő a' választmánynak, 's majd minden pontot hallgatás követvén, a' kalapácsütések csaknem egymást érték. A' tanácskozás igen nagy csenddel 's illendőséggel foly; semmi személyesérsétsé, heveskedést nem hallottam; mind a' mellett a' tárgy feletti véleményeiket bámulásra méltó szabadsággal nyilvánítják. A' terem ajtói előtt, úgy alatt mindkétfelől, valamint minden karzatoknál szolgák vannak, kik még a' karzaton levőknek is, ha kívánják, friss vízzel szolgálnak.

Június 3-án az elnök előadván, hogy napirenden „az e v a n g e l i c o - l u t h e r a n a vallás egyházi reformja” van, a' bizottság előadója, Menzel I. kamarai követ, a' szónokszéket elfoglalván, a' bizottság' tudó-

sítása elejéről ezen ajánlatnak „megismervén a” kamarák incompetenciáját, a’ dogmák változtatásában nem kellene belé elegyedni” kihagyását indítványozza; azért, mert maga a’ bizottság is dogmákba nem elegyedett, ’s azt hiszi, hogy a’ kamara is a’ symbolikus könyveknek ’s az azokra való hittételnek megtartása vagy eltörlése tárgyában beadott 67 kérelembe nem fog beléelegyedni, ’s így a’ hitágazatokra nézve incompetensnek tartja magát. Előbbi is tehát ezen ajánlatnak, mint szükségfelettnék kihagyását kellene elhatározni. Az elnök a’ vitatást ezen kérdésre nézve megnyitja. Clausz követ: Maga is azon véleményen van ugyan, de nem tartja tanácsosnak e’ felett vitatkozni, ezt határozatképpen kimondani, ’s általa már előre egy jövő kamarának kezét megköttőleg felállítani, miszerint a’ kamara az egyház belügyeinek incompetens ítélőszéke. Haase: Az ajánlatból csak ezen szót hagyná ki „megismervén incompetenciáját.”

Henzel. A’ bizottság tudósítása oly egybefüggő, hogy abból nem lehet egyes kérdéseket külön kiszakítani, ’s összefüggés nélkül venni tanácskozás alá. Ezen indítványba

az elnök is belé egyezvén, az előadó a' bizottság egész javaslatát előterjesztő a' következő pontokban: a) A' most fennálló ev. luth. egyház reformja kívánatos, b) Az egyházi alkotmány reformja az ev. luther. egyház fennállását nem veszedelemzeti. c) A' kamara is osztozik a' státuskormány azon nézetében, hogy az egyházi alkotmánynak presbyterialisnak kell lenni, d) Alapelvül el kell ismerni az ev. lutheran. egyháznak a' státustól való különszakítását; egy felső collegialis tiszthatóságot kell alkotni, erre ruházni az egyházi hatalmat a' státus jogaival megegyeztethető módon. Továbbá, az első kamarával egyértelemben ki kell mondani nyíltan, „h o g y a' r e n d e k g y ű l é s e a k é r d é s a l a t t i r e f o r m ű g y é b e n i t ö r v é n y h o z á s r a c o m p e t e n s ;” ‘s hogy a' legfelsőbb rendeletben kívánt törvényjavaslat kidolgozását bízzák a' legközelebbi országgyűlésig lévő közidőben munkálódó választmányra, e) A' két kamara, a' főstátuskormányval egyetértve, ezen választmányt nevezze ki. Végre, hogy ezen tárgyban beadott minden kérelmeket, illő tudás végett, a' státuskormánynak adjanak át.

A' bizottsági tudósítás előadása után, az elnök újból felolvastatta annak minden pontjait, 's felszólítá a' követeket, hogy a' ki hozzászólani kíván, minden pontjára nézve tegye meg észrevételeit. N e u b e r e r szót kér. A' protestáns egyház állását mindig fájalta, mert az a' státusban már csaknem elenyészett. Mint egy gyám alatti gyermek állott szemben a' hatóságokkal, nevezetesen a' vallásügyi ministeriummal; ezért örvend, hogy maga a' kormány hozta indítványba a' reform-javaslatot. Az egyháznak a' reform általi veszély észésétől nem fél. A' kamara ugyan nem zsinat; de joga van az egyház külső alkata reformálására. Ha abban megegyezik a' kamara, hogy reformra szükség van, úgy abban is egyértelemre jöhet, hogy mi módon legyen? A' mi a' presbyterialis és synodalis alkotmányt illeti, nem hiszi, hogy Saxoniában sokan legyenek, kik püspöki süvegre vágynak. Szóló a' javaslat több pontjait is érintvén, leszáll az egyház úgynevezett patronusaira, kik nagy nyugtalansággal néznek a' célba vett reform elébe. Ő sokat gondolkodott ezen kegyúri jogról, de soha sem győződhetett meg hasznáról és szükségességéről Ezután

részletekre terjeszkedett, p. o. a' patronusoknak a' papok tételében, a' községek Le-folyását elnyomó jogaira; megjegyezte, hogy a' községeknek sokkal tagosabb befolyást kellene lelkipásztoraik választásában engedni. A' protestáns istentisztelet nagy részét a' prédikálás teszi; ezért nem kellene a' népre rossz egyházi szónokokat tolni. Még többen is szólottak, de mivel már 2 óra eltölt volt, 's az ülésnek még titkossá kelle alakulni, az elnök a' vitákat azon megjegyzéssel zárta bé, hogy a' tanácskozás másnap 10 órakor folytatódni fog. Másnap június 4-én, előbb is S a c h s e emelt szót. Pártolja azon javaslatot, hogy az ev. luther. egyház reformja kívánatos. Maga sem kívánja, hogy a' hitzikkeken változás történjék, miáltal csak több dissidens secták erednének. A' symbolumok megtartása mellett szabadon munkálhat a' lelkiismereti szabadság. Az egyházi alkotmány 3 formái közül leginkább megnyugszik a' presbyterialis és synodalis formán. Alelnök E i s e n s t u c k némely pontokra nézve sem a' bizottság, sem az első kamara véleményében nem osztozik. Az első kérdésre természetes a' felelet: t. i. az ev. luther. egyház időszerinti javítását két-

ség alá hozni nem lehet; nehezebb annak megfejtése: mi módon kelljen a' reformot eszközölni? A' presbyterium is aggodalomra adhat okot. Tekintsünk csak Skócziára, hol ezen egyházi forma leginkább ki van fejtve, 's a' legtöbb kedvetlen szakadásokat okozta; színtoly tapasztalatokat meríthetni a' schweizi hasonló egyházi formából. De még sokkal aggályosabbnak tetszik neki a' synodalis alkotmány. Nézzünk csak Hannoverára és Hollandra, hol a' synodalis határozatok a' legnagyobb 'bizalmatlanságot szülték. Nem kívánja a' középídot elővarázsolni; nem akarja, hogy mint akkor, a' császár a' státust, 's a' pápa az egyházat képviselje. Luther következő szavainak: „Es gibt kein Pfäfflein, und sei es noch so klein, es steckt in ihm ein P ä b s t l e i n.“ *) ma is meg van

*) Közlő örömmel tapasztalván, hogy Erdélyben a' négy vallás közti szeretőt 's kímélés nem csak a' törvény betűiben, de az életben is van, 's hogy az 1843-44 országgyűlésen a' protestánsok sérelmeit minő kíméléssel tárgyalták: a' fentírt szavakat éppen nem sértő szándékkal iktatta tudósításába, hanem ez országgyűlés élethű képét részrehajlatlanul kívánván közölni, azon alelnöki szavakat tudósításából ki nem hagyhatta.

igazsága. Maradjon távol a' hierarchia ideje. A' consistorium legyen oly egyházi főtanács, mely a' felelős ministerium mellett megállhasson; 's ez nagy megfontolást kívánó ügy. Itt annak lehetne hasznos következése, ha az ország főconsistoriumának nagyobb hatást lehetne eszközölni. Szóló nincs ellene a' reformnak; óhajtja, hogy a' községeknek nagyobb befolyása legyen; de hogy a' presbyteriumok, zsinatok, vagy consistoriumok által a' kívánt célt el lehessen érni, úgy véli, hogy nem kell az alkotmányban alapuló ministeri felelősségnek aláásni akarni. Az egyház ne csak a' státus mellett, de önállólag álljon a' statusban. Nem kell oda visszazamenni, hogy mint a' közép időben, a' státus az egyház alá legyen rendelve. M e c z l e r: Sokan bámulnak, honnan támadtak fel egyszerre a' protestáns egyház reformja iránti vágyak? honnan ezen százados álombóli felébrülés? Szóló nem bámul, midőn oly időben élünk, melyben a' csudák elvesztették jelentőségüket. Ezen felébrülés okát találja a' protestáns egyház ellenségei mesterkedéseiben, kik elősergeiket már Saxonia határáig léptették, nemcsak, de már a' határon is átlopódtak, 's

győzelmi lármáikat kürtölik. Ezen elsietett győzelmi trombitaszó mentette meg egyházunkat. Igen helyesen kívánja maga a' kormány is, valamint a' bizottság, hogy előbb az egyház külső épületét rendezzük, 's azután készülnének a' belső ékítések. De egy külsőképben újból készített épületben az omladványokat, szemetet sem lehet megszenvedni, mint az ev. lutherana egyház némely tagjai kívánják, kik a' vallásosságot csak a' hitletételben keresik. Kívánni kell az egyháznak a' státustóli különválasztását, mert ezt az ország alkotmánya is biztosította; 's mivel az idő lelke is kívánja, szóló reméli, hogy a' kormány a' benne helyezett szép reményeket nem sokára tündökölve fogja valósítani. Ritter: Az egyházi reformot óhajtja, de e' mellett azt hiszi, hogy az egyház hitczikkjein is kellene némi módosításokat tenni, 's e' részben Lutherre és Melancthonra hivatkozik. Itt azonban a' legnagyobb óvatossággal kell vigyázni. Továbbá kívánja, hogy az egyház ne ura, de lelke legyen a' státusnak. Zeschweicz: Mint tegnap is kijelenté, a' reformot kívánja, de az I-ső kamarával együtt óhajtja, hogy a' hitczikkelyeket kérdés alá ne vonják, hanem épsé-

gökben maradjanak. Minden egyháznak szüksége van tagjai egyesítési alapjára, bizonyos hitvallomásra. A' protestáns hitvallás a' szentírásan alapul, mely a' szabad vizsgálatot nem rekeszti ki. Ha csak arról volna szó, hogy a' symbolicus' könyvek megavult szavaiban némi változtatások legyenek, nem szólana ellene; de egyéb a' cél. Kik a' symbolicus könyvekkel megelégedve nincsenek, lépjenek ki az egyházból 'sa't. H e n z e l: A' protestáns egyházban már jórészt meggyőződtek az iránt, hogy a' symbolicus könyvek egész kiterjedésökben az időre többé nem illenek; az újabb kor kétkedik, ha minden dogmák kötelezők-é? Megrostálásukat a' jelenkor kívánja. De előbb rendezni kell az egyház organumát, mely azt létesíthetné. Ő nem kivan egy fő egyházi hatóságot. Kérdés, ha vajjon megállhatna-é vele együtt a' ministerek felelőssége? Most ugyan Saxoniában az egyház igen rossz lábon áll, mert majd minden jogai csak ministeri kezek közt vannak. Reformot gondolni sem lehet azon hatalom szorítása nélkül. Most az egyház inkább kényszerítő intézet, mint erkölcsi szabad egyesület.

S c h u h m a n n: Mik azon okok, melyek az egy-

ház reformját kívánják? Egyfelől a' protes-
tánsok közt eszközölhető nagyobb egység,
hogy a' kívülről betörni vágyó hierarchiai
törekedéseknek annál könnyebben gátot le-
hessen vetni; másfelől az egyházi érdekek
felelevenítése. A' protestáns egyháznak sem
alkotmányában, sem dogmaiban nincs egység;
reformra kell törekedni, hogy ily egységet
lehessen eszközölni. Csak azon feltétel mel-
lett áll némely javaslatokhoz, ha a' papi és
világi befolyás az egyházra egyesítve, 's e-
gyik a' másik túlnyomóságától meg lesz ment-
ve. A' zsinatnak legyenek anynyi papi mint
világi tagjai; de másfelől az egyházi főta-
nácsnak is nem csak státushivatalnokok, de
egyháziak is legyenek rendes tagjai. *) Ober-
länder: A' reformra kiáltó szükség van.
De abban áll a' keresztény vallás tündöklő
érteme, hogy a' betű meg nem köt. Így

*) Szíves olvasóim láthatják, hogy a' refor-
matio bölcsőjénél is kívánják a' reformot, de
nem csupán papi befolyást akarnak eszközölni,
's az egyházi főtanács befolyását elnyomni; sőt
ellenben a' zsinaton a' világiak számát szapo-
ritni, 's egyházi főtanácsot alkotni; a' prote-
stánsok lelki szemeit: a' papi 's világi ha-
talmakat súlygyeplíteni.

akarta maga a' Krisztus. A' hitczikkek magyarázatábani örökös megállapodással, a' protestáns vallás tanai javíthatlanoknak tartásával éppen azon hibába esnék az ember, mit más vallásban olcsárol. Azonban téved, ki az egyházban teljes egységet akar eszközölni. A' protestáns egyház szabadságra van építve, 's egyedüli symboluma az evangélium. Ha minden időben csak azt akarnók igaznak tartani, mit Luther annak ismert, így a' protestantismus nem lenne egyéb mint pápaiság. (Pabstthum) De ki a' protestáns? Az, a' ki a' hit dolgában az esztelenség 's zsarnokság ellen protestál, 's az evangéliumot nem bekötött de nyitott szemmel akarja vizsgálni, 's azt az igazság iránti nyílt szívvel 's meg nem zavart elmével kívánja érteni. S c h o l z e a' presbyterium és zsinat mellett nyilatkozik. Fájlatja, hogy a' községek befolyása keskeny határok közt van; nekik templomot kell építeni, papot fizetni, 's még is a' számadásokba belé sem szólhatnak. Oehingen: Óhajtja, hogy a' községeknek papjaik választásába ezután nagyobb befolyásuk legyen. Mül-ler: Az isten monda: legyen világosság 's azonnal lett. Kívánja, hogy a' kormány is

világosságot terjeszsen az országban's Mulda völgyében. Ő is a' kegyúri jogokat szorítani, 's a' községek befolyását a' papválasztásba szélesbítni kívánja. Statusminister **W i e t e r s h e i m** megjegyzi, hogy most, midőn a' reform ügyében még nincs törvényjavaslat, nincsenek bizonyos rendszerbe vett indítványok, kívánni sem lehet, hogy a' kormány az egyes beszélők állításaira feleljen. Azon nézetre, hogy az egyház külső reformja által annak belső javítását is elősegítsék, a' kormány nem adott alkalmat. Továbbá a' kormány nem fogja ellenzeni, hogy minden egyház maga intézze el belügyeit; de az egyháznak a' státustóli teljes különszakítása lehetetlen, 's az a' protestantismust gyökeréből kitépné, megsemmisítné. A' bizottsági előadó **H e n z e l** berekesztésül megjegyzi: nem hiheti, hogy a' kamara most a' szerencsés alkalmat elszalaszsa, hogy az evang. Luther. egyháznak is olyan önállóságot eszközöljön, milyent a' más egyház már régóta bír. Ezután az elnök szózatolást kívánt. Az egyházi reformot egyhanggal óhajtották, valamint az ev. lutherana egyház egységi fennállását is: de az I-ső kamara azon toldalékát

„h o g y s e m m i s e t ö r t é n j é k, mi akár-
 mely h i t c z i k k e t i s k é r d é s alá ven-
 ne” 7 szózat ellen visszavetik. A’ presby-
 teriali-synodalis alkotmányformát, valamint
 hogy a’ protestáns egyházra nézve egy fő
 collegialis hatóságot, egyházi főtanácsot al-
 kossanak, nagy szótöbbséggel elfogadják.
 Egyértelemmel elfogadják azon javaslatot is,
 hogy az egyház reformja ügyében beadott
 minden kérelmeket, tudomás végett, a’ stá-
 tuskormányznak adjanak át. Ezután a’ tagok
 újból nevenként felszólítódván, egyértelem-
 mel kívánják, hogy a’ tett határozatokat a’
 státuskormány eleibe felterjeszszék. ‘S ez-
 zel elnök Braun a’ gyűlést félnégyórákor
 bérekeszté.

A’ szászországi első kamara termének
 belszerkezete szintolyan mint a’ másodiké. Elnö-
 ke K a r l o v i c z, 39 tagja van, kik közt el-
 ső helyen ül J á n o s berezeg a’ király test-
 vére, trónörökös, ugyanaz, kinek a’ múlt év-
 ben Lipszében ablakait behajgálták, miből
 azon véres láрма keletkezett, melynek ked-
 vetlen nyomai ma is meg vannak. Június 4
 és 5-ki ülésekben napirenden volt a’ dres-
 dai orvosi és sebészi akadémiának eltörlése,

a' lipcsei egyetemmel való egyesítése. A' választmányi előadó János herceg volt, ki a' szónokszékből előadta azon akadémia eltörlését javasoló okokat. Voltak többen, kik ellene szólottak; János hrg. újból eszesen védelmezé a' választmány javaslatát 's 2-ik kamara határozatát, mely végre szótöbbséggel végzésbe is ment. A' tárgy inkább helybeli érdekű lévén, nem terjeszkedem részleteire. Ezen ülésben is több minister volt jelen; kik közül a' had- 's oktatásügyi minister szólott is. A' kamara tagjai közt második helyen ül egy calholicus apát; alább az ev. lutheránus superintendens dr. Amnion 'sa't. Egyik kamara tagjai sincsenek egyenruhában, csak rendes polgári öltözetben.

A' saxoniai országgyűlés mind két kamarái, úgy a magyarhoni volt országgyűlés némely tagjaival azonegy vendéglőben ebédeltem. Kölcsönös gyönyörrel cserélhetők eszméinket, 's a' szászországi törvényhozók kitűnő érdeklődéssel hallgaták Magyar- 's Erdélyország gyűlései szerkezetét, 's a' jelenben köz figyelmet igénylő tárgyakat.

Mielőtt Dresda leírását bevégezném, nem mellőzhetem említés nélkül az illeni fel-

sőbb műveltséget, minden osztályú lakosokban szemlátomást tapasztalt megelőző humanitást, 's kitűnő tiszta erkölcsiséget.

II.

LIPCSE—BERLIN

Dresdából vasúton értem Lipszébe. E' város az E l s t e r, P l e i s s e és P a r d e folyók összefolyásánál fekszik; lakosai száma 50 ezer, 's a' német könyvkereskedés központja. 100 könyvkereskedés, 24 nyomtató műhely van benne, 's több mint 200 sajtó működik. Meglátogattam az európai híró B r o c k h a u s könyvkereskedését 's könyvnyomó intézetét. Itt minden öszpontosul, mi egy könyv életbe léptetésére szükséges. Van papírgyár, van nagyszerű betűmetsző és betűöntő műhely, vannak élő- 's holtnyelvck betűit szedők, kézi és gyorsajtókon nyomtatók. A' ki nyomott példányokat a' felső emeletben lévő könyvkötők bekötik, 's a' bekötött könyveket ugyanezen intézet könyvkereskedése széles e' világra elterjeszti. E' nagyszerű intézetben mindennap 500 ember dolgozik, nagy gőzsajtója minden órában 2000 ívet nyom-

Az intézeti ügyvivő, miután mindeneket a legnagyobb készséggel megmutatott, felvitt az öt emeletű nagy épület híjjára, 's annak ablakán mutatta a' Napoleon bukását eredményező' híres ütközet helyét; elbeszélte folyamát, melynek ő ugyanazon ablakból vala szem tanúja. Mint olvasóim nagyobb része tudni fogja, e' véres ütközet négy napig tartott, 1813 octobere 13-tól 19-éig. Napoleon alatt 176, a' szövetségesek részéről 300 ezer, e' szerint kevés híján félmillió ember volt a' csatatéren, 's a' két részről 1,000 ágyú okádtá a' tüzet és halált. Az ütközet első napján oct. 16-án Napoleon a' szövetséges seregek közepét oly hősileg támadta meg; hogy azon nap a' szerencse neki látszott kedvezni. Más nap a' seregek nyugodtak, 's ez alatt a' szövetségesek új erőt és központosulást nyervén, 18-kán az ütközet mind két részről legnagyobb elkeseredéssel 's vitézséggel folyt. 19-én reggel a' francziák elkezdették Lipsén általi visszavonulásukat. Napoleon alig vehete búcsút a' szász királytól 's családjától, 's alig ment át az Elster hídján, a' hidat löporral felvetették, 's ezzel 25 ezer francia 's 200 ágyú a' víz túlsó pariján rekedett. A' francziák vesz-

tése holtakban 's sebesültekben 60 ezer, kik közt 3 ezer tiszt; a' szövetségesek vesztét 45 ezerre teszik. Napoleon 19-én délben 12 órakor lovagla át az Elster hídján, 's egy óra múlva már az orosz császár, porosz király, 's tábornagy herceg Schwarzenberg, győzelmi bementüket tárták Lipésébc. Ugyan az Elster hídja felvetése által hrg. Ponia-t o w s z k y is Lipcsébe rekedvén, megsebesült, lovával az Elsteren átúszni igyekezett, de ott találta szörnyű halálát. A' nagynevű herceg a' lipcsei ütközetben magát megkülönböztett vitézséggel viselte, 's ő volt kit Napoleon jövődő lengyel királynak nézett voit ki. Testérc csak 21-én akadtak, mely bebalzsamozva Krakkó székesegyházában a' lengyel királyok hamvai mellé lőn helyhezve. Elmének a' Gerard kertbe megnézni a' helyet, hol a' szerencsétlen berezeg halálát találta, 's bámulék hogy lebete e' keskeny, alig 3 öl szélességű folyóba belé hálnia; de azután vevém észre, hogy a' folyó mély és partja mind két oldalról meredek. A' part szélén azon ponton, honnan lovával a' vízbe szökött, köemlék van emelve. A' csinos kertben egy kis kápolna – formában le van írva e' sze-

rencsétlen történet, ott vannak fegyverei, köntöse, nyeregszerszáma; láthatni kéziratit is, melyeket nála találtak. E' csinos kert egy úri emberé; a' kertajtót nyitva találtam, nem kellett bémenti-jegyet váltani; benn sétálókra akadtam, 's dicsérém a' tulajdonost, hogy e' szép kertet 's becses emléket az idegenek számára nyitva tartja; azonban midőn távozni akarék, egy egyenruhás szolga megszólíta: fizessem meg az egy pengő forint bémenti-díjt. Lipcse várát mulatókertté változtatták. Itt láthatni a' hajdon kedves költész Gellert emlékét. Lipcséből ugyancsak vasúton Berlinbe utaztam.

Berlin Poroszország fővárosa 350 ezer lakossal, (150 év alatt népe tízszeresedett) a' Spree vize mellett, fövényes 's terméketlen környék közepette fekszik. A' várost Európa egyik legszebbikei közé sorolhatni. Legszebb része a' királyi kastélytól a' brandenburgi kapuig. Azonegy pontról lehet itt látni az építészet nagyszerű mesterműveit: a' királyi lakot, szemben lévő pompás szökőkúttal, nagyszerű oszlopokon nyugvó előpitvar me-

getti museumol, az operaházat., egyetemi épületet, fegyverházat, két sz. egyházat, könyvtárt, III-ik Wilhelm palotáját 'sa't. Itt kezdődik a' hársfák kellős sora, melv a' brandenburgi kapun ki az állalkcrlbc (Thiergarten) vezet. Ezen h á r s f a s o r (Linden) végénél láthatni, Bülon, Scharnhorst és Blücher nevezetes porosz vezérek emlékszobrait berlini híres képfaragó R a u c h t ó l. Bülon és Scharnhorst szobrai carrarai fejer márványból, Blücher herczegé a' Watterloi ütközetben nyert francia ágyukból van öntve, 26 láb magas; a' más két szobor sok zsámolyaikkal 18 láb magas. A' hársfák kies tája, legszebb 's élénkebb sétahelye Berlinnek, hossza 1,000, szélessége 86 lépés; a' nagy hársfák sora 5 utat képez, melyek közül a' két szélső szekerek, az a' mellettiék lovagok, 's a' közbülső gyalogsétálók számára van. E' hoszszú sétatér egyik széléről a' brandenburgi kaputól a' királyi kastélyig való szép látványnak párját bajosan találhatni. A' nagyszerű brandenburgi kapu szélessége 190 láb, (több mint 32 öl,) magassága a' rézből öntött győzelmi szekérel együtt 80 láb. Többe került félmillió talérnál. A' francziák 1807-ben a' győzelmi sze-

keret Párizsba vitték volt, de a' poroszok visszahozták 1815-ben. — A' hársfák kezdő végén fogják felállítói nagy Fridrik emlékét. Láttam ezen pompás emléket a' ritka művész Rauch atelier-jében, ábrázolja ez a' nagy királyt arcza 's egész állása élethű hasonlatosságában, szokott öltözetében, felszegzett kalappal, lóháton. Ugyan ezen szobrásznál igen sok szép mesterműveket láttam készülő félben.

Berlin nagy Fridrikrei visszaemlékezésekben büszkélkedik; ezekben találja a király is főbb örömét; ezeket hirdetik számtalan emlékek. A' királyi kastélyban, a' műcsarnokban (Kunstkammer) több nevezetes 's érdekes régiségek közt lehet látni nagy Fridriket viaszból öntve, éppen azon formaruhában, melyet halála napján viselt, oly élethű alakban, hogy az ember régibb idők emlékébe merülve, élve képzeletét maga előtt állani; ott vannak mellette könyvei, mankós pálczája, kedvelt fuvolája 's zsebkendője. Nagy Fridrikkel szemben van azon sok rendszereszt, csillag, 'sa't. melyeket Napoleon Európa minden fejedelmétől kapott; ott a' Napoleon felszegzett kalapja. Mindezek a' belle-a l l i a n c e-i csak után a' NapoIeon szekerével együtt ju-

tottak a' poroszok birtokába. Ugyanott van azon szélmalom mintája, melyet Péter czár Hollandban saját kezével faragott; azon pipák, melyekből 1-ső Fridrik Wilhelm doh á n y - c o l l e g i u m á b a n pipáztak. Fridrik emléke iránti részvét mutatkozik az operaházban is. Ezt a' nagy király építtette volt's három évvel ezelőtt lángok martalékává lelt, de a' mostani király saját költségén egy év alatt díszesen felélesztene hamvaiból. Benne, ott létem alatt, Meyerbeer ily című daljátékát adták: „Das Feldlager in Schlesien“ melylyel ugyancsak a' nagy Fridrik emlékére 1841 végén az újból épített operaházat megnyitották. A' játszó személyzet, jelesen a' különféle ezredekbőli katonák egészen Fridrik korabeli divat szerint voltak öltözve; minden jelenet Fridriket's korát jellemző, zajos tapsal fogadta a' közönség főleg az utolsó tableau-t, melynek tetején Fridrik hű képmása állott; ezt többször ismételtetlek. Mellőzöm vagy csak röviden említem Berlin sok nevezetes intézeteit. Az egyetemet III-ik Fridrik Wilhelm királyi bőkezűséggel alapította. Gazdag állatgyűjteménye különösön jeles, tanítói közül többen európai hírűek, tanulói száma

kétezer. Darab idő óta Erdélyből is számos tanuló látogatja az egyetemet, 's több úri családok gyermekeinek nevelői ezen egyetemen nyertek czélszerű kiképződést. Berlinben mulatásom alatt is több testvérhoni 's erdélyi derék ifjakat vala szerencsém megismerni, kiknek az idegen megérkezettek névsorából ottlétem értésökre esvén, szívesek voltak engem testületileg meglátogatni.

A' berlini képcsarnok, remek festvények számára nézve nem vetekedhetik ugyan a' müncheni 's drcsdai képcsarnokkal, de különösön azon oldaláról nevezetes, mivel benne a' festészet történelmi kifejlődését lehet szemlélni, byzantiumi eredetétől kezdve a' florencziain át tőkélye tetőpontjáig, 's szinlígy kísérhetni lépcsőnkénti hanyatlását is. Remek képei közt kitűnők G o r r e g g i o legszebb 's híresebb két eredeti képe J u p i t e r és I o egyik, L é d a és a' h a t y t y u a' másik. I o egy fellegben a' legszebb 's ingerlőbb női alakban átkarolja Jupitert, L é d a egy fa alatt ül, ölében az isteni hatytyú, balról mellette két játszó társnéja feredve, az egyik egy elrepülő hatytyú után néz, 's szolgálója lepedőt vet rá, a' más magától egy hatylyút

igyekszik elkergetni. Mind két kép a' buja szerelem legfelsőbb fokát ábrázolja. E' két kép orleansi Filep berezeg csarnokában volt, kinek fia az Io és Léda ábrázatján ülő buja kívánságot vétkesnek tartván, a' képek fejét kivágatta 's elégette; mostani fejek tehát más festők mesteri utánzásai, 's úgy tétettek bé az eredeti képekbe.

A' királyi könyvtár 500 ezer darab könyvvel, 's 5 ezer kézirattal bír. Ritkaságai közé tartoznak: Luther zsidó bibliája, melyből készítette első fordítását, széleire tett saját kéziratú jegyzeteivel; I-ső Károly angol király imakönyve, melyet vérpadjára magával vitt volt; Guttenberg 1450-ben mozgó betűkkel nyomott első bibliája. A' négy evangélium, nagy Károly császár kézírata 'sa't.

Különös figyelmet érdemelnek még Berlinben az antikok csarnoka, egyiptomi museum, réznyomatok gyűjteménye 'sa't.

Berlin mulatóhelyekkel is bővülködik. Ezek majd mind öszpontosulvák a már emiitemtem állatkertben. Egy gyönyörű erdő, mely a' brandenburgi kapunál kezdődik. Berlin legkiesebb sétahelye. Legszebb nyári la-

kok 's mulattató vendéglők díszesítik. Esi vénként hangászkarok mellett mindennemű frissítőket szolgáltatnak, 's táncmulatságok adatnak több pompás mulatóházaknál, p. o. a' Hofjagernél, az Odeumban 's'at. De mindezekre árnyékot vet a' Kroll pompás intézete, mely 1844-ben nyílt ki. Az épület hossza 400, magassága 80 láb. Három emelete közül a' közbelsőben öt nagy terem van, a' középsőnek – király terem – hossza 100, magassága 80 láb, (több mint 13 öl) 40 láb magasra oldalai mellett páholyszobák vannak, melyekből a' terembeli lármás mozgalmakat csendes kényelemmel szemlélhetni. A' királyi páholy mellett van a' hangászkar helye, 150-200 hangász számára. Ezen óriási terem két oldalain szárny termek vannak, mindenik hossza 80 láb, a' világot feljülről üveg fedélzeten át nyerik, oldalait felfutó növények, virágok ékesítik, 's narancs,- citrom- 's más virágházi növényekkel, jó illatú virágedényekkel rakvák, nyitva álló ajtóin a' termeken keresztül 50 ölnyi hosszú kilátás. Az épület udvarfelőli részén van a' nagy étterem csinosan bútorozva: itt is oldalfélt 13 páholy, melyek közül a' kisebbikben is 15

személy kényelmesen ülhet, 's különvált társaságok számára 11 nagy szoba. Ezen mulatószobákban 's termekben több mint 5 ezer személy kényelmesen mulathat, 's 2 ezernek lehet egyszerre asztalt teríteni. Hetenként 3-szor adnak itt hangversenyeket is. Ugyanazon időben tartották Berlinben a' Corso *) szekerezést, melyben nőmmel együtt résztvettem. Több száz szekér, a' legfényesebb udvari szekerektől a' berlini kényelmes droskékig, az állatkert két szekérútain egymást kísérik. A' szekerekben a' királyi család tagjaitól kezdve a' felsőbb osztályú polgárokig, a' legcsinosabb válogatott mind két nem- 's minden korbelt emberek lehet látni. Egyik sor szekér fel- másik lefelé megyén az állatkertben a' J a g e r h o r n vendéglőig. Az egymással találkozó szekerekből az ismeretes ifjak egymásra hajgálják a' szebbnél szebb viágbokrétákat. A' szekerek mellett ifjú leánykák futkosnak, 's a' mint kínálkoznak eladó virá-

*) Corso Romanalt legszebb pompaházakkal környezett utcája. Ezen tartják a' főbb rangúak szekerezéseiket, ezen példát követik olaszhon több városai. A' berliniek is ezt utánozván szekerezéseikkel, C o r s o n a k nevezik.

gaikkal, majdnem a' kerekék alá futnak, a lehulló bokkrétákat felszedendők. Két ezred hangászkarra kettőztette ezen pompás szekerezés gyönyörét.

A' droskéről meg kívánom jegyezni, hogy ezek csinos szekerek, (bérkocsik) egy vagy két lóval. A' város különböző helyein szolgálatkészen állnak, 's mi különösen ajánlja: a' meghatározott vitelbér. Minden droskéra nyomtatott czédula van ragasztva, melyből kiki olvashatja, hogy Berlinben akárhová (1-2) személy, legyen a' szekérbe egy vagy két ló is fogva, senki 5 garasnál többet fizetni nem köteles; három vagy négy személy és félgarast kell hogy fizessen; szintűgy határozott díj van órákig, valamint a' környékbeli helyekre való vitelért is szabva. Bár nálunk is hoznának bé ily rendet, hogy az ember ment legyen durva bérkocsisok túlszigázott követeléseitől.

Berlinben mulatásom alatt tartatott a' közzsinat ülése. Olvasóim nagyobb része előtt tudva lehet, hogy múlt év június hónapjában Berlinben a' porosz birodalom valamenynyi tartományaiból a' protestáns vallás papi és világi küldöttjei egybegyűltek a'

protestáns egyház reformja felett tanácsko-
 zandók; valamint az is, hogy mielőtt ezen k.
 zsinat ülését oktatási minister Eichhorn kinyi-
 totta, mindnyájan úri szentvacsorával éltek.
 Az üléseket a' kir. kápolnában tartották. Ezen
 reform tárgyában igen sokan kidolgozott ter-
 veket adtak bé a' zsinatnak. A' közzsinat 8
 választmányt nevezett ki, melyek az 1814-ben
 tartott közzsinat munkálatát, 's a' mostani
 zsinaton beküldött terjedelmes javaslatokat
 megvizsgálva, az egyházi reform ügyében
 véleményt terjeszsenek a' közzsinat elébe.
 E' választmányok tárgyai a' következők: az
 1-sőnek a' hitczikkek megvizsgálása; 2-nak az
 egyházi igazgatás, egyházi rend; 3-nak a'
 papi hivatalokra kívánt előkészületek; 4-nak
 a' papok czélszerű hatásának elősegélése, 's
 az akadályok elhárítása; 5-nak az istentiszte-
 let megvizsgálása, 's az abban lehető refor-
 mok feletti értekezés; 6-nak a' protestáns
 egyháznak az oskolákhoz, 7-nak ugyan an-
 nak a' státusban létező más vallási felekeze-
 tekhez, és a' 8-nak a' protestáns vallásnak
 a' polgári társasághoz való viszonyai: milyen
 a' házasság, hit 'sa't. Mindenik bizottságban
 a' papi 's világi tagok egyenlő számmal van-

nak választva. Innen láthatni, mily nagy munkához fogott a' porosz k. zsinat, 's mily terjedelemben kívánja a' protestáns egyházi reformot eszközölni; és láthatni, hogy itt nem akarják a' világiaknak egyházi reformok elrendezéséről befolyását gátolni, sőt a' közzsinat is a' világiakat 's egyháziakat egyenlő számmal nevezte ki, 's az ülésekben is mind két rendbeliek eldöntő szavazattal bírnak.

Berlin környékén is némely nevezetesebb helyeket látni kívánván, előbb vasúton, igen kényelmes szekereken elmentem Potsdamba. E' városnak 30 ezer lakosa van. Itt is minden a' nagy Fridrikre emlékeztet. Potsdamnál Sanssoucie-ban van a' nagy Fridrik által tudományok s mesterségek mivelésére épített nyugalomkastély. Itt minden a' nagy király emlékére mutat; szobái most is régi állapotjokban; dolgozó, háló, hangászkarri szobái éppen azon rendben vannak, mint 1786-ban augusztus 17-én, mikor jobb életre szenderült. Egy óra, melyet mindig maga szokott felhúzni, halála óráján megállott, 's ma is 2 óra után 20 perczre mutat. Voltaire lakszobáit is lehet látni. Az épület előtt felemelkedett sétatér (terrasse) van, két

végében virágházakkal. Ez volt Fridrik kedves mulatóhelye, ide vitette magát egy karszékben végnapján, 's a' lemenő napot nézve monda: „nem sokára közelebb leendek hozzá”. A' kastély háta megett van azon históriai emlékű szélmalom is, melyet birtokosa akármi árért sem akart Fridriknek átengedni, 's midőn ez azt monda: „tudod é hogy malmodat elvétethetem?” amaz szárazon felelé: „hiszem, ha Berlinben nem volna kamarai törvénytörvénysek”. Sanssoucieban a' kert végénél van az úgynevezett új palota, melyet a' nagy király a' 7 évi háború után 3 millió tallérral építtetett, hogy a' világnak mutathassa, miként a' hosszúságos háború sem ürítette ki pénztárát. Ezen palota 72 szobája közt legpompásabb a' márványterem, melynek oldalfalai mind tengeri csigákkal 's érczkövekkel kirakvák. A' palota oldalfalairól idegen utasok sok drága csigákat 's érczdarabokat letörtek, mint ezt vezetóm beszélé. De mindezen fénynél 's pompánál sokkal érdekesebb a' király lakszobája, mind ószerű bútoraival: ilyenek dolgozó asztala, pamlaga, karszéke, kézikönyvtára, Cicero szobra. Ugyanezen szoba mellett van alvó-'s idegen-

fogadó szobája. Midőn az új palota ajtóját előttem a' rendszalaggal díszített öreg kasztellán kinyitotta, így szóla: „én ugyan az ural bébocsátom, de magam csakugyan a' szobákban nem hordozhatom el; hová is mentek azok a' rendetlen szolgák?” Egy formaruhás szolga közeledett az üveges ajtóhoz, de az öreg kasztellán távozásra intette; maga hordozott el a' szobákban, 's a' pénzt, mit kissé tartózkodva markába lopék, igen szívesen fogadta. Egyébiránt igen nyájas, jó lelkű ember volt. Elbeszélte, hogy Napóleont is ő vezette ezen szobákban, ki nagy Fridrik emléke iránti tiszteletből ide nem rendélt szállásolókat, 's kemény büntetés alatt megtiltotta a' legkissebb kártételt. Lett is ám parancsának következése, mert mind a' mellett, hogy az öreg kasztellán naponként 4-500 francia közkatonát is meghordozott a' szobákban, legkissebb kár sem történt: magukat mind illedelmesen viselték. 'S ma, béke idején még is meglopják a' márványpalota falait, 's nem rég a' kertben Luiza királyné szobra ujjait letörték. Szomorú adatai a' kegyeletlenségnek! Francia ízlésel rendezett nagy kitejedésű kert gyönyörét bámulatosan

emeli a' sok szökőkút, melyek minden héten kétszer d. u. 3 órától kezdve özönlik a' vizet. 80 ló erejű gőzmozgony emeli fel a' vizet, 's viszi egy hegyen lévő nagy víztartóba, innen Sanssoueieba a' kastély előtti sétátérre, hol a' víz, az esés erejénél fogva magas oszlopban emelkedik. Ezen hely 10 öllel lévén magasb a' kert többi részeinél, innen a' kert különböző szebb részein szökőkutakat képez, mint p.o. a' c s i g a b a r l a n g b a n. Ezen barlang földpadlazata márvánvkoczkákkal van kirakva, mind két oldalán mesterileg faragott nagy márványedények; magas ajtói tengericsigákkal 's hegykristályokkal kirakvák. A' barlang tetejéről Neptun 's két Nymfa önti a' vízszugárokat. Az új palotához nem messze van a' most élő király kedves mulatóhelye Charlottenhof. Itt úgy a' lakszobák mint a' kert olasz ízléssel rendezvék.

Potsdamot tele gyönyörrel hagytam el.

Meglátogattam még a' Berlintől csak három negyed mérföldre eső Charlottenburg-ot. Itt mindenek Melt figyelmet igényel a' közelebből meghalt király III-ik Friedrich Wilhelm 's királyi] hitvese Luiza mausoleuma. A kertben finom ízléssel épült

kápolna közepén carrarai fejér márványkoporsókban fekszenek a' király és királyné, ugyan aféle márványból a' többször említett Rauchtól mesterileg faragva. A' hideg bolt kőbe élet van lehelve, a' királyné vidám arcvonásain ártatlan meglegedés honol, feljülről kék üvegeken hatnak át a' nap sugarai, melyek égszínkék színökkel nevelik e' szívet emelő látvány gyönyörét. A' kápolna oldalain a' legszebb virágok jó illatot terjesztenek.

Minekelőtte berlini tudósításaim berekeszteném, említeni kívánom, mily jól esett hazámhozi vonszalmamnak, midőn egy vendéglőben bizonyos skóczi népes családdal találkozva, egy ifjú mívelt skott leány érdeklődéssel hallottam beszélni Erdélyről, ki ezt P a g e t hazánkfia érdekes utazási rajzából ismerte. De legyen elég már Berlinről. Onnan utamat Weimar felé vettem.

III.

WEIMAR – RAJNAKÖRNYÉK – HOLLAND.

Mint Berlin Fridrikkel, úgy Weimar — ezelőtt félszázaddal a' német Alhenae—nem rég elhunyt tudós költőivel, drámaíróival

büszke. G ö e t h e, S e h i l l e r, W i e l a n d 's Herder nevei eléggé ismeretesek olvasóim előtt. A' nagy hercegnő, mint e' jeles írók emlékeinek különös becsülője, a' hercegi kastélyban négy szobit szentelt számukra. Egyikben van Schiller szobra carrarai márványból, 's az egész szoba Schiller bútoraival van kiállítva, köztök dolgozó karszéke 'sa't. A' falakat az ő munkáiból vett mesteri fresco freslések díszítik p. o. Marquis P. balála, D. Carlosnak a' királynévali találkozása, Stuart Máriának a' rá megvető tekintettel néző Erzsébeti özszejövele, Fridolin vashámorhozi útja, a' harang 'sa't.— A' Wieland emlékének szentelt szoba falait nagyobbára Oberonból, a' Göethéjét pedig inkább Faustból vett képek díszítik. A' negyedik szoba lesz a' Herderé. Festése most van munkában. Azon ház kapuja felett, melyben Schiller született és meghalt, márvánköre van vésve: "S c h i l l e r s h a u s". Goethe házat a' n é m e t s z ö v e t s é g tette magáévé, 's Goethe gyűjteményeivel díszítette. Colossal nagyságú ércszobra, egyik piacának is" éke. Születése helve: Menus melletti Frankfurt.

Utam Eisenachon menvén keresztül, nem mulattam el az oda félóránnyira fekvő 600 láb magas Wartburg várat is meglátogatni. Nevezetes ez azon szobáról, melyben Luther 1521-től 1522-ig lakott 's mely régi bútorzatával most is épp azon állapotban van, mint Luther idejében. Ott van íróasztala, széke, fentatartója, könyvei 's saját kezével irt levele. A' falon nem a' tenta helye látszik, hová az ördöggei találkozás ismeretes regéje szerint, kalamárisát hajtotta, mint sokan hibáson írják, hanem egy darab vakolás van a' falról leesve, melyet a' kalamáris ontott le. Ugyanazon szobában van Luthernek több jól talált képe, valamint M ó r i c z saxoniai választófejedelemé is. Ajtója felibe német versekben van írva. „Itt volt Luther, azon nagy német férfi, ki midőn Wormsban az őt fenyegető veszélyek ellen oltalomra nem talált, a' pápai 's császári hatalom határán tál ment üldözések ellen 'sa't. menedéket keresett 'sa't.” Ugyanezen wartburgi várban tartották volt, 1817-ben october 18-án a' német egyetemi, főként jenai deákok gyűlésökét, mit elhagyni okosabb lett volna. A'

wartburgi vár fokáról igen szép a' kilátás Van benne egy 13-dik századbéli ritka fegyvergyűjtemény is. Eisenachban ma is kemény luther-szellem uralkodik, 's 2 óra alatt vasúton Fuldába érve, már ott csupa római catholicusok vannak, 's a' protestánst nem igen jó szemmel nézik. Nem igen lehet e' részben Erdélynek párjára találni, hol nemcsak a' törvény betűi 's alkotmány lelke szerint, de az életben is egység, szeretet uralkodik a' különböző vallások közt. Áldjuk ezért alkotmányunkat, 's ezt oltalmazó fejedelmünket, valamint tiszteljük azon római catholicus főpásztort, ki n vájára buzgó gondot visel, de másokat nem háborgat, hogy azok is saját módjuk 's lelkiismeretök szerint szabadon tiszteljék az istent.

M. M. FRANKFURT.

A' Rajna felé intézett utam Menus melletti Frankfurtba vezetett. E' város lakosainak száma 60 ezer; ilt választották hajdon a' császárokat. Ma is nevezetes 's különösen kitűnő gazdag áruboltokkal díszlik az úgynevezett Zeil. A' tanácsházban láthatni azon szobát, melyben a császárokat válasz-

tolták, 's a császári teremben minden német császár képét I-ső Konrádtól kezdve II-ik F e r e n c z i g. Lehet látni IV-ik K á r o l y császárnak 1356-ban kelt arany bulláját, mely a' választófejedelmek jogait 's a' választás módját meghatározta. Frankfurt különös díszére szolgál Goethe szülőtteháza. Közelebről tétetett fel egyik nevezetes piacra érczből öntött óriási emléke, egyik kezében egy könyvet, másikban koszorút tartva.

Frankfurtból W i e s b a d e n be mentem. Ez Nassau herczegség fővárosa, 's meleg fürdőiről hires; már a' rómaiak idejében nevezetes volt. A' fürdőt látogatók száma egy évben 15 ezerre is felmegy. Az idegenek gyűlpontja az úgynevezett K u r s a a l, pompás épület, ét-, játszó- és táncztermekkel. A' nagy tánczterem oldalait carrarai márványszobrok ékítik, 's a' termet 28 díszes márványszlop tartja. Az épület mellett kétfelől hosszú sor boltok vannak, melyek a' benők lévő sok arany 's ezüst portékától fénylenek. Az épület egyik teremében a' játék szakadatlanul foly. Zöld posztóval borított hosszú asztal két végein számok jegyezték, ezekre teszik a' játékosok pénzeiket, közép-

ben két ember áll, egyik veti a' golyót, mely valamely számnál megáll, a' más húzza hé a' nyereséget 's fizeti a' vesztést. Egy ezüst forint a' legkisebb tétel. Láttam egy ifjú embert, ki mindig 10-15 aranyat tett, az nap elvesztett 30 ezer forintot, 's kétségbeesés közt hagyá el e' helyet, mely demoralisatio 's számos családok végromlásának forrása. De a' játékot haszonbérben tartó, mint bizonyos nyerő sokat fizet; ez építteté az épületet is, mely kevés évek múlva ingyen jut a' herczeg birtokába. Az épületet igen szép kert környezi.

Wiesbadenben ebédelvén, még az nap vasúton Mainzba mentem.

Mainz lakosainak száma 32 ezer, fekvése a' Rajna mellett gyönyörű. Nevezetes erősségében ausztriai és porosz katonaság együtt állomásoznak. E' városban nem sok nézni való van. Templomai közt fő helyet érdemel a' Dom, melyet még 978-ban kezdték építeni. Felmentem magas tornyába, honnan nagyon messzire láthatni.

Mainz játékszíniacztát Guttenberg, a' nyomtatás feltalálójának életnagyságú ércszobra díszíti. Mainznál mindig készen állnak

a' kölni 's düsseldorfi társaságok gőzhajói. Ezekkel a' Rajnán kényelmesen lehet utazni, 's a' ki p. o. Kölnig vált jegyet, útközben akárhol is a' Rajna partján az ottani kies vidékek szemlélhetése végett kiszállhat, 's mi-
kor tetszik újra felül ugyanazon társaság hajójára, 's tovább utazik, a' nélkül hogy ezért külön fizessen. Egy ily bémenti-jegyet egész éven át használhatni. A' visszajöve tért csak féldíjt fizet, ha egyszerre vált erre is jegyet.

RAJNAI ÚT.

Utamat Mainzól Holland felé a' Rajnán gőzösön folytattam. Ecset nem festheti, toll nem írhatja le a' Rajna regényes partjait, kivált Mainzól C o b l e n z i g; ezeket szemmel kell látni, hogy fogalmunk lehessen rólok; különösen a' bal parton egymást érik a' rómaiak koráig ható történelmi nevezetességű romok, kősziklák. A' két part közti távolság néha kevés ölnyire szorul, nagy kősziklás hegyek látszanak a' folyamat bezárni, midőn viszont kitágasul a' tér. A' Rajna jobb partján van az úgynevezett R h c i n g a u, Némethon leghíresebb szőlőhegye, melynek mi-velését még a' rómaiak kezdték. Csaknem

egymást érik az alig félórai távolságra eső, rajnai boraikról híres helyek: E l t v i l l e, E r b a c h, H a t t e n h e i m, M i t t e l h e i m, hol eze-
 lőtt szinte ezer évvel a' fejér bort hunnmagyar –
 a' veresét pedig francia bornak nevezték. En-
 nek háta megett van a' híres J o h a n n i s b e r g,
 a' Rheingau koronája, melyet császáruk
 M e t t e r n i e h berezegnek ajándékozott; az itt
 termő finomabb bornak félkupás üvegét ott
 helyben a' várban 5-8 pengő forinton fize-
 tik. Ezután feküsznek ugyancsak boráról hi-
 res G c i s e n h e i m e s R ü d e s h e i m, 's ezzel
 szemben a' más parton van B i n g e n. Bingennél
 igen sok kőszikla ér ki a' Rajnából, 's kö-
 zepettők óriásilag emelkedik fel az úgy-
 nevezett E g é r t o r o n y. A' rege ezen név
 eredetéről azt mondja, hogy érsek Hatto
 éhelhalással küszködő jobbágyait könyörület-
 lenül felégette, 's kínos nyöszörgéseiket e-
 gérczinczogásoknak nevezte. Ezután őt az e-
 gerek szünetlen üldözték, 's elevenen meget-
 ték. Hihetőleg ezen tornyot a' középidőben
 vámvetel végett építették. Itt van a' Bingen
 szorosa, (Bingenloch) hol a' Rajna régebben
 csak 21 láb széles, 's a' hajózás igen ve-
 sélyes volt; a' kősziklákat később, kivált

1832-ben a' porosz kormány költségén szét-hányatták, úgy hogy a' Rajna szélessége most Obervvessel mellett már 30 öl. Bingenből nem messze vannak Se h önbe r g vár rom-jai, a' hajdon igen nevezetes 's hatalmas Schönberg grófi család bölcsője. Közülök Fridrik XIV-dik Lajos alatt francia marschal volt, 's győzelmes sergével Spanyolországot a' braganza-ház elesmerésére erőltette; a' nantesi edictum visszavonása vitán a' protestáns vallásról a' katolikára áttérni nem akarván, francia országból kiűzetett. Ezután Pruszsziában kormányzó, fő hadvezér és státusminister volt; később portugali grand, angol peer 's herczeg. 1690-ben Irlandban egy véres ütközettel a' S t u á r t o k reményeit örökre semmivé tette, de ekkor el is esett; hamvai Dublinban nyugsznak. E' grófi család utóbbi örökösneje gr. Degenfeldhez menvén nőül, családja a' Schönburg-Degenfeld címet vette fel, mely nevezetes család egyik jeles ivadékával Erdély is, kormányzó tanácsnok gróf Degenfeld Otóban dicsekszik. Coblenznél a' Rajna már szélesebb, 's ezen alól megszűnnek a' regényes romok 's kies vidékek.

Köln a' porosz birodalom kitünőbb kereskedő városa, Donijáról nevezetes, mely 1250-ben kezdett épülni, mint a' régi német építészet legnagyobbszeríi remeke, 's máig sincs bevégezve. Két tornyának 500 lábba kell vala emelkednie, de az egyiket csak félelyni magasságra vitték fel, 's a' más csak 21 láb magas. A' templom szélessége 231 láb, a' karzatnak belső magassága a' boltozatig 161 láb. Úgy lehet ezen mesterséges faragott kőczifrázatú épületet tekinteni, mint a' régi goth építészet csudáját. Pompások a' festett üvegű ablakok. Egész Európa nyújt jelenleg e' Dom felépítésére segedelmet, sok munkás dolgozik rajta szorgalommal, de kérdés: a' mostan embernyom megérheti-é felépülését. J. M. Farina legjobb kölni vizet a' Julic-piaczczal szemben lehet vásárolni. Kölnből ugyancsak gőzösön értem a' hollandus földre Arnheimnál, honnan kezdve Utrecht-en, Amsterdamon, Haarlemen, Haagán át szinte Rotterdamig lehet vasúton gyorsan haladni.

HOLLAND.

Holland életét csak mesterséggel 's nagy költséggel tartja fenn; földje a' tenger színé-

nél alantabb áll, ezért a' fenyegető tenger bérohanását 's az egész ország vízözönnel elbontását csak nagy töltések gátolják, melyeket fővény-, agyag-, kő-elegyítéssel készítenek, 's fákkal beültetik; ezen kívül a' töltések szélei erős czövekekkel 's kőfallal vannak bekerítve. Ezen töltések 's gátok fenntartására évenként 6 millió forintnál többet költenek. Hollandnak ezen kívül igen sok vízcsatornája van, ugyanynyira, hogy a' legkisebb helynek is van saját vízcsatornája, mely azt környékével közösülésben tartja. Ezen csatornák részint országutak gyanánt szolgálnak, 's gőzösök és kisebb nagyobb hajók hasítják; részint a' szerfeletti vizet elvezetik. Melyek a' tengerben végződnek, nagy és erős leeresztő gát-kapukkal vannak felkészítve: a' tenger dagályával (Fluh) annak bérohanását akadályozzák. A' nagyobb csatornák szélessége 60 láb, mélysége 6 láb. A' nagy éjszaki csatorna ezen tartomány csudái közé tartozik. Hollandnak nagy része hajdon csupa mocsár 's tó volt. Ezeket földsánczczal körül vették, mely a' tóduló vizet akadályozza. Ezután több szélmalomokat állítottak fel vízkerekekkel, az ezek által felemelt vizet a' tengerbe vagy

valamely folyóba vezették. Több egymást keresztülvágó csatornákat ástak az ily kiszáraztató földbe, melyek a' vizet egy nagy csatornába, 's innen a' tengerbe vezették. A' kiszáraztató földet (Polder) több részekre osztották. A' mint a' szélmalom az ártalmas vizet elviszik, szintúgy szükség idején általok a' föld nedvesítésére vizet vezetnek.

A' hollandusok használhatóvá teszik a' tenger partjain öszszehalmozott fővényt (Dünen) is. Ezen fővényhalmok szélei, mint a' hófuvatagok, könnyen ide 's tova hajthatók. A' belől lévő fővényes föld magasabb és szélesebb kiterjedésű, 's már burgonyatermesztésre alkalmas, az ennél még inkább száraz felé fekvők növények táplálására alkalmasabbak. Hogy kívülről a' tenger felőli homokos fővényt a' szél a' jobb részre ne fújja, azokba minden évben kakás füvet (*arundo arenaria*) vetnek. Ezeknek gyökerei egymásba nőnek, 's a' fővényt eltartóztatják. A' fű elrothad, idővel földréteget képez, melyben a' burgonya jól megterem, de fenyvesek ültetésére is alkalmas.

A' mint a' vizet, úgy a' léget is nagy sikerrel használja a' hollandus. Ott az ember mindenféle szélmalmot lát. A' városok tölté-

sei, várak bástyái szélmalomokkal rakvák, mi-
ket ők igen sokfélére használnak u. m. ga-
bonaőrlésre, fafűrészelésre, olaj ütésre, burnót-
készítésre, kendertilolásra 'sat. 'sat. De leg-
főbb hasznuk a' szükségfeletti víz elvezetése.
A' hollandi szélmalomoknak majd fele vízke-
rekeket hajt, melyek a' vízfelesleget csator-
nába hajtják. A' malmoknak nagy torony
alakú van, 's csak egy szárnyok 10-15 öl
hosszú.

A m s t e r d a m egyik legbámulatosabb
városa Európának; emlékezteti az embert Ve-
lenczére. A' tengert számtalan csatornákon
bocsátja önmagán át; a' házak is, mint ^A/o-
lenczében, czövekeken állanak, 's egy háznak
földszintig elkészítése többbe kerül, mint az
egész rajta lévő épület. Ivóvize nincs; ezt
Utrechtből viszik, 's pénzen vásárolják. Am-
sterdam, mely a' 12-dik század végével csak
néhány halász kunyhóból állott, ma 215 ezer
lakost számlál, kiknek tizede izraelita. Falait
széles vízcsatorna hasítja párhuzamban, mel-
lettök ugyan anynyi utcza hársfasorokkal,
pompás veres kövekből épített házakkal, min-
deniknek hossza egy órai járás. Azonban a'
várost minden irányban igen sok szélesebb

‘s keskenyebb csatorna vágja át, ‘s 90 szigetre osztják, melyeket 300 híd tart közlekedésben. A’ hidak, csatornák és gátok fentartása minden nap néhány ezer ezüst forintba kerül.

Minden ház czövekekre lévén építve, ez előtt 50 évvel a’ várost nagy veszély fenyegette; a’ czövekeket valami faféreg úgy átjukgatta volt, hogy méhléphez hasonlítottak. Ezen férgeket a’ forró éghajlat alól hajók hozták ide, de szerencsére a’ hideget ki nem állhatván, elpusztultak. 1822-ben is egy nagy gabonaraktár az alattai mocsárba süllyedett, a’ benne volt 70 ezer mázsa gabona terhét nem bírván meg a’ czövekek.

A’ szegény lakosok egy része pinczékben, más a’ csatornákon lévő hajókon lakik. Az ily hajókon lévő kis szobákat a’ nők igen csinosan tartják, némelyeknek a’ fedélzeten jáczintokkal ‘s tulipánokkal ültetett kis kertjeik vannak.

Amsterdam nevezetes negyven jótékony intézeteiről, melyeket mind polgárai alapítottak. Ilyenek az elerőtlenedett öregek, betegek, örültek, vakok, özvegyek, árvák, zabgyermek ‘sat. számára lévők. A’ város min-

dennap 20 ezer szegénynek adat enni. Az árva gyermekek csinos formaruhában járnak. Van még Amsterdamban nem éppen elszegényedett öregek számára is ápolóház. A' ki ebbe fel kívánja magát vétetni, korához mérsékelt összeget fizet, p. o. 50-55 éves 2 ezer, 55-60 éves 1,500, 70 éves 500 forintot. Az intézetbe felvett öreg férfiak's nők halálok napjáig szállást, ruházatot, ételmet 's orvoslást nyernek.

Van e' városban egy sajátyszerű javító ház is, hová olyanokat tesznek bé hozzátartozóik, kiken a' házi fenyíték nem segített: engedetlen gyermekeket, kicsapongó nőket, részegeseket. Ha javulásuk tapasztalható, szabadon bocsátják. Bár itt sem javulhat meg minden, anynyi még is igaz, hogy sem Amsterdamban, sem Rotterdamban részegeset és koldust nem láttam.

1787-ben alakult Hollandban a' köz jólét előmozdító társaság, melynek célja a' nép alsóbb osztályának művelése. A' társulat minden tagja évenként egy aranyat fizet, 8 tag már egy osztályt képez. Hollandban most 200 osztálynak 13 ezer tagja volt. Központi igazgatása Amsterdamban van. Te-

endői a' következők: 1) Midőn az ifjak az iskolát elhagyják, mívelésöket tovább folytatni czélszerű könyvek, szegény mesterember- 's vasárnapi iskolák segedelmével. 2) A' már értkorúak mívelése olvasó társulatok, köztanítások, takarékpénztárak 's több hasonló intézetek által. 3) Nemes tettek megjutalmazása.

Amsterdam mulatóhelyei közt első helyet foglal a' szabad kikötő melletti Park – angol kert-gyönyörű sétahelyekkel, melyeken frissítő étket 's italt is kaphatni. Ugyan itt részint szabadon, részint ketreczekben különféle állatokat tartanak, elkezdve az elefánton egész a' legkisebbekig. – Figyelmet érdemel a' tengerészifjak nevelőintézete. Az ifjak nem csak a' szükséges tudományokat, minők: földleírás, mértan, csillagásztan 's az élő nyelveket, hanem a' tengeri szolgálatot is gyakorlatilag tanulják. E' czélra van az udvaron egy fre-gatté. Minden gyermek függő vászonban alszik. Egy szobában mindennemű hajómin-tákat lehet látni.

Amsterdam épületei közt kitűnő a' királyi palota, mely 13,659 alapczöveken áll, 's építése 30 millió foritnál többbe került. Rövidség okáért mellőzöm a' képcsarnok 's más

nevezetességek leírását. – Amsterdam kikötői az embert bámulásra ragadják: telvék minden nemzetek nagy tengeri hajóval, minden nap érkeznek a' föld külön részeiből hajók 's viszont indulnak. Csupa kereskedési élet van. India termékeit özönnel rakják ki a' hajókból nagy raktárakba, melyeken nagy betűkkel lehet olvasni: America, Africa, Cuba, Petersburg, Hamburg, London. Hoszszú sora a' raktáraknak India termékeinek van szánva. Az új pénzcsarnok (Börse) a' múlt évben készült el; hossza 72, szélessége 42 lépés; kétfelől faragott kőoszlopokon álló folyosók, d. u. 3. óraker sergenként tódulnak ide a' kereskedők, más is akárki bemehet; ki ¹A órával késik, csak fizetés mellett bocsátják bé. Láttam itt 5,800 kereskedőt szünteleni mozgásban, együtti értekezésben; mohon kapják egymástól a' föld különböző részeiből csak akkor vett tudósításokat.–

Nem lesz érdektelen, ha a' hollandus istentiszteletet is röviden érintem. Egy vasárnap Amsterdamban voltam a' reformátusok úgynevezett új templomában (nieuwe Kerk) mely 1408-ban épült közel a' királyi palotához. Ez Holland legszebb épületei közé tar-

tozik; ablakain a' legszebb üvegfestés, padlata fekete faragott fa. A' karzat igen pompás rézrostélylyal van elrekesztve; a' templom végében szép hangú kettős orgona, mely mellett alólról egész padlázatig képek vannak. A' mennyezetről lefelé csilárok függenek. Több ajtón van a' bejárás, kétfelől az oszlopokon belől, hol a' hosszabb padok vannak, minden szakasznál a' padokhoz járó ösvény el van zárva, melyet két nőszemély szüntelen nyitogat 's zár, a' mint az emberek a' padokba mennek. Minden embernek rendes helye van, mely előtt csinosan bekötött énekkönyv áll. A' tanácsbeliek előtti énekkönyv foliantok érczkapcsokkal. De helyéért mindenki fizet évenként bizonyos díjt. Ha idegen megy a' templomba, ennek nyitnak székét, mert minden szék zár alatt van; de midőn a' templomból kijön, a' helyért két ezüst garast fizet. A' férfiak feltett kalappal mennek bé, 's csak az imádság alatt veszik le. Előbb is volt éneklés az erdélyi régibb refor. énekkönyv dallamai szerint. Azután az alsóbb szószékbe felállott egy papsegéd (káplán) 's rövid ima után evangéliumot olvasott. Ezután énekeltek, de ezalatt már a' felső szónoksék-

be lépett a' rendes öreg pap, 's ez is énekelte. Az ének végével a' pap előbb imádkozott, azután szent beszédet tartott. – Hollandban minden vallásúak igen szorgalmasan járják a' templomot, 's a' vasárnapot igen nagy buzgósággal ülik meg. Amsterdamban a' r. catholicusoknak 22 templomuk van, a' reformátusoknak 10. De ezen kívül vannak templomaik a' vallonok, angol presbyterianusoknak, remonstratenseknek, lutheránusoknak, görögöknek, örményeknek, zsidóknak. A' portugáli zsidóknak különös synagójuk van. Mindezek vallásukban nagyon buzgók, de egymás iránt igaz keresztényi szeretettel viseltetnek, 's a' vallási szereletlenségnek semmi nyoma, A' reformátusok templomai Hollandban kívülről szépek, de belőlről nagyon egyszerűek; igen tiszták, a' padok fényesek, 's minden héten nőszemélyek kefékkel kisúrolják A' mi réz, ércz van rajtuk kifényesítik; nem függ – mint nálunk 10-20 éves pókháló. A' református hollandusok az orgonákban és harangokban üznek fényt. Amsterdam közelében két nevezetes hely van, egyik Brock falu 800 lakosai; ezt a' világon legtisztább, csinosabb helynek tartják. Szekérrel a' faluba menni nem lehet. Lakosai

egy részét dúsakká lett kalmárok, mesteremberek teszik, kik ezen helyre nyugalomba vonultak. Itt még a' tehénistállók is csinos szobákhoz hasonlóak. – A másik nevezetes hely Zaandam város. Itt van a' nagy Péter czár kunyhója, hol a' nagy császár mint ácslegény a' hajóépítést tanulta, 's hol a' félvilág ura maga készítette meg ételét, 's a nap fáradalmi után kis nyoszolyájában nyugodott. E' két helyet nem látogattam meg, mit ma is bánok.

Amsterdamból vasúton H a a r l e m b e utaztam. A' haarlemi pályafőhöz érve, bérkocsiba ültünk', 's egy társaságunkban lévő haarlemi ifjú embertől megértve, hogy az nap estve a' város közelében lévő parkban hangászkarok mellett nagy társaság mulatand, egy vendéglőbe beadám pogygyászomat s azonnal a' mulatóhelyre hajtatánk. Itt találók Haarlem csinos öltözetű lakosainak egy részét vidám társalgásban, a' nagy vendéglő előtt számos terített asztalokon mindennemű frissítő italok és étek, különösen a' nagyobb rész előtt theakannák és vajjas kenyér valának, 's hangverseny mulattatá a' vendégeket. Ezen híres sétahely mellett van N a p o l e o n L a j o s volt

mulatókastélya képcsarnokkal, melyben több németalföldi jeles festvény látható. Kevés idő múlva visszaindulék Haarlembe, de sem a' bérkocsisra, sem azon ifjúra, kinek társaságában e' helyre jöttem, rá nem találhaték, 's választott vendéglőm címjét 's nevét is elfelejttem. Miután jó darab ideig hasztalan kerestem, egy más vendéglőbe szálltam, hol törénetesen nevét említeni hallván, ráismerek az elfelejtett címre, 's oda vezettetem magamat. Haarlem különösen híres jáczintairól, tulipánairól, 's több más virágiról, melyek fővényes földjét kedvelik. A' város déli részén nagy tábla földeken mind ezt természetnek. A' virágok hagymáit innen Európa minden részébe szétküldözik, 's Haarlem ezen virágkereskedésből nagy hasznot vészen. Meglátogattam hírneves kertész K r e l a g e kertjeit, ki akkor egy jáczint gyökerei kiásatásával foglalkozott, 's igen nagy barátsággal valahány kertjét megmutogatta. Mintegy 40 kertész legénye szünetleni foglalkozásban van. A' haarlemi kertészek nemcsak Európa de America minden vidékeire is küldik virágaikat. Ajánlotta nekem M a y e r K á r o l y t Pesten, hogy ez tőle veszi jáczintgyökereit's kertészségét

pontosan folytatja. Haarlemben van meg az európai hírű nagy orgona, melynek hangja esodaerejű, 's többféle zeneszerek hangjait utánozza. A haarlemi orgonának – melyet eddig a' világon legnagyobbnak tartottak – 4 klaviatúrája, 60 registere, 8 ezer sípja van, melyek közül a' nagyobbak hossza 32 láb, átmérője 15 láb, (12½ öl.) – Ez orgona, mint egy nagy épület a' templom egyik oldalát egészen betölti. Hangja rendkívül erős, 's különféle hangszerekéhez, (trombita, hoboa, piano) hasonló hangokat ad. A' ki hallani kívánja, 42 forintot kell hogy fizessen.

Haarlemben van még nevezetes museum, T e y l e r P é t e r egy gazdag haarlemi kereskedő a' múlt században vagyona felét a' szejények, más felét a' természettudományok gyarapítására hagyta. E' véghagyomány évenkénti kamatja 100 ezer ezüst forint: fele részével egy század alatt mily sok természettanra tartozó gépeket szereztek, könnyen gondolhatni, melyek között nevezetes az Európában eddigelő legnagyobb villanygép.

Haarlemből vasúton egy óra alatt L e y d á b a értünk. Ez Hollandnak legrégibb városa, a' rómaiak L u g d u n u m B a t a v o r u m -ja.

E' város 1574-ben a' spanyolok ostroma ellen magát öt hónapig példa nélküli vitézséggel oltalmazta. Midőn Val de z spanyol vezér a' várat felkérés a' hollandi hadvezér van der Does így felelt: „ha minden élelmi szerekből kifogyunk, balkezeinket megeszszük, a' jobbat szabadságunk oltalmára tartva meg.” Négy hónapig nem volt hallható a' polgárok zúgolódási szava, gyermekek 's aszszonyok férfiakkal vetélkedtek a' vár oltalmazásában. Minden élelemszer elfogyott: lovakat, kutyákat, macskákat felemésztettek, gyökerek 's burján csemege gyanánt szolgáltak, szemétdombokról gyűjtögették össze az elhányt csontokat. Az éhséget döghalál követte, 6 ezer holttest temetetlen hevert, midőn minden kéz a' vár oltalmával vala elfoglalva. Végre két galambposta hozá a' hírt, hogy a' felszabadítás nincs meszsze. Oraniai berezeg Wilhelm a' töltéseket átjukaasztalta, ámbár ezzel az országnak két tonna arany kárt okozott; de a' hollandok azt gondolták: „jobb egy elpusztult mintsem elvesztett ország.” A' berohanó víz elöntötte a' környéket, de a' város segedelmére küldött kis hajócsapat még sem érheté el a' várfalakat. Ekkor a' kétségbeesés

legnagyobb fokra hágott; egy csoport nép a polgármestertől kenyeret, vagy a város feladását követelte. „Esküt tettem, hogy a várost oltalmazom, 's istenemre mondom, eskümet megtartandom. Kenyerem nincs, de ha testem éhségtöket csendesítheti, vagdaljátok darabokra, 's osszátok ki azok közt, kik leginkább éheznek.” A nagyszívű polgármester ezen felelete megszégyeníte a kiabálókat, 's mély hallgatással távoztak. Szerencsére az emberi erőt feljülmúló isteni kéz nem késett a segedelemmel. Erős és tartós szélvészek nagy erővel csapdosák a vizet a töltésekre, ezek megszagaták a kezdett jukakat, 's a rohanó özön nemcsak elérte a város falait, hanem a spanyolok árkolásai közé is beütvén, egyszerre ezernél többen a vízbe fúltak. Ugyan ezen vízözön segedelmével az orániai herczeg kis hajócsapatja, élelemszerekkel terhelve a városhoz érkezett, az éhenhalással küzdő emberek között kenyeret osztott ki. Ekkor a nagy tömeg a sz. egyházba tódult, az egek urának hálát adandó; a sokaság zokogó sírása elnyomta a zsoltárénekek zengését. Még ma is inneplik a leydaiak october 6-át, mint megszabadulásuk örömnapiját. Az

isteni kegyelem kitűnő jelekint említik Hol-
 land történetírói, hogy a' délnyugoti szél, mi-
 után a' város segélyérc a' vizet a' falakig vitte,
 megtolult, 's 3 napra az éjszakkéleti szél vi-
 szont a' tengerbe hajtotta vissza a' fölösle-
 get. Ennek emlékét ma is tanúsítja Leyda
 tanácsháza kapuja feletti irat, hol holland
 nyelven a' következő szavak olvashatók: „Mi-
 dőn a' fekete éhségnek már 6 ezer
 ember lett áldozata, az Isten nek ünk
 viszont kenyeret adott!” A' közmon-
 da szerint Wilhelm berezeg a' város polgá-
 raira bírta, hogy példa nélküli vitézségek
 jutalmául több évi adómentesség, va g v egve-
 tem felállítása közül válaszszanak. Anynyi igaz,
 hogy mindjárt a' bekövetkezett 1575-ik évben
 alapítva lőn az azután európai hírt nyert ley-
 dai egyetem, mi ma is nevezetes különösen
 az orvosok 's természetvizsgálókra nézve nagy
 becsű ritka gyűjteményéért. N ö v é n y t a n i
 kertje külföldi, nevezetesen keletindiai nő-
 vényekkel gazdag. Lehet látni a' fahaj, china,
 kávé, magoni, kámfor, papír, bambusz 's sok
 nemű pálmafákat 'sat. Termesz et ritkasá-
 gi museuma pompás teremében lehet látni
 Kelet 's Nyugotindia természeti kincseit, A'

hasonlító boncztanra nézve gyűjteménye egész Európában leggazdagabb: a' tevétől le az egérig láthatni csontvázakat. Láttam azon férgektől átjuggatott czövekeket is, melyekről Amsterdam leírásában emlékezem. S i e - bold museuma japáni gyűjteményekkel gazdag. R é g i s é g i museuma kitűnő, E-gyiptom hajdoni szokásait világító tárgyakkal. Itt lehet a' többek közt látni a' Pharaok királyi pompájának jeleit, drága kövekkel ékes aranykarpereczeket 'sa't. Leydának most csak 32 ezer lakosa van, de 100 ezerét is könnyen befogadhatna.

Leydából vasúton félóra alatt H a a g á - ba érkeztünk. Ennek lakosai száma 56 ezer. Ha aga királyi lakváros, utczái szebbek, szélesebbek mint a' több hollandi városokéi. A' királyi lak igen szép 's nagy becsű képgyűjteménnyel bír. A' legszebb képeket a' brüsseli palotából hozták. Legdrágábbak az úgynevezett goth osztályban vannak. Van egy ritka becsű kép Rubenstől, mely azon jelenetet ábrázolja, midőn az idvezítő a' meny és pokol kulcsait sz. János, Pál és Jakab jelenlétekben szent Péternek átadja. Igen jeles még kettő, melyeknek egyike egy ifjú gróf

fejevételét ábrázolja. A' legenda szerint Ottó császárné férjét elhitette, hogy azon ifjú, erkölce ellen leselkedett. A' más képen a' megöletett ifjú gróf özvegye, ártatlansága bebizonyítására tüzes vasat tartva kezében, a' császárnak bevádolja nőjét mint hamis feladót. – De nem lehet elősorolni a' német-alföldi iskola azon sok remek festvényeit, melyek a' királyi palotában láthatók. Móricz herczeg palotájában van, 's különös figyelmet érdemel a' ritkasági (Curiositäten) k. k a b i n e t. Itt lehet látni China minden rangú embereit a' császártól kezdve saját öltözetökben, a' Bonzokat, Mandarinokat' sa't. minden chinai házi szükségekre kívánt dolgokat, Japán ritkaságait, China isteneit, japáni fegyvereket, öltözeteket, P o m a r e királyné képét 'sa't.– Haaga hal-piaczán igen sok gólya látható, melyek a' város költségén tartatnak. A' gólya Haaga czímerében van, 's oly nagy szerepet játszik itt, mint a' medvék Bernben, 's a' sasok Genfben. Haagának sok szegény lakosa van. A' király sajátjából szüntelen nagyszerű építéseket rendel, 's ez segít a' szegénységén. Haagához csak fél órányira van a' Scheven i n g e n i tengeri fürdő; itt

nagy az élenkség, magam is megferedtem, 's különös gyönyörrel szemléltem estve a' temérdek tengerbe suhadó napot.

A' vasút Haagán túl nem lévén még készen, onnan Delften át Rotterdamba lószeren utaztam. E' városnak 78 ezer lakosa van, 's Amsterdam után Holland legnevezetesebb kereskedő helye. Sok csatorna vágja át, tenger dagadásakor a' víz két ölnyi magasra emelkedik. Hatalmas töltés oltalmazza a' várost a' vízözöntől. Kikötője mindig tele mindenfelől érkező nagy kereskedő hajókkal. Egy éven át több mint 2 ezer hajó érkezik ide. Rotterdamban született Erasmus Rotterodamus 1167-ben. Szülőteháza ma is áll, de mint pálinka-árubolt. Rotterdamban is nevezetes orgona van, melyen a' kíváncsi utasnak 10 ezüst forintért játszanak. Itt is, valamint Holland majd minden városa tornyaiban igen sok nagyobb 's kisebb harangcsengetyűk vannak, melyek az óraütés előtt szép melódiákat játszanak.

Bámulásra méltó Hollandban a' nagy tisztaság, csinosság úgy városokon mint falukon; nagy virágzásban van mezei gazdasága. Holland nagy mértékben van terhelve a-

dóssággal; a' státusadósság rendes évi kamatja 39 millió forintot lesz; népessége 3 millió; e' szerént minden lélekre csak ebből 13 forint teher esik. Hát a' státus rendes és rendkívüli, úgy a' városok 's községek szükségai fedezésére mekkora pénzsözszeg szükség; 's mind e' mellett a' nép nagyobb része kényelmesen él. Erdélynek népessége 2 millió; adója nem megy 2 millióra; e' szerént egy lélekre még 1 forint adó sem esnék, még is a' földnép nyomorog, 's egy rozsasz terméketlen esztendő már roppant szükségét okoz. A' paraszt sorsa nincs elrendezve, nincs hitel, ipar, kereskedés; mezei gazdaság alatt áll. Jelen az országgyűlés. Elöttünk áll az úrbér: biztosítsuk a' paraszt birtokát, rendezzük szolgálatát, személyét helyezzük bátországba, serkentsük igyekezetét; az adót rendezzük, de úgy hogy belőle minden osztály részt vegyen; tegyük jobb lábra hitelünket; készítsük útainkat; tegyük közösülésbe folyóinkat a' testvérhoniakkal 's azoknak most alkotandó vízcsatornáival, hogy gőzösök segedelmével cserélhessük termékeinket, mesterségi készítményeinket, 's így mozdítsuk elő az ipar és kereskedés virág-

zását. Ha ezeket teendjük, több terhet is képesek leszünk hordozni, 's a' mellett gazdagabbak leszünk. Felejtsük a' nemzetiségi viszálykodásokat; a' szász gondolja meg: egy velünk hazája, egy alkotmány boldogítja, 's ha a' magyarral kezét fog, inkább boldogul, több hasznot arat, mint ha csak a' lelett tanakodik, hogy ne viseljen magyar dolmányt, a' törvény ne csak magyar hanem német nyelven is legyen alkotva. Mind ezekre nézve bátran remélhetjük a' kormány pártolását. Rotterdamból gözhajón mentünk Antwerpenbe, mely utat a' gőzös 12 óra alatt teszi meg. Alig hagyok el Rotterdamot, a' Mosel vize öszszeszorul: a' Kinderdyk nevű töltés partjain látók a' rotterdami gazdag kereskedők nyári lakjait 's kastélyait. Ezután csak hamar Dordrecht tűne előnkbe, Holland legrégebb 's a' közép időben leggazdagabb városa, áradások szakasztották el a' száraztól. Itt tartották 1572-ben Holland szabad státusai első gyűlésüket, melyből az egyesült alföldi tartományok (iNiederland) köztársasága eredett. Egy századdal később ugyancsak Dordrechtben választotta orániai Wilhelm herceget Holland helytartójává,

fővezérjévé 's admiráljává. Itt tartották 1618-ban a' hollandus protestáns theologusok a' remonstratensek ügyében azon híres zsinatot, melyre Anglia, Skóczia, Némcthon és Schweiz követeket küldöttek, 's melynek határozatait a' hollandi egyház alaptörvényül felvette.

Ezentúl a' Mosel folyó tenger alakú, Hollandsdiep nevű széles ágában mentünk, azonban tengerapadás ideje lévén, a' mint a Mosel vize a' közeli tengerbe rohant, hajónk szinte fennakadolt, 's csak a' tenger nevedésével nverheté vissza szokott sebességét. Ezután Keeten csatornát érök el, mely Tholen és Duiveland szigeteket egymástól elválasztja. Innen eljutánk a' Schelde folyóra, 's meglátok Bergen op Zoom hollandus erősséget. Ide közel Bath erősségnél elhagyja az ember Holland határát, és belga földre lép. Csakhamar Li l l o 's Liefkenskoek erősségek közt, melyek a' Scheide folyam urai, Antwerpenhez jutánk. Midőn ezen városhoz értünk, belga vámtiszttek jövének, kik portékáinkat megvizsgálták.

Antwerpennek, Belgium első kikötőjének 79 ezer lakosa van, a' 16-ik szá-

zadban 200 ezer volt. Naponként 500 hajót fogad bé és bocsát ki.

V-ik Károly császár alatt Antwerpen vala a kereszténység legvirágzóbb városa. Csak az angol hajókon egy év alatt oda vitt áruk becse feljül haladott 12 millió aranyot. De nemcsak kereskedéséről, hanem ipari szorgalmáról is nevezetes vala ez időben Antwerpen. Hanyatlani kezdett a' spanyol uralkodás alatt; az eretnekek üldözése legszorgalmasabb polgárit Angolhonba kergette, kik ott a' selyemgyárakat alapíták. Nevelte e' szerencsétlenséget a' spanyol katonák zabolátlan önviselete. A' milyen jótékony Jézus szeretetvallása az emberiségre, oly káros hatású a' polgári társaságra a' türelmetlenség, valóságos üldözés.

Antwerpennek, Belgiumnak Hollandtól az 1830-ki forrongás következtében lett elszakadása is sokat ártott: legtöbb gazdag hajóbirtokosai Rotterdamba költöztek. De a' német vámszövetségnek a' belgiumival leendő egyesülésével, ha ezen város ísémelhon kikötője leend, viszont boldogabb jövőndő elébe nézhet; mely még ma is kikötőjére, templomaira, 's festészeti kincseire nézve legnevezetesebb városa Belgiumnak.

Napoleon császár 1807-től 1813-ig 20 millió frank költséggel ennek addig is nevezetes kikötőjével oly víztartókat hozott kapcsolatba, melyek közül a' kissebben 100, a' nagyobbban 300 hajó bátorságban van. Ma is minden nemzetek nagy tengeri hajóit lehet itt horgonyozva látni.

A' Scheide melletti fellegvár nevezetessé lett az 1830-ki ostrom által, midőn ezt hollandi tábornagy Chasse a' francziák ellen oly hősi vitézséggel oltalmazta.

Ma is láthatni Antwerpenben főként a brabanli festő-iskola remek műveit. R u b e n s. T e t n e r s, V a n - D y c k 's több más nagy hirű festők e' városban laktak 's festették remekebb műveiket. Rubens antwerpi nemes, 's úgy a' főtanácsban tekintete, mint gazdagsága is nagy volt. Antwerpenben pompás háza volt, melyet Buckingham berezegnek 100 ezer ezüst forinton adott el. Ott festette azon képeket, melyek nevét halhatlaníták, nevezetesen az ottani székes egyház számára a' Jézus keresztrőli levételét, 's Mária menybemenetelét. Ezen templom előtt van Rubens érczemplékszobra. Sírboltja sz. Jakab templomában van egy kápolnában, méhben az ol-

tár-képet ezen czélra ő maga festette. Ez azért is nevezetes, mert családja képeit magában foglalja; nagy atyja mint az idő istene, atyja mint sz. Hyeronimus, első nője mint Martba, második, ki különösen szép volt, mint Magdalena, a' fia mint egy angyal, ő maga mint sz. György.

Antwerpen sok szép egyházai, museuma, valamint némely magán gyűjteményei gazdagok németalföldi nagy hírű mesterek festvényeivel. A' műértő több napokat gyönyörrel tölthet el szemlélésükben. Sajnálom, hogy e' városban kevesebb ideig mulathattam, mint a' látható tárgyak fontossága kívánta.

Antwerpenből M e c h e l n, Gent és Brüggén át vasúton Ostendébe érkeztem. Azon estve a' vasúti állomáshoz közel lévő kényelmes német vendéglőbe szállottam. De miután egy éjjeli hálásért, reggeliért 's ebédért nőmmel együtt 20 frankot kelle fizetnem, közel a' kikötőhöz, a' vasúti kiindulással szemben a' Quai de l'Empereur utczába gyönyörű kilátású szállást fogadtam, 's a' tengerben még az nap megfürdöttem.

IV.

OSTENDE.

Az éjszaki tenger partján, a' végetlen térségű tenger hánykódó hullámaival szemlélve, andalgó gondolataim szeretett hazámba repültek, 's az ott hagyott kedves emlékek felkelték lelkemben azon vágyat, hogy hazától több száz mértföldnyi távolságban is Ostendéről néhány jegyzettel szolgáljak azoknak, kik az ilyesmikben némi érdekességet találnak.

TÖRTÉNETE:—TENGERI FÜRDŐI.

Ostendének, mely Belgium második kikötője, éjszaki szélessége $51^{\circ} 13'$ hossza Grenwichtől $2^{\circ} 55''$ vasúton úgy Briisseltől mint Antwerpentől A órai, Nieuporttól 3 's Dunkirchentől 5 m. föld távolságra. Lakosai száma $15,000$, kik közül 2000 -en angolok. Mióta Belgium vasútai elkészültek 's Dower is Londonnal vasút által van kapcsolatban, úgyszólván, Ostende az egyedüli közlekedési hely Londonnal: Rotterdam háttérbe szorult; s hiában csökkenté Angliába szállí-

tási bérét versenyezhetés tekintetéből az eddiginél egy harmaddal olcsóbbra, minden utas csak Ostendébe siet, 's innen 4 óra alatt Dowerben, onnan ismét ugyan anynyi idő alatt Londonban van. Mindennap jönnek 's mennek Londonból Ostendébe 's innen oda a' gőzösök, melyeken 7½ forintért az első hajószobában (cajute) ülve, Dowerbe, onnan ugyan anynyiért Londonba lehet utazni. Ezen könnyű közlekedés valamint Ostendét élénkké, kereskedését virágzóvá teszi, úgy tengeri fürdő vendégei számát kettőzteti, 's ez által a' város virágzását, a' lakosok gazdagulását tetemesen előmozdítja.

Ostende eredete felmegy a' 9-ik századig; de egy ezred alatt sok viszontagságot kelle kiállania. 814-ben kicsiny halászfalu volt, 's városi tekintélyt Margit grófnő által 1267-ben nyert. Kereskedése sebes léptekkel növekedett: a' 15-ik században már Amsterdammal, Antwerpennel versenyezett; most is fennálló nevezetes országos vásárait V-ik Károly 's II-ik Filep adtak szabadalmat. A' XV-ik századi vallásos háború alatt sokat szenvedett. 1601-től 1604-ig 3 évi folytonos 's kemény ostromot állott ki, melynél nagyobbra a' tör-

ténetészet nem emlékszik. E' rendkívüli ellenállás ideje alatt 50 ezer embert, az ostromló spanyolok pedig 80 ezerét vesztek. A' 17-ik században a' spanyolok, francziák, angolok, és a' szövöttekezeit slátusok által folytatótt mérges háború alatt az Ostendéi kalózzok sok gazdag ragadmányt nyerlek. 1668-ban M a z a r i n bíbornok alattomos árulással kívánván e' várost kezére játszani, Ostende semmivé tette törekezzések. 1672-1676-ig és így négy év alatt készült a' kereskedezzése emelészére oly nagy hálással lévő csatorna Brugge és Ostende között, mely a' legnagyobb tengeri hajókat megbírja, 's már akkor két millió forintba került. 1698-ban II-ik Károly spanyol király Ostendében indiai kereskedő társaságot alapított. II-ik Károly halála után háború ütött ki, egyfelől XIV-ik Lajos, másfelől Austria, Anglia, Hollandia 's Portugál mint szövöttegesek között, ez alatt ismét sok ostromot, 's következőleg tetemes károkat szenvedett. 1714-ben Belgiummal együtt VI-ik Károly császár birtokába jutott. Ekkor az austriai kormány alatt kezdé magát szenvedéseiből kipihipenni, kereskedezzése 's ezzel járó gazdagsága viszont növekedni kezdett, VI-ik

Károly halála után a francziák királya 's Mária Therézia közt a' pragmática sanctio következtében háború ütven ki, a' irancziák 1745-ben keményen ostromolták 's meg is vették 3 hol XV-ik Lajos francia király pompás, de Ostendére nézve siralmas „Isten dicsérünk”-et tartott. 1719-ben Belgiummal együtt viszont Austria birtokába jutott. Ekkor kezdődött újból boldogabb időszaka. A' rá nézve oly fontos halászáti kereskedés bátorságosítva lőn, 's nagy előhaladásokat tett. Az úgynevezett amerikai háborúban 1778-ban, mely egyfelől Francia- és Spanyolország, másfelől Anglia közt ütött ki, Austria nemlegessége Ostende kereskedésének sokat használt, másfelől H-ik József császár 1781-ben s z a b a dkikötői szabadalmat, 's minden vallásúaknak a' városban szabad lakhatást engedett, melyekkel annak jóllétét hallatlan nagyságra emelte. Már a' következett 1782-ik évben a' halászhajókon kívül 2630 kereskedőhajó látogatta kikötőjét. Ugyan ekkor II-ik József császár buzgó pártfogása alatt bankot 's kár térítő házat állított fel, mindeniket 2 millió forint alapítókével. Az indiai kereskedelmi társaság sza-

badalmát Ostendében Mária Theresia 's II-ik József megerősítették. Ekkor e' város a' két Indiával a' több európai hatalmak nagy bosszúságára közvetlen kereskedésben volt. Virágzását megzavarta a' francia forradalom. Midőn a' francia sergek 1792-ben Belgiumot 's Ostendét elfoglalták, a' néphez bocsátott felszólításában Mulon parancsnok a' többek közt ezeket monda: „a' francia nép szabad lett; zsarnok uralkodók egyesültek volt füstbe hajtani reményeit, de a' jogai szentségét érző nép tömegestől felkölt, 's meszsze verte határaitól a' despotismus iszonyait. Nem azért jöttünk, hogy birtokaitokat pusztítsuk, nőiteket, gyermekeiteket meggyilkoljuk, csak barátságokat óhajtjuk, 's elnyomóitokat akarjuk elűzni". Azonban mielőtt Mulon a' szabadság fáját felütötte volna, a' kikötőben volt minden hajót letartóztatott, 's a' kereskedést megfojtotta. Midőn Mathorc ezredes 's M o r e l polgári biztos a' város kulcsait átvették, imígy szóltak: „Mi nem hozunk, mint a' zsarnok fejedelmek, falaitok közé vérontást, pusztítást; jövünk mint igazi barátok, hogy levegyük rablánczaitokat, 'sa't. Éljen a' köztár-

saság!” ‘sa’t. Miután a’ város helyhatósági szerkezetét rendezték, ‘s Ostende népképviselőket választott, ágyúdurrogások, trombitaharsogás ‘s a’ marseillaise éneklése közben, a szabadság bárom színű fája mellett a francia polgári biztos ezt monda: „Polgártársaim! miután már képviselőket választatok, a’ népfelség ki van kiáltva, ‘s a’ szabadság és egyenlőség elidegeníthetlen jogainak birtokába jutottatok: érezték souveraini méltóságtokat.” Ezután csak hamar a’ város pénztárát kiürítették, tengerészet-ügyminister M o n g e parancsára minden szabad kikötőben volt angol, austriai, porosz hajót zár alávetettek, a’ várost assignáták (valóságos papírpénz) özönével, melyeket kevés idő múlva képek gyanánt felfüggesztettek a’ falra, elárasztották, ‘s mikor már nem volt több mit kivenni a’ pénztárból, a’ várost 20 ezer forint kölcsönre erőltették, a’ szentegyházakat, kolostorokat ezüst ékeiktől megfosztották. Ez elfoglalás többé került a’ városnak 100 ezer forintnál. E’ mellett rendkívül sokat adózott természetnyekben; négy év alatt 300 tengeri katonát minden szükségesekkel felkészítve kellett kiállítani ‘s tartania. Valója-

ban a' souverain nép keserű gyümölcsöket, éldelt a' szabadság fájáról.

A' császárság alatt sem sok örömet érhetete Ostende, ámbár Napoleon több ízben meglátogatta. 1810-ben háromszor a' császárnéval, egész udvarával, nagy számú 's fényes királyi kíséretével több ideig mulatván benne, irántai hajlamát, 's jólléte előmozdítása óhajását nyilvánította; de ismeretes continental-rendszere miatt, a' mint Belgium gyárait gazdagította, Ostende kereskedését aláasta. Kereskedését illetőleg 1809-ben szabadalmat nyert, Angliából egy millió áru gyarmati cikk behozatalára, oly feltétel alatt, hogy ugyan anynyi értékű francia árut is: mint bort, selyem- 's könyvbolti cikkeket hozzon bé. De a' milliót érő francia árucikkeket az angolok tengerbe hányták 's csak azután adtak viszont egy millió áru gyarmati cikket. Ezen kívül hajóit elvévén a' boulogne-i hajósereghez csatolták.

A' mily szomorú volt Ostende sorsa a' francia köztársaság és császárság alatt, szintoly kevés örömet aratott Belgiumnak az 1814-ki bécsi congressus határozata nyomán hollanddali öszszekapesolásából, Holland, mint

vetélytárs, addig is irigy szemekkel nézett szabad kikötőjére. 1816-ban magához vonta transito-kereskedését, 's már ki is volt adva a' parancs, hogy kikötőjét lerontsák; de végrehajtását Wilhelm király csakugyan megakadályozta. 1830-ban nem volt több 30 hajójánál. Nem csuda hát, hogy örömmel vett részt az 1830-ki forradalomban, melytől politikai újjá születését remélte.

Az új belga királyság alatt új életet nyert Ostende kereskedése; hajói száma rövid idő alatt négy anynyira növekedett. Belgium közel lévén Francia,- Angol,- Németországokhoz, valamint Hollandhoz és Schweizhoz, kereskedési tekintetben fekvése igen szerencsés. De Ostende kikötője is különösen alkalmas hajók befogadására: a' tengerrőli bejárásnál vize 21 láb mély, a' bemenet bátorságos, úgy hogy nagy kereskedelmi hajók is bátran bévevezhetnek a' város közepéig. Ez okból tengeri kereskedése ma is folyvást növekszik. Vannak különféle virágzó gyárai: sófőzésre, vitorlavászon,- olaj,- szappan,- bőr,- csipke- üveg- 'sa't. készítésre. Jóllettéért különös hálával tartozik konstánczinápolyi Margit flandriai grófnénak, ki Ostendét

1267-ben városi rangra emelte; Filepnek s V-dik Károlynak, kiknek mint még érintők országos vásári szabadalmait köszöni; II-ik Károly spanyol királynak, ki indiakkali szabad kereskedését alapította (1698); Mária Theresziának a' nagy raktárak felállításáért, a' s l y k e n i csatornáért, halászat 's beligazgatás czélszerű elrendezéséért, világító torony, nagy basin felállításáért, 'sa't.; II-ik József császárnak 1781-ben más két basin, nagy bank, kártérítő társaság, pénzcsarnok alapításáért, az indiakkali kereskedés felelevenítéséért, a' lelkiismeret szabadságáért 'sa't.; a' mostani kormánynak felszámíthatlan hasznú vasútai készítéséért, a' halászati kereskedés védelméért. Éppen a' folyó hónapban tett számvetés szerint jelenleg Ostendének halkereskedési jövedelme évenként feljülhaladja az egy milliót. Hálaérzéssel viseltetik végre Ostende mostani királyához I-ső Leopoldhoz, ki boldogsága előmozdítását szíven hordozza, 's tőle kitelhető módokon előmozdítani is kívánja. De talán már is igen sokra terjesztem, olvasóim unalmára, Ostende jó 's balsorsa történeti fejtegetését, azért néhány szót a' tengeri fürdőkről, melyek anynyira befolyanak annak gyarapulására, gazdagulására.

A' tengerifürdők évszaka (saison) kezdődik július 8-án 's tart September vége feléig, de ezt meghatározni bajos; ha júniusban szép meleg napok vannak, 's a' tenger mérséklete legalább is 13 R. fokú, akkor már lehet fürdeni. A' nyári három hónapban a' tenger hőmérséklete 13 és 17 fokok közt van. A' tengeri fürdők a' város éjszakeleti 's délnyugoli részénél vannak. Legtöbben reggel 6 és 9 óra közt fürdenek reggelizés előtt; azonban naplementig szünetlen lehet fürdőket látni; mert vannak, kik kétszer is fürdenek, ámbátor ez kevesekre nézve tanácsos, mivel a' tengeri fürdő erősen ingerlő gyógy mód. A' gyengébbek, 's orvosok által kijelentek legfeljebb 10 perczig ferednek. Vannak, kik egy óranegyedet, sőt félórát is mutatnak a' tenger vizében. A' parton szekerek, (melyeken vetkező szoba van) várják a' fürdeni kívánókat, 's miután az ember 70 centimen, vagy ha ketten ülnek egy vetkező szekérré, egy frankon *) fürdőjegyet váltott,

*) 1 frank 24 pengő xr. 1 centime annak század része, e' szerint 70 centime 42 váltó xr, minden 10 centime 2 váltó garas.

béül egy kis szekeren lévő vetkező' szobába, kap fürdőruhát 's törölköző kendőket. Ezután a' kocsis befogván, korbácsával a' szoba tejjére üt, mely jelre az ember a' padra leül; akkor a' szekeret beviszik a' tengerbe, hol kiki szobácskája ajtóját félretaszítván, miután levetkezett, a' tengerbe bemegy, míg a' víz mintegy övig ér, a' ki úszni tud, mélyebben is. A' fürdésben legtöbb gyönyört okoznak 's az egészségre nézve is hasznosan folynak bé az Ostendénél oly erős tengeri hullámok, habtululások, melyek egymást érik. Ezen habok az ember fejénél magasabban is jönnek, 's egészen beborítják: a' kisebbeknek hátat vetvén, oly kemény ütést kap tőlök, hogy olykor lábáról is leesik. Férfiak és nők együtt fürdenek. A' nőknek többnyire aszszonysegédek vannak, kik egy negyed forintért, hányat fektetve, 's hónok alatt megfogva, a' vízben odébb tovább hordozzák, 's a' habütések eleibe tartják, igen mulatságos nézni a' ok fürdőt: gyakran többen öszszefogódnak, 's a' hullámokat várva szökdösnek közikbe. Midőn az ember fürdését végezte, szobájába visszamegy, 's a' kocsis befogván, ostorával viszont jelt ad a' leülésre. Mivel az

orvosok sokakra nézve a' meztelen fürdést hasznosabbnak tartják, erre nézve a' rendőrség külön, félrébb eső helyet jelelt ki; azonban ide is oly kis szekérrel mennek a' tenger vizébe. A' tengeri fürdő hosszasb használata után az emésztés jobb, a' hasüritések rendesebbek, a' táplálás 's assimilatio normális állapotra tér, az egész állati munkásság új elevenséget kap.

A' fürdőhelyek mellett hosszában van egy 7 öl magas, 's 1200 lépés hosszú kitöltés. Ennek egyik végén pedig a' 132 lépcsőjű magas világító torony, melyben különböző tükrök által a' világosság 600-szor nevededik. E' mellett van egy pompás emeletes pavillon, (café restaurant, et salon de société) benne mind földszint, mind az első emeletben szobák, oszlopokon álló étterem, 's a' szobák előtt kereken szintűgy oszlopokon álló széles folyosó különböző kényelmes ülésekkel felkészítve. A' pavillonban lehet mindenféle frissítő italokat, borokat, (sert csak portért) ebédet's estvélit is kapni, valamint többféle angol 's francia hírlapokat olvasni; de e' pavillonba csak azok mehetnek, kik hónaponként néhány franknyi bémentidíjt fizetnek. Egy részét a' király számára tartják,

Ez épülettől csak néhány lépésnyire van egy más szép kávé- s ebédtér, hol hasonlóan mindennemű ételt, italt lehet napestig illő áron találni. Délután 3 órakor közebéd (table d' hote) van. Sert itt sem található külön épületben árulják. E' kávéháznak is szép, hosszú ülőhelyekkel felkészített folyosója van. Úgy a' pavillon és kávéház előtti ülés, mint a' szép és széles töltéseni séta gyönyörrel teljes. Mellette van a' mérhetlen tenger, mely hullámaival oldalát csapdossa; itt eveznek el a' gőz- 's egyébféle hajók Angolhon felé. A' néző szemei előtt vannak a' számtalan fürdővendégek. A' tenger porondján, a' töltés alatt számtalan gyermekcsoport lovagol szamarakon; kicsi ásókkal, lapátokkal a' fővényben árkot, töltést készítenek, melyekkel a' dagálykor kitoluló víznek gátot vetnek; szülőik a' porondra vitetett székeken olvasnak, dolgoznak 's játszó gyermekeikben gyönyörködnek. A' gyermekek, sőt éltesbek is apály után porondon maradt tengeri csigákat keresgélnek, miközben az órák észrevétlenül röppennek el. Apály idején a' tenger e' töltéstől mintegy 400 lépésnyire vonul vissza, 's ilyenkor a' szárazon maradt

sima, kemény porondon igen kényelmes séta esik. (1 óra 12 percz múlva a' tenger ismét dagadni kezd, 's ekkor a' rohanó hullámok nemcsak a' töltés széléig hatnak, de oldalán öt öl magasságra is felduzzadnak. így váltja fel egymást minden 6 óra 's néhány percz alatt a' tenger apálya és dagálya, melyet, mint tudva van, a' hold vonzó ereje okoz. Midőn az ember a' töltés melletti padok valamelyikére leül, 's a' végetlen tenger egymásra rohanó habjai szemléltében gondolatiba merül, alig ébred fel meszsziire hatott álmadozásiból. Midőn a' nap estve a' tengerhez közeledik, nem tángyér, hanem valóságos égő tűzgömb alakú: elveszti fémét, 's pusztá szemmél is kísérhetni a' mint halkcsendesén és lassanként folyvást mélyebben sülyed a' tengerbe, míg egészen lemerül, 's csak a' fellegeknek kölcsönöz sugaraival gyönyörű színeket. Mikor a' nap tiszta időben sülyed így a' hullámok közé, még lui rajta is végetlen tenger látszik, mintha a' közepében merülne le.

Még ennél is szebb és meglepőbb látvány a' tengeri fény, mit Ostendében, kivált meleg napokon, gyakran láthatni. Az

egész tenger tűzként világlik, a' habok kék lángban tündökölnek 's torlódnak nagy morajjal egymás felébe.

A' tengeri fürdőnél nem kevesebb jó-tékony hatással van a' testre a' tiszta tengeri lég. Verhaeghe tudor úr által közelebről tett többszöri kísérletek után Ostendében egy kupa lég csak 25 ezred rész centimeter koczka szénsavgázt tartalmaz, (0.025 centimetres cubes de gaz acide carbonique) midőn az ide csak három óranegyednyi távolságra eső Bruggenél ugyan anynyi légben 0,12 – negyvenkét századrész van. A' tengeri lég továbbá nem szenved változást állati 's növényi részek feloszlásából eredő kigőzölgések miatt. Mérséklete állandóbb 's nem változik oly hirtelen, mint a' szárazföldön. A' tenger mellett a' meleg maximuma és minimuma közti különbség 4-6 fok között áll; midőn Paris mellett 13 fokra is felmegy. A' lég szünetleni mozgásban lévén, a' bőr kigőzölgését tetemesen elősegíti. Ezen bőrre gyakorlott nagy hatásnak tulajdonítják az orvosok, hogy Ostendében felette ritka a' szárazbetegség (phtysis). Tíz évi kórházi tapasztalatok után meg van mutatva, hogy Os-

tendében a' holtak csak egy harminczadrésze volt szárazbetegségben, midőn más városokban az ily mellbetegek a' holtaknak egyötöd részét teszik. Az orvosok tudják kinekkinnek leghelyesebben megmondani, ha betegségében a' tengeri fürdőtől remélhet-e enyhülést. Egy tapasztalt orvos utasítása szerint következők inkább azon betegségek, melyekben a' tengeri fürdő jótékony hatást gyakorol: közsönleges gyengeség, több női betegségek, fejrőség (c h l o r o s i s, B l e i s u c h t), hypoeondna, idcgrendszergyengeség, gyomor- és bélgyulladás, máj- és lépbetegségek, szívdobogás, bolondulás, futkosó mirigy (scrophula) szemgyengeség, fülbetegségek, chronicus csúz (rheumatismus) chronicus köszvény, bőrnnyavalyák, melleatharus, gyermekek gyenge alkotása, angol nyavalya (rachitis) vitustáncz 'sa't. Vannak oly nyavalyák is, melyekben a' tengeri fürdő árt. A' kisebb orvoslásra 20 fürdést, a' nagyobbra 30-at tartanak szükségesnek; de úgy hogy közben néhány nap a' fürdéstől szabad legyen. A' megrögzött chronicus betegek pedig az egész fürdői évszakot itt szokták tölteni.

A' vasutak nagyon nevelték Ostende fürdővendégeinek számát, kivált a' francia éjszakai vasút, mely csak ez évben júniusban nyílt meg; mert ki reggel 6 órakor Parisból elindul, ugyan az nap estve 8 órakor Ostendében van. A' vasúton Német-, Franeziaországokból 's Hollandból mindennap négyszer érkezik 's indul el 8-10 szekér utas, e' szerint napjában 10-50 szekér, következésképpen csak a' vasúton körülbelül 360 utas; hát még a' gőzösökön? A' fürdői évszak csak 12 nap óta kezdődött 's a' hetenként kétszer kiadni szokott idegenek névsora szerint már több mint 700 család fürdői vendég érkezett. Köztök vannak berezegek, egy báváriai herczeg aszszony, nevezetes párisi orvosok 's a' báváriai királyi orvos. Pedig augustus a' tengeri fürdés legfényesebb időszaka: ekkor szokott ide jöni a' belga király is családjával, mikor a' királyi kis herczegek a' több gyermekekkel együtt játszanak a' tenger porondján.

IDŐTÖLTÉS ÉS ÉLETMÓD OSTENDÉBEN.

A' már említett fürdő melletti sétán kívül gyönyörrel teljes 's az egészségre is jólte-

vőleg hat a' csolnakozás. A' kikötő mellett kissebl) nagyobb vitorlás csolnakok állanak mindig készen, szolgálatukat ajánlva: 1-2 órai esolnakozás díja 6 frank; de többen is ülhetnek a' csolnakba. A' casino díszes tánczteremében minden héten van tánczvizalom jó hangászkar mellett; adnak szép hangversenveket, 's egy francia színésztársaság hetenként háromszor többnyire vígjátékokat.

Ez évben a fürdés július 8-án nyílt meg táncvizalommal. Másnap hajóverseny volt a' tengeren, mely végre Angolhonból őt éppen e' czélra készített igen csinos keskeny, hosszukó hajó érkezett; vitorláik is másképp állottak mint a' közönséges hajókéi. A' tenger azon részén, hol a' fürdőhely van, nyolcz angol mérföldnyi területű háromszög volt kijelelve. A' kikötőnek tengerbe kijáró nyilasánál pompás sátor, belga nemzeti sziuü (veres, sárga, fekete) szövettel bevonva. Itt ültek a' versenybírák, kik a' versenyzés kezdesére jelt adtak, 's a' kiosztandó jutalmakat elítélték. A' kötöttesen roppant számú nézők feszült figyelemmel várták a' verseny kimezetét; még a' vár sánczai is rakva voltak egyes székekkel, melyekért kevés díjt kellett

fizetni. A' versenyző hajók egyszerre indultak ki 's a' kiszabott vonalt kétszer kellett körülvezni. Mindenütt örködő hajók voltak nyomaikban, hogy a' pályavonalt el ne téveszszék. Még a' szélle szemben is meglepő gyorsasággal haladtak. Mintegy két órai evezés után egy angol hajó nyerte el az első jutalmat, melyet a' király adott: egy több mint két láb magasságú gyönyörű ezüst edényt remek dombor faragványu képekkel. A' másodrendű jutalom, 500 frank, viszont angol hajóé lön.

Másnap új verseny ugyanazon helyen. Az első jutalom 400, a' második 200 frank volt. Julius 12-én a' halászhajók versenye ugyanott. Ostendéhez közel van egy halászatáról igen nevezetes helység: B l a n k e n b e r g. Előbb is az onnan érkezett 26 halászhajó futott. A' hajók alkotása otrombább lévén, mint az angolokéi, 's a' hajósok sem anynyira avatottjai a' hajózás mesterségének, az ellenszél csak hamar megzavarta őket, a' kitűzött helyen elé 's hátra kószáltak, meszsze vetődtek, öszszezavarodtak úgy, hogy 5 óra aiatt alig kerültek meg kétszer a' pályavonalt. Az első jutalom volt 400, a' második

100 frank. Ezek után 12 ostendei haláshajó futott, hasonlóan rendetlenül; az első nyertes 500, a' második 100 frankot kapott. Harmadszor két falusi haláshajó versenyzett, az első 100, a' második 00 frankért. A' pénzbeli jutalmak nagy részét a' város, más részét a' hajóbizottság fizette. A' pályanyertes hajókat ágyúdurrogások és zene mellett kísérték a' kikötőbe. A verseny végeztével a' hajóbizottság július 12-kén estve fényes lakomát adott egy vendéglőben, hová a' hajók tulajdonosain kívül, több polgári 's katonai tisztviselő is híva volt. Lakoma alatt első pohárköszöntés az angol királynéért, második a' belga királyért történt. A harmadikat S e h m i d t angol, kinek gyönyörű hajója nyerte az első királyi jutalmat, eképp köszöntötte: „adja isten, hogy minden hadihajó béke 's gyönyör hajójává változzék,” mely szavakat a' társaság zajos örömmel fogadta. Az étterem ablakai alatt igen nagyszámú haláshajólegények zeneszó mellett énekeltek, harsogó éljen-eket kiáltottak, 's víg dalolásaik közben özszeviszsa kószálták a' város utczáit.

Ugyancsak néhány nappal ezelőtt tartottak, a belga 's hollandi közlakosok előtt oly

kellemes népinnepet (k e r m e s). Ez Ostendében egyházi 's egyszersmind polgári inncp is. Ostendében a' r. cath. első templomát 702-ben szent Péter tiszteletére R o b e r t Flandria 10-ik grófja építtette, 13-3i-ben a' tenger ki-rohanása lerontotta, 1475-ban újra építették. A' város is szent Pétert választotta pártfogó-jául; 's ez az oka, hogy a' kennest Péter és Pál napján, jul. 5 én ülik meg. Már kora reggel, valamenynyi hajók árbocjai, a' nagyobbyszerű épületek, mint a' vasúti indóház, (Bahnhof) pompás belga háromszínű lobogókkal voltak felékesítve; a' kikötőnél az egész utca ily lobogókkal keresztül lánezolva. Reggeli 8 óra után indult ki a' templomból az egyházi díszmenet. Elöl egy csapat katonaság, ezt követte 10-12 éves gyermekek kettős sora, közöltök lobogók, ulánok polgári hangászkar, ezután 8-12 éves leánykák két sorban fehérbe öltözve, virágkoszorúkkal, kezeikben viaszgyertya; utánok a feketébe öltözőit leány, vállaikon vitték a' szinte életnagyságú s-szent szü z e t, aranynyal himzett fehér ruhában, a' gyermek Jézust tartva ölében; ezeket követte a' papság lobogó viaszfáklyákkal: baldachin alatt vitte a helybeli

plebanus a' szentséget. Az egészet viszont katonai csapat zárta bé. A' mely utczákon a' díszmenet haladt, az aljlakokban gyertyák égtek, s a' kapukba kiállott nőszemélyek virágot hintettek az utcára. Több helyütt lobogókkal díszlő oltárok voltak emelve. Így mentek ki a' kikötőbe, 's onnan fel a' tengerfelőli vártöltésre, 's az áldozó pap úgy a' kikötőt, mint a' tengert megszentelte.

Ennek végével kezdődött a' farsangi nép-ünnep. Minden polgár, hajós, cseléd, nap-számos már előre gyűjtögette pénzét, hogy azon nap válogatottabb étkeket ehessen, a' vendéglőkben, korcsmákban, serházakban vigadhasson. Három nap és éjen sergenként jártak az utczákon zeneszónál, énekelve, kiabálva; sőt még azután vasárnap és hétfőn is folyt e' húshagyókeddi bachanalia. A' cselédek előre kikötik, hogy a' kermès idején ők is innepelhessenek. Ily kermeseket Belgium 's Holland majd minden helysége tart különböző napokon; József császár megtiltotta volt ezek 's a' processiók tartását, miért a' nép nem kevésbé zúgott.

A' fürdővendégek mulattatására van még az olvasó intézet, csinosan bútorozott

szobákkal kiállítva. Tágas olvasó termében különféle angol 's igen sok, minden színezetű francia lap; német csak kettő: az Allgemeine Zeitung és a kölni újság. Az eseményeket történtök után igen hamar megtudhatni, mert a' londoni, párisi, brüsseli, antwerpeni lapokat kelésök utáni nap már olvassák. A' fürdővendég, egy rendes tag által bevezetve, 10 napig ingyen járhat e' casinoban; azután havonként 3 frankot vagy is ugyanannyi váltó forintot fizet. Ez intézet (société privée) némely szobáiban mindennemű frissítő italokat, bort, fagyalaltot, sőt vacsorát is lehet illendő áron kapni. Olykor hangverseny is van, melyet a' tagok ingyen hallgathatnak. Az épület piaczon, a' tenger közelében van. Előtte az utcán asztalok és ülőhelyek. Nem kevés gyönyörére szolgál továbbá a' fürdővendégeknek azon körülmény, hogy itt egész raktár van jó zongorákból, melyeket ideiglenes használatra, mérsékelt díj mellett kibérelhetnek.

Istentisztelet dolgában sem szenvednek a' fürdővendégek szükségét. A' r. catholicusok két templomában egyházi szent beszédek tartanak flamand és francia nyelven.

A' reformátusoknak is van egyházuk, hol az istentisztelet angol nyelven 's angol egyházi szertartás' szerént foly. Erről is pár szóval említést tenni, nem tartom feleslegesnek. Nekem, ki ilyet most láttam először, igen különösnek tetszett; hihetőleg t. olvasóim közül is sokak előtt ismeretlen fog lenni. Az istentisztelet más fél óráig tartott, mi alatt senki sem ment ki az egyházból: a hallgatók nagyobb részét angolok tették. Földszint férfiak és nők vegyesen ültek; a' karzatban csak nőszemélyek. Az éneket, mit másutt még nem hallottam, orgonakiséret mellett igen szép hangú néember vezette. Kettős szónokszék van: egyik alatt, a' másik felette. A' lelkész fekete öltözetén feljül feje ingben az alsó szónokszékbe lépén, buzgó ima elmondása után, felváltva, hol a szentkönyvből olvasott, hol ismét imádkozott. E' közben a' nép olykor felállván, hallható szóval mondta a' pap után az imát. A' pap mellett balfelől, néhány lépcsővel alább volt egy ifjú feketébe öltözve, ki a' pap által olykor mondott néhány imaszóra felelvén, azt az egész gyülekezet utánamondotta. Ezután igen szép, de rövid ének, melynek végeztével a' pap a' szónokszék e-

lőtti asztal mellé állván, jó darabig olvasott; ezt ismét rövid ének váltotta fel. Ének alatt is fenn áll az egész gyülekezet. Ezekután a' pap a' magasabb szónokszékre ment fel 's rövid ima után szent beszédet tartott, melynek végeztével leborulva magában imádkozott, ezután csupa orgonaszó mellett a' nép eloszlott. Ostendében az életmód kényelmes és nem drága. Egyes ember szép 's csinosan bútorozott, szőnyeges padlatú szobáért fizet hónapjára szolgálattal együtt 24 pengő forintot. Család számára lehet fogadni szebb fekvésű helyen 2 szobát 's cabinetet az első, ugyan ennyit a' második emeletben tágas konyhával együtt hónapjára 200 pengő forint; de ezért adnak 8 ágyat, mindig tisztán tartott ágyneművel, minden konyhaedényt, porcellánt, üvegedényt 's asztalneműt. így háznál főzelve kényelmesebben 's olcsóbban lehet enni, mint a' vendéglőben. Piacza jó van, sok jó tengeri hala, rákja, vadrézcéje. A' borok is borkereskedésből hozatva, félanyyi árúak mint a' vendéglőben, hol nagyon drága A' legolcsóbbnak is félkupás palaczkja 2, sőt nagyobb vendéglőkben 3 frank. A' kávé nagyon olcsó, fontja 80 centime=16 vál-

tó garas; ugyanennyi áru a' nádméz is. A' nagyobb vendéglőkben 8-10 tál étel 's desert, melyhez vau gyümölcs, csemege, vaj, sajt, közebédén (table d' bote) 2½-3 frank, legfeljebb 1 p. f. 12 xr. öt tál étel és desert ha az ember folytonosan jár, 1½ frank-36 p. xr. de itt bort is kell vermi, 's azt külön fizetni. A közebéd 1-3 és 5 órakor van: kiki tetszése szerint szabhatja ebédje idejét. Estve étlap szerint vacsorálnak. Ostendében mind köven átcepegtetett esővizet isznak, mely oly tiszta mint a' kristály; de íze a' szokatlanoknak nem kellemes; borral jó. Ezenkívül igen jó sert ihatni.

OSTENDE KÖRNYÉKE

Szép séta esik az Oslendéhez alig félórára fekvő Slykens, csinos tiszta faluba; egy szép csatorna mellett megyei az út. Par est nevű vendéglőnél jó bort és kávé t lehet kapni. Ezen boráros a' természettudományok iránt különös hajlammal viseltetik: van néhány szép természeti 's egyéb nevezetesség! gyűjteménye, melyeket nemcsak hogy mind maga szerzett, de az állatokat, madarakat maga töltötte, 's természettani eszközeit maga készítette. Gyűjteményében van 90 emlő s állat,

300 madár, több kígyó, hal, ásvány, csontvázak; van jó obsoura camerája, mely Ostendét gyönyörűen mutatja; a' Themse-alagút mintája 'sat. Ez emberből más körülmények közt, illő tanításban részesítve, kitűnő természettudós lehetett volna. Kik meglátogatták, neveiket eev emlékkönyvbe írták. Jeles neveket Ját-hatni benne: a' belga királyét, királynőét, hercegeket, tudósokat, mint C u v i e r t 'sat. Igen szívesen látott; kért hogy látogassam meg többször is; különös örömmel fogadta azon ígéretemet, hogy oly meszsze földön mint Erdély, hírlapban írni fogok róla, 's ezen távoli országban is fognak tudni valamit felőle. A' vasúton 3. óranegyed alatt könnyen ellehet menni a' kies fekvésű B r ü g g e b e, mely hajdon igen nevezetes város voll több mint 100 ezer lakossal; most csak ío ezer van. A' tizenötödik században a' burgundiai grófok lakhelye. Ez volt a' híres festő Evek-testvérek szülőföldje, a' legnevezetesebb festő-iskola *) bölcsője. Az aranygyapja s oly

*) A' németalföldi festő-iskolának két ága van: a' h o l l a n d i és b r a b a n t i; az utolsó Belgiumban. Eyoken és M e m l i n g e n kívül, kiket feljebb említék, nevezeteseek: R u b e n s, kinek legszebb testesei Antwerpenben vannak, hol patrícius volt. nevezeteseek még, J a n s e n s. A n t o n v a n

kitűnő vitézrendet Brüggeben alapította e-
 löbb jó Filep portugali Izabella elháza-
 sítása alkalmával. Sok szép templomai vannak,
 melyek az oly nevezetes brabanti iskolának
 számos kitűnő képeivel díszlenek. S a l v a t o r
 temploma pompás goth épület, a' karzat fe-
 kete és fehér márvánnyal van elválasztva.
 Ezen templom mellett van J á n o s k ó r h á-
 z a, melyben a' betegeket apáczák ápolják. Itt
 láthatni a' nagyhírű M e m l i n g n e k csudaszép
 képeit. E' híres festő 1430-ban született, huza-
 mos ideig Spanyolországban lakott, 1477-ben
 a' v i t é z K á r o l y alatt egy ütközetben veszedel-
 mes sebet kapott, rongyokba burkolva Brüg-
 gébe ezen kórházba vitték, hol az apáczák
 ápolták. Felgyógyulása után hálából festette ezen
 régi képeket a' kolostor számára. E' csudaművek
 közt legnevezetesebb a' 4. láb h. e r e k l y e -1 á-
 da, 's az ennek hat lapjára festett miniatűr ké-
 pek olajban. Ahoz értők ítélete szerént, e' mű
 mindazoknak, miket valaha művészet élőhozott,
 remeke. Ezen képek szent U r s u l á n a k
 a' 11 ezer szüzekkeli legendájából vannak vé-
 ve. Az egyik oldalon van a' britt szüzek megérkez-

Dyck, Rubens legjobb tanítványa, T e n i e r s,
 ennek különösen a' közéletről veti képei jelesek;
 van Veen 'sa't.

te Kölnnél, mit dómjával magam is megismer-
tem e' képből;) másik lapon a' mint a' szüzek
Rómába érkeznek, a sz. atya fogadja, 's a'
templomban a' megtértek megkeresztelked-
nek, gyónnak 'sat. Azt mondják anynyi arany-
nyal, menyinvit ezen láda nvom, sem lehet-
ne a' képek árát megfizetni. Ugyan itt Mem-
lingnek több képei is vannak; p. o. a' ki-
rályok imája, a' sz. szűz Krisztussal, a' kc-
resztlevétel sat. Vannak még képek van Dyck-
től. Egy más templomban van Michel Ange-
lotól a' sz. szűz igen szép képe; Walpole
angol ezen képet 30,000. ezüst forintért kér-
te, de nem adták oda. Egy mellékkápolná-
ban van burgundi gróf, b á t o r K á r o l y n a k
's M á r i a leányának sírboltja. Mária megholt
1481-ben. Az atya és leány életnagyságban,
gazdagon aranyozott érczből készítve, feküsz-
nek márványtáblákon. A' Mária szobráért Fi-
lep 1495-ben 24 ezer ezüst forintot fizetett,
az akkori szűk pénz idején. Ezen Mária, ki-
nek unokája V-ik Károly volt, mint a' bur-
gundi ház végivadéka, vitte házasságával az
austriai háznak a' gazdag tartományokat. E'
város szép templomai közt van egy egészen
a jeruzsálemi templom mintájára építve. A'

belgiumi templomokban nincsenek padok, hanem a' hátsó részben van sok egyes térdeplő- szalmaszék, melyeket a' nők magukkal elővisznek, 's azokra léidéivé imádkoznak. Sokkal méltóságosabb is így a' templom, si- ma fényes kövezetével; több csoportozatban látja az ember a' nőket mind fekete hosszú köpenyekben, selyem kápájokat fejükre húz- va áhíatosan imádkozni. Ostendében 's Bel- gium több városaiban is a' nők még nyárban is mind ilyen fekete köpenyben járnak, melv öltözet még a' spanyolok koráról szállott le. Brügge női híresek szépségökről, magam sem latiam még egy helyt, is anynyi szép némbert; még az élteseken is látszik a' szépség nyoma. De már ideje, hogy igen hosszúra ter- jedt tudósításomat bevégezzem. Ostendéről hozszadalmasságomat talán azon hála is o- kolta, hogy neki sokat köszönhetek erőm, egészségem visszanyertéért. Most, midőn Os- tende falait elhagyni szándékszom, meleg érzés futja el keblemet, sok szájból hallván, mily hálás érzéssel emlékezik itt a' maradék Mária Thérézia 's II-ik József dicső erdélyi fejedelmeink boldogító országlására, számos jó tetteikre, melyeknek jótékony nyo- mai ma is láthatók. Bár szeretett hazámról is

sok jól, dicséretest hallhatnék az idegen földön! De sajnosan kell tapasztalnom, hogy alig találhatok valakire, ki róla valamit tudjon. Azonban csak igyekezzünk tovább is előhaladni a' tudományokban 's mesterségekben, akkor mi sem leszünk ismeretlenek. Midőn majd Erdély is szellemi kincseivel, iparral, kereskedéssel befoly a' nagy világba, nem lesz ő is terra incognita. Bízunk jót akaró fejedelmünkben, hogy kormánya segédkezetek nyújtand hazánk anyagi boldogsága elősegelésére.

Megvallom, ez egyes helyei érdeklő közlésem tán nem bírand közérdekkel; de midőn elgondolom, hogy szereteti kis hazám-bansok barátokkal, számos jóakarókkal, magas pártfogókkal van szerencsém dicsekedhetni, bizton remélem, hogy közléseimből látván, miszerént még élek, nemcsak, hanem az ú-tazás 's tengeri fürdők erőmet méhen lisztek fejedelmem 's szeretett hazám szolgálatjára megújították, fel fog bennök elevenülni emlékem, 's emelni fogja igénytelen soraim érdekét személyem iránti becses részvetők. Midőn ezeket a' honomtól oly távoli éjszaki tenger partján írom, meleg érzéssel emlékezem mindazokra, kikhez szívem vonz, 's tiszta egyenes lélekkel kívánom: a' minden-

ható hosszason nyújtsa mélyen tisztelt fedelmem beesés napjait anynyi milliók boldogítására; virágozzék hazám 's soká éljenek kedves emlékü pártfogóim, 's barátaim!

Miután Ostendében 1 hetet tölték, 's a' tengeri fürdőnek kiránt sikerét tapasztalám, itt hagyám e' helyet, 's utamat Brüssel felé vevém.

V.

BRÜSSEL – HEIDELBERGA – REDEMI ORSZÁGGYŰLÉS

Belgium 160 ezer lakosú fővárosába B r ü s selbe, hol van a' királyi lak is, sietek főként azon okból, hogy a' kamarák üléseiben, azoknak nem sokárai bezárása előtt jelen lehessenek. Nem kívántam jegyzést vinni a' napirenden leendő tárgyakról, mert azokat több hírlapokból is olvashatni, 's Erdélyre nézve többnyire nem is anynyira érdekesek; de igen a' kamarák rendezéséről, a' tanácskozás módjáról, hogy eleven képe lássék azon szellemnek, mely azokat átlengi, a' vallási 's nemzeti pártok küzdéséről. Hogy a' kamarákban pártok legyenek, melyeknek súrlódása az igazságot megrostálja s a' holttestnek életet adjon, szükséges; de ha a' személyes, elfogult érdekek

hátterbe szorítják a' haza közérdekét, ez rász, 's ez a' féreg, mi a' belgiumi kamarákat rágja: egyfelől a' catholicus és szabadelvű pártnak küzdése, mely a' ministeriumba is beférkezett, másfelől a' flamand meg a' francia nyelv pártfogóinak ellenséges állása. Antwerpen, Gent, L ü t t i c h boszszankodik a' francia nyelvre, régi nemzetiségéhez buzgó, 's flamand szeretett anyanyelvét pártolja; a' b r ü sseliek a' francia nyelvet védik, 's ezen küzdés befolyván a' tanácskozásokba, egyéb a haza ügyét érdeklő tárgyakban is meghasonlanak. Nem akarok alkalmazást tenni szeretett hazámra 's a' testvérhonnak is a' nemzetiség tekintetében hasonló kedvetlen állására: ezt az olvasóra bízom. Azonban a' midőn Brüsselbe érek, éppen akkor halaszták későbbre a' kamarák üléseit, és így mivel azokról már nem irhatok, közleményeim tárgya főként az emberiség érzetével, 's történetésszel kapcsolatban álló intézmények lesznek. Ez okból hallgatással mellözöm az életteljes boulevardokat, a' királyi lakot, múzeumot; nem említem Brüsselnek park felőli részét, mely oly gyönyörű, hogy akármely némethoni várossal vetélkedhetik: nem szép piaczeit, pompás operaházát,

ezer oszlop nevű fényes kávéházát, igen sok gazdag 's olcsó áruboltjait 'sat. hanem csupán a' fennebb kijelelt tárgyakra szorítkozom. Meglátogattam a törvényszéki palotát (Justiz-Palast). Bementem az esküdtek Ítélszéke ülésébe, 's nagy érdekléssel hallgattam végig egy bűnvádi perfolymot; 's mivel tapasztalatom szerént Erdélyben sokaknak nincsen a' jurykról tiszta fogalmuk, körülményesen kívánom leírni. Azonban mielőtt ez ülés folyamát közleném, lássuk az esküttszék (jury, assisek) állását, mint van Franciaországban, Belgiumban, 's a' porosz-rhénsi tartományokban: ez utóbbiakban is megmaradtak a' francia törvények és perfolym. Alsó ítélszék a' polgári, ennél felsőbb az esküdtek, assisek széke, legfelsőbb a' cassatio szék. A' jurynak tagjai száma 60; ezeket a' kormány nevezi ki oly polgárokból, kik közbecsülést nyertek, soha ítélszék eleibe idézve nem voltak, törvényes korúak, 's bizonyos adómenynyiséget fizetnek, melynek összege a' különböző tartományokban nem egyforma. Ha valaki criminalis bűnt követ el, vagy annak gyanúja alatt van p. o. lopással, gyilkolással, hamis írás készítéssel 'sőt. vádolják, a' rendőrség a' dolgot kinyomozza, a'

vádlottakat kihallgatja, különböző megintek tanuk vallomásait beveszi, 's eképp az egész kinyomozást az alsóbb polgári ítélőszék eleibe terjeszti, mely aztán elhatározza: ha a' tett csak *correctional*, azaz rendőrszék eleibe tartozik-é vagy nem. Ha terhesebb, az assisek ítélőszékének adja át. Ekkor a' közügyvéd a' 60 közül 36 esküdtet kinevezvén, ezek egybegyűlnek; jelen van a' közügyvéd, a' vádlottak 's ügyvédek. A' 36 esküdt neveit vederbe teszik, 's ebből sors szerint 21 nevet kihúznak; kinek neve először jön ki, az leend az esküdtek elnöke. Ekkor a' közügyvéd a' 24 közül 6 ellen kifogást tehet, úgy a' bévállottak ügyvéde is. A' 12-höz húznak ki még újból 3 nevet, kik pótlókul szolgálnak. E' megesevén, egybegyűlnek az esküdtek, a' kormányi biztosok 's ezeknek elnöke, a' közügyvéd, a' vádlottak ügyvédei 's magok a' vádlottak. Az esküdtek hitet tesznek le, hogy igaz lelkiismerettel ítélnék; az elnök is lelkökre köti, hogy csupán azokból, miket ott hallanak, belső meggyőződésük szerint ítéljenek. A' jegyző felolvassa az egész ügyben véghez vitt nyomozást. Ekkor a' közügyvéd előadja a' bűn terhes voltát okokkal támogatva; a' vádlottak

ügyvédei ifiéinek rá 's mentik a' bűnösöket; ha kívánjak, új tanúkat állítanak elő, kik hitlés után vallomást tesznek. Mivel az ügyfolyam hallgatására mindenki szabadon bemehet, 's a' tanú tudja, hogy ott a' közönség hallgatja, többször megtörtént, miszerint a' tanú azon bizonyos feltétellel jelenvén meg, hogy a' vádlotton vallomásával segítsen, mikor a' nagyszámú hallgatóságot meglátta, visszaretent, néha le is rogyott 's kijelentette, hogy nem kíván tanú lenni, látván, hogy hamis tanúbizonyoságtételének mennyi bírāja van. Ha az ügyvédek mentő beszédeire a' közügyvéd felel, a' bűnös ügyvédének is szabad visszafelelnie, sőt ha a' bűnös beszédre alkalmas, ő is tarthat mentő beszédet. Mikor e' vitatkozások bevégeződtek, a' kormányi elnök az egészet rövidbe szorítva előadja 's kérdéseket teszen fel, melyek mindenike felett az esküdteknek részletesen kell ítélniök, ha a' bűnös hibás-é vagy nem, És ezt nekik nem törvény alapján kell megkeltüök formaság szerént, hanem csak azokból, miket hallottak, a' józan okosság 's lelkiismeret sugallata szerént. Ekkor kimennek az esküdtek külön szobába, a' kormányi bírák is eltávoznak. Az esküdtek mindaddig be-

zárkózva ülnek, míg minden kérdésre legalább is 7 szózatnak 5 elleni többségével ítéletet hoznak. Ekkor megjelennek az esküdtek, kormányzói bírák, ügyvédek 's bűnösök. Az esküdtek elnöke minden kitűzött kérdésre előadja, ha bűnösnek ítélték-é a' vádlottat vagy nem? Ha azt mondják nem bűnös, a' vádlottat azonnal szabadon bocsájtják; ha pedig bűnösnek találták, a'' kormányi elnök a' tanácsosoknak előadja, mit a' törvény szab hasonló büntetésekre, miben a' többek is meg egyezvén, az ítéletet kimondja, 's azonnal teljesedésbe is veszik. A bűnösök ügyvédei az ítéletet ugyan vihetik feljebb a' cassatioszék elébe, de nem azon szempontból: ha az esküdtek helyesen mondták-é ki a' „bűnöst”? mert ebben csak lelkiismeretük volt vezetőjök, 's ennek egyedüli bírója az isten; hanem ha a' perfolyamban valami formasági hiba esett. Lehet még a' megítélteket a' király kegyelmébe is ajánlani. Ha a' sors szerint választott esküdt meg nem jelenik, nevezetes pénzsözszeggel büntetődik. A' mely esküdt-széken Brüsszelben jelen voltam, 5-ön voltak, kiket tolvajsággal vádoltak. A' terem felső részében lépcsőzetes emelvényen álló asztal mel-

lett ült 4 kormányzékai tanácsos, közöttök egy, ki egyszersmind a' cassatio-főítélőszék elnöke is volt, 's több érdemjelek díszesítették; veres palástba voltak öltözve; előttök fekete csákóforma süveg. Mellettök balról a' közügyvéd hasonló öltözetben, süvegét az egész ülés alatt fején tartva. Jobbról ült alább a' 12 esküdt, balról az első padban az ügyvédek mind bő ujjú fekete palástban, elől két szélben lecsüngő papi nyakkendővel; ezek előtt is kis csákóforma fekete süvegek, a' hogyan kivált a' német játékszíneken szoktak az ügyvédek öltözni. Ezeknek háta megetti padban ült a' tolvajsággal vádolt öt egyén; a' pad szélén mindkétfelől gens d' arme-ok. A' teremnek hátulso részében a' nép, férfiak, nők, öregek, gyermekek. A' rostélyzat előtt voltak több padok az előkelőbb hallgatók számára. Hogy jobban hallhassam az ügy folyamát, itt ültem én is. A' kinyomozási munkát a' jegyző a' terem közepén állva flamand nyelven felolvasta. E' munka több ívekből állott, 's úgy a' bűnösök, mint a' polgárság nagy figyelemmel hallgatták. Ülés végével a' vádlottakat, mint bűnösöket, fogságra ítélték.

Közelebből Napoleon Lajosnak tömlöcz-

bői lett elszökése alkalmával az orvost 's a' berezeg legényét is assisek ítélték el, mely alkalommal mint kívántak az. esküdtek a' vádlottakon segíteni, 's a' hallgatóság is mily élénk örömmel fogadta a' szék ítéletét, a" hírlapokból tudhatják olvasóim. De hogy még jobban kitessek, mily nagy hatással bír az esküdtek ítélőszéke, még vagy két közelebbi esetet kívánok említeni. A' porosz-rhénusi tartományokban ez előtt két héttel egy vad-tolvajt (mert a' vadászat nagyon tilos) meglöttek. Mikor az eset történt, jelen volt két erdőőr; közülök egyik azonnal jelentette, hogy ő a' bűnös, ő lőtte meg a' tolvajt, ki halála előtt maga is azt vallotta, de 40 tanú hittell ellenkezőt bizonyított, hogy t. i. nem ez, de a' másik erdőőr lőtte meg, ki azonban merőben tagadta. Az esküdtek ítélőszéke egyiket sem ítélvén bűnösnek, mindkettőt szabadon bocsátották. Ugyancsak ezelőtt 3 héttel a' Rajna mellett Mainzban egy embert éjjel erőszakkal meggyilkoltak; a' szomszédok is hallották a' meggyilkolt jajgatását. Egy embert terhes gyanúra befogtak; sapkája véresen ott maradt volt a' meggyilkoltnál, egy darabot a' köntöséből is leszakadva ott találtak, mely köntöséhez egé-

szen illet, vérfoltok is voltak rajta, az ember egy ismeretes gaz semmirekellő volt, ki az előtt is vétkes tetteiért már 10-ször volt ítélőszék előtt; de tagadta a' tettet, szemtanúk nem voltak, az esküdtek kimondták a' nem vétkes-t, 's az embert szabadon bocsátották. Ezt nekem két mívelt mainzi beszélte, kik az ítélőszéken jelen voltak.

De nehogy tudósításom igen terjedelmes legyen, egy pár szót arról, mit emberiségi tekintetben szépet 's nemest láttam. A' sz. János-kórház különös figyelmet érdemel; ez előtt 6 évvel hét millió épült, 's mind ez, mind a' tetemes fenntartási költség, magán alapítványok útján gyűlt bé. E' nagy, legszebb sztilű épület 600 beteget ápol ingyen. Bámulatos a' rend, tisztaság, mely itt látható. Folyosói sima fényes kövekkel padolvák, melyeket télben alatt gőzzel fűtnek. A' folyosóról minden terembe nagy tükörüveggel táblázott vasajtók vezetnek, úgy hogy a' szobák belsejét a' folyosóról látni lehet. Egy-egy teremben 24 betegre való vaságy van illő távolságra egymástól, a' legtisztább ágyneművel, lószőrmátráczokkal, szép bútorokkal kiállítva. A' termek lámpadlazata olajos festékkel meg-

festve fényes; ablakdeszkák helyett márványok. A' nagy tágas konyhán, hol enynyi beteg számára főznek, minden asztal márványból van, a' fényes kőpadlazaton legkissebb szemét, a' vizet gőzmozgony hajtja a' konyhába, a' konyha melletti teremben a' veteményt tisztítják, húst, halakat darabolják, minden legkissebb gazt kosarakba gyűjtenek, úgy hogy itt is tiszta, fényes a' padlás. Van nagy mosóterem; van hol a' fehérneműt télben szárítják; ebben 4 emeletre mind könnyű, fehér olajos festékkel megfestett rudak vannak, olyanok mint a' fonalterekők, melyekre a' ruhaneműt terítik; van terem, hol a' fehérneműt téglázó-rézzel simítják, mert még a' legszegényebb beteg ágyneműjét is kiteglázzák. Külön termekbe vannak férfi és nőbetegek betegségeik szerint osztályozva. Különösen szembeteget sokat láttam. Vannak nagy termek a' gyógyulófélben lévő férfi- és nőbetegekre nézve. Az erősebbek kertben sétálnak. Sehol semmi kórházi szag, sőt a' legfrissebb egészséges levegő. A' betegek melletti szolgálatot 50 könyörülő apácza teszi, a' konyhán is ezek főznek. Kik fizethetnek, külön szép tiszta szobát kapnak. Előbb nem is akartam ezen kórházat meglá-

togatni, mint ki már úgy is többeket láttam 's orvos sem vagyok, de még sem sajnálom, mert soha ilyent nem láttam, 's a' legmelegebb érzéssel hagytam el küszöbét.

Históriai tekintetben – kivált a' mi minket magyarokat is illet – említeni kívánom a' könyvtárban lévő sok becses kéziratok közt Mátyás király mise-könyvét, a' híres festő Memlingtól gyönyörű miniatűr festésekkel. A' pompás goth ízlésű G u d u l a - t e m p l o m ablakai gyönyörű üvegfestéseiben láthatni m. országi Máriának V-ik Károly testvérének, II-ik Lajos magyar királynak gyönyörű képeit, melyeket ők maguk ajándékoztak e' templomnak; láthatók még itt V-ik Károly császár 's több fejedelmek képei is üvegre festve. Az alvárosban a' nagypiaczon, hol mind régi goth épületek vannak, van a' pompás nagy tanácsház 304 láb magas tornyával; ennek teremében többek közt van egy gyönyörű nagy sötét festvény (gobelin) V-ik Károly császárnak – fia számára – trónjáróli lemondását ábrázoló; mellette van fennebb eml. Mária, háta megett A l b a. E' vétette, minden kihallgatás, ítélet nélkül 1568-ban 24 belga nemesnek fejét, 's a' tanácsházzal szemben lévő nagy épület ablaka-

ból nézte a' kivégzést. Ugyanazon évben, ezután csak kevéssel június 5-én ugyan e' helyen Lamoral, Egmont, Hoorn, Montmorency grófokat is kihallgatás 's törvényszerű megítélés mellőzésével hóhérpallossal végeztette ki. Említést érdemel még Brüsszelben a' martyr-piaczon 1830-ban September havában a' szabadságért vívott ütközetben elesett belgák emléke, kik mind ide vannak temetve, 's hős neveik márvány táblákra vésvék. A' nagy carrarai márványszobron látszanak: sept. 23-24-25-ik napjai, talapjánál van egy nyugvó oroszlány, mellette szétzúzott, elszaggatott lánczok. A' padlázat négy szögletén négy imádkozó angyal. Belsőjében földalatti folyosó van köröskörül sírboltokkal, ezeknek homlokzatán lévő márványtáblákon olvashatni azon szabadsághősök neveit, kiknek csontjai ott nyugosznak. – A' parkban is mely a' b. e. Mária Theresia császárné teremtménye, sok jelei mutatkoznak az 1830-ki véres csatának. Ezen park egy nagy négyszög tér, a' királyi lak felett, élőfákkal tömötten beültetve, közben több pázsintos helyek, virágtáblák – 's márványszobrokkal. Ez a' brüsszeliek kedves sétahelye, ide gyűlnek őszsze a' főváros szé-

pei, magukat az ezredi hangászkar mellett mulatandók. A' parkról egész Brüsselt lebet látni. E' hely, mely ma gyönyör helye, az 1830-ki hires septemberi napokban a' fő csatatér volt. A' park melletti B elle vue vendéglőnél volt a' belgák központja, ez és a' park közti király-piac a' golyók özönével vala béöntve. A' parkban a' hollandok voltak. Még ma is sok fán lehet látni a' puska golyók surlásait. A' királyi palotával szemben a' park kapui bemenetét Belgiumnak két hires hangköltője Gretry és Roland de Lattre szobrai díszítik.

Berekesztésül megemlítni kívánom a' brüsseli oly nevezetes csipkegyárakat. Legnagyobb szerű a' Bressoné. Számos leány dolgozott nagy szorgalommal a' pókhálói finom kötésen; napjában alig tud egyik egy hüvelyknyi hoszszú csipkét kötni; 's ezek, kik a' fényűzésnek szemeiket viszik áldozatul, napi bérökbe némelyik 12, más 24, 's a' ki legtöbbet 48 xrt, kapnak jutalomul. A' legfinomabb lennek, melyből a' czérnát fonják, fontja 3-4 ezer váltó forint. Lehet szép csipkét vásárolni, 8 váltó forinton singét, a' legdrágábbnak singe 150 váltó forint. Belgiumban egy éven át 12

millió frank vagy váltó forint áru csipkét készítnek. De berekesztem már is igen hosszúra terjedt tudósításomat, közelebbről talán érdekesebbekkel leendvén szerencsém tisztelt olvasóimnak szolgálni.

Brüsszelből utamat vasúton Lüttich 's Aachenen át a' Rajna felé vettem. Ezen vasút, mely a' Rajnát a' Scheldével hozta közösülésbe 's mely Antwerpent jövőbe hihetőleg Némethon kikötőjévé teendi, az újabb építézet legnagyobbszerű remekei közé tartozik. Azon vidéken, melyen a' vasútvonal megy, kivált a' belga határon meredek hegyek, kősziklák 's mély völgyek váltják fel egymást szünet nélkül. A' szoros kősziklák közt rohánzó folyó szüntelen a' vonallal jön szembe. De a' vasút azon Vesdre folyónak hol jobb, hol bal partján megyén egyenlő magasan, hosszú hidakon, magas töltéseken 's kemény kősziklákon át, melyeket egyenes vonalban átfúr. Csak a' belga részen Antwerpenig kősziklákon fúrt 19 alagúton (tunnel) megy által a' vasút egyenes vonalban. E' nyolcz gőzszekérrel alig két) órai vonal költsége feljül haladta a'

25 milliót. Még is e' tömérdek tőke is jól kamatoz, mert van élénk közlekedés, forgalom. A vasút mellett magasban a rudakon nyugvó villanytelegraph sodronyai vannak. Aachenből kiindulva egy drótkötelet akasztanak a' szekér alá, 's a' telegraph által jel adatván, a' hegytetőn lévő gőzmozgony segíti a' szekér felhúzását. Itt 2,220 láb hosszú kősziklájukon viszi át a' gőzös a' szekereket kevés percz alatt. Beszélék útitársaim, hogy egy angol saját szekérében ülve ezt a' többi szekerekhez akasztatta, de az alagút mélyében kiakadt, 's ő a' tömlöczsetében maradván, csaknem kétségbeesett, félelmében, ha tán más gőzszekér érkezne, őt útjában találná. Midőn a' szekerek napvilágra értek, észrevehék az angol szekere hátramaradtát, locomotivet küldenek utána, 's kimentek a' veszélyből. Ezután 650 láb hosszú hídon a' völgy felett 120 lábnyi magasba repül át a' gőzmozgony, útaszekereit magával vive. Több nagyszerű hidak 's alagutak bámulásra indítják az embert. Lattich különösen nevezetes kőszénbányáiról, számos vasgyáraitól 's ágyúöntödéiről. Ezért itt a' fegyver nagyon olcsó: egykét csövű szép vadászlőszer ára 10 p. forint.

A' belga határszélnél német vámszövetségi tiszték vizsgálák meg portékáinkat. Sok vámvonalon utazám át: az austriai, szász, porosz, holland, belgiumi, bajor vonaloknál, de sehol illetlen bánást nem tapasztalok.

Brüsszelbőli elindulásom napján Kölnbe érkeztem.

Kölnből a' Rajnán felfelé gőzhajón egy nap Mainzba, más nap délre Manheimba jutánk.

Manheim lakosainak száma 24 ezer, fekvése, a' Rajna mellett, szép. A' város mind egyenlő négyszögökre van osztva, mint a' schakk tábla koczkái. Az utczák betűrend szerént A, B, G, jegyekkel jelelvék. A' város nagyon csendes, utczáin kevés embert láthatni; nézni való nevezetesség nem sok, de nóm itt leánykori barátnéjára találván, kedvéért tovább mutatánk. Manheimban, valamint a' badeni nagyherczegségben sok helyt, a' német catholicusokat kedvelik. E' városban van egy közkedvességű papjok; sajnálom hogy többszöri keresésem után sem találhattam otthon. Bajosan hiszem hogy ezen új vallás gyökeret verjen Némethonban, hol a' r. cath. 's két protestáns vallásúak egyenlő political jogokkal bírnak.

A' ki egyik vallásban lelki nyugalmát nem találja, akadály nélkül térhet a' másikra. A' német catholicusokat nem üldözik, csak political jogokkal nem bírnak, 's éppen ez fennebbi állításom alapja. Egy új vallási secta erejét az üldözés, nyomás még neveli. Továbbá nagyobb részt szegény emberek ezen új vallás tagjai, tehát papjaikat is szegényül fizethetik, már pedig ezek is szeretnének jól élni. Mások voltak a' reformatio erőre kapása körülményei. Egyfelől a' régibb vallásban a' visszaélések nagyra hágtak volt, 's maga az egyház nem igyekezett azokat eltörölni; másfelől az új val? lást fegyverrel üldözték, (ereseit sub pondere palma.) Végre ezen új hitet fejedelmek, 's a' hatalmas aristocratia pártfogolta.

Manheimből vasúton kényelmes szekereken indultunk H e i d e l b e r g á b a. A' mint ezen város felé közeledém, kies vidéke felkölté lelkemben azon régi kedves idők emlékét, melyeket itt ezelőtt szinte 40 évvel, két év lefolyása alatt, mint tanuló töltöttem. Alig érkezem a' vendéglőbe, sietek az európai hírű regényes régi kastélyhoz, melyet még a' 13-ik században habsburgi Rudolf veje Lajos építtete; több századokon át, sok viszontagságom

kat állott ki, 's látása a' bémohosult régiség sok fontos történetei képét újítja meg lelkünkben. 1764-ben Theodor Károly ezen pompás kastély egy részét lakhatóvá tévé, de csak hamar menyköcsapás következtében összeégett. Lovagteremé, számos erkélyei, nagy Károlytól kezdve egészen wittelsbachi Ottóig minden fejedelmeknek az ablakok közt álló colossal faragott kőszobrai, ezen pompás kastélyt ma is az építészet legnagyobbszerű és szebb művei sorába helyezik; a' lovagterem Michel Angelo terve szerint volt. készítve. Nem sokat mulaték e' pompás régiség omladványainál, nem tekintem meg a' pinczében álló hires nagy hordót, hanem sietek a' kastély feletti szép kertbe, melynek regényes fekvése, pompás kilátása még az olyant is, kit semmi érdek nem köt sem vonz e' helyhez, kedves elragadtatásba hozza. Megállva a' meredek kősziklák feletti terrasse-on, elnézem a' Neckar regényes völgyét, egyfelől a' Neckar, másfelől a' Rajna terét. Felnézek a' felettem lévő magas sötét erdőkre, kősziklákra, le a' mélységben folyó Neckarra, az alattam lévő Heidelbergára, bé a' szorosodó völgybe, hol midőn meglátám a' kősziklák közt Zigenhausent,

attól nem távol a' kolostort, 's így a' Neckar partján lévő hajdoni kies sétahelyemet eltekintem, látásuk felkölté lelkemben ifjúságom régi boldog idejét, midőn aggasztó gondoktól szabadon, minden embert jónak híve, ártatlan örömek közt éldelve napjaim, lelkem a' tudományok forrásánál éltető táplálékot nyert. Ez volt azon hely, hol kedves barátommal gondolatinkat, érzéseinket kicserélők. A' látottak anynyira visszazavarásolák a' múltak kedves képét, hogy ha régi barátom jelen lesz vala – mint K o c z e b u e egyik vígjátékában, az egymást rég nem látott öregek – magunkat viszont ifjakkak álmodva, eléneklők vala: „gaudeamus igitur dum juvenes sumus.” Boldog andalgásimból, kedves álmaimból úti társam ébreszte fel emlékeztetvén, hogy késő estve van, ideje lenne haza menni. Visszatérve a' városba, estvéli 9 óra után felkeresem régi kedves lakásom; az utcza közepén megállva hosszszason nézem ablakait azon szobáknak, melyekben 2 évig barátommal oly boldog időket töltöttem. Bémenék a' földszinti szobába: vagy 20 tanulót, seres korszók mellett vígan dalolva találék. Felkeresem a' gazdát, gazdaszszonyt: idegen ábrázatokat láték,

kérdezem, hol van régi gazdám és nője? Meghaltak, volt a' felelet. Elmének azon ide közeli házhoz, hová kosztra jártam: ott is mind idegenekre találtam. A' régiek, sőt még maradékaik is mind kihaltak, 's ez figyelmeztete, hogy nem sokára nekem is követnem kell őket. Az ember a' jelent nem igen éldelheti; sebesen futnak pillanatai, csak a' múltban 's jövődöben él; azonban mindkettöre nézve szerencsés lelkünk alkotása: a' múltban a' szenvedett roszszak, keserúségek elvesztik szúró töviseiket, 's a' rajok visszaemlékezés még kedves szomorú érzést gerjeszt fel; a' jövődöben pedig a' remény majd mindenkinek virító. Másnap reggeli 4 órakor öszvéren fellovaglék a' kastély felett 1,500 láb magasan lévő király székre, (Königs-Stuhl) 1815 óta midön ezt b. e. Ferencz császár meglátogatta, császár szék ének nevezik. Tetejére a' mostani badeni nagyherczeg egy magas kőbástyát építtetett ily értelmű felírással: „A' természet ritka szépsége kedvelőinek, Heidelbergának, közeli 's távoli barátoknak Leopold. 1832 – 1835.” 152 lépcsön hág fel az ember tetejére, hol a' legpompásabb kilátás elragadja érzékeit. Látszik a' Neckar és Rajna folyama, 's

meszsze lévő vidékek, helységek, köztök Manheim, Spajer, Strassburg Münsterivel 'sa't. Bámulva e' pompás kilátást, szállásomra sietek. Elővevém a' tanítók névsorát, 's íme a' tanulási éveim alatt élt, több mint 50 tanár közül egyedül a' ma is nagyhírű nyelvészeti-búvár, titkos tanácsnok Creuczer nevét találám: mind elholtak. Nem soká mulaték e' rám nézve temetői emléken; újból meglátogatóm régi lakomat, sétálék a' Neckar folyama melletti hajdani kedves sétahelyemen, 's Carlsruhéba sietek.

Carlsruhéba érve, nőm a' vasúton tovább folytatá útját, hogy Freyburgban egy leánykori barátnéjával több időt tölthessen, én pedig ottan maradván, országos ülésbe mentem.

BADENI ORSZÁGGYŰLÉS.

Julius 28-án a' második kamarának lévén ülése, mielőtt a' szőnyegen volt tárgyról Írnék, előbb egy két szót említek a' terem rendezéséről, tanácskozási rendről, ezután a' napirenden volt tárgyról, végre összehasonlítom e' kamarát a' saxonialal. A' terem egyik végében közből ült az elnök, mellette

a' két titoknok; ugyanazon vonalban balról tőle kevés távolságra a' ministerek, Az elnök előtt a' szónokszer, alább ez előtt a jegyző; ettől kevés távolságra a' két gyorsíró. Az elnökkel szemben a' terem közepétől a' más középig fél körben 3 sor (amphitheatralisch) egy más feletti padokon ülnek a' követek, az elnöktől balra a' közbül lévő ajtóig a' szabadelvűek, azontúl a' ministerek padjáig a' kormány részén lévők. Mikor valaki szólni kíván, feláll, 's oly sorban beszélnek, a' mint felállatlak. A' szónokszerből szokták felolvasni a' kormányi határozatokat 's petitiokat. A' szózatolás felállással megyén véghez. Az elnök szólítja fel a' tagokat 's mondja ki a' határozatot. Midőn bemehetek, napirenden a' vasút tarifája volt. Követ Well felállta 's röviden fel fejté, hogy az utak a' státuséi, bennök nagy töke fekszik, azon utak sorsa az egész hazát s annak polgárait érdekli, ezért a' kormány nem szabhatja meg egyoldalúig a' tarifát, melynek az egész vasút sorsára nagy a' befolyása, azt csak a' kamarák egyetértésével teheti. Más követ előadja, hogy a' kamarák ezen jogát más státusokban is elismerte a' kormány p. o. Bava-

riában. Ezek után minister Regenau felállván, ennek ellene mondott. De az elnök felszólalván, kérdé: kívánja-é a' kamara a' vasutak körüli rendelkezés jogát magának? – Azonnal a' követek nagyobbrésze felállván, az elnök kimondá, hogy a' többség a' mellett van. Ezután a' hadministeri biztos a' szónokszezből felolvasá azon kormányi rendeletet, miszerint a' katonaság száma alábbszállítása iránt a' kormány a' német szövetséghez nem folyamodik. Ekkor a' ministeri padon lévő helyére visszamenve, bővebben fejtegeté a' kormány indokát. Több követ jelenté, miszerént ok indítványt tettek volt, hogy a' katonaság a' haza iránti hivségre is tegyen le hitet; de mivel e tárgy, mint látják jelen ülésben sorozatot nem nyerhet, fenntartják jogukat, hogy más ülésben előhozassák. A' hadministeri biztos által felolvasott rendelményre követ I t z s t e i n megjegyzé: hogy a' katonaság számát kevesbítsék, ez nemcsak Baden, de egész Némethon óhajtása. Baden minden évben a' katonaság tartására két milliót adózik. Mire való ezen szerfeletti tereli béke idején. Vajjon honnan lenne háború iránti félelem? Franciaországtól tartani nem-

lehet: ennek is csak béke az óhajtása; oroszországtól sem, hogy a' békét megzavarná; azért újból pártolja a' bizottság véleményét, miszerint a' kormányt kérik meg a német szövetségnél leendő hatos közbenjárásra. A' hadministeri biztos felelé: késő serget gyűjteni, mikor a' háború már előttünk áll, a' katonáknak gyakorlására sok idő kell 'sa't. 'sa't. Richter: 18-31. óta béke idején a' hadiadó szinte egy millióval nevedett. Követ S t a e d e l: Ha a' katonaság számát alább nem szállítják, ő ezután a' kívánt költségek ajánlata tárgyában minden oly kiadásnak, mi nem múlhatlanul szükséges, ellene szózatok T ö b b e n kiáltják: ők is. Ekkor a' hadministeri biztos elővén a' számadásokat, megmutatá, hogy ha oly pontokat, melyek nem egyenesen a' hatóságot illetik, kiveszen, a' hadiadó nem egy millióval, hanem csak 78 ezerrel nevedett.— I t z s t e i n: nem ereszkedtem részletekbe, csak annyit mondék: 1831-ben volt a' hadiadó 1 millió 300 ezer, most 2 millió. — P a s s a m e n: ha csak fél millióra teszszük az adó nevedését, ez 1831. óta tehát 15 év alatt 7,4 milliót tesz; ha ezen összeg megkímélődött volna, mennyivel lenne most

a' status gazdagabb. Az erőt háborúban ki-
tartás adja meg, ezt elősegéli a' pénz; híjá-
ban van sok katona, ha nem lesz pénz, mi-
vel a' háború költségét kiállani lehessen. E-
zért a' hadiadót lejobb szállítani, béke ide-
jén a' pénzzel gazdálkodni kell. Az egyik
t i t o k n o k: Észak-amerikában nincs sok ka-
tona, még is mihelyt a' hazát háború fenye-
geti, rögtön elég van ki védje. Ministeri
biztos: nincs miért Amerikát előidézni, ott
mások a' körülmények. Az elnök: a' tárgy
meg van vitatva, a' kik a' mellett vannak,
hogy a' kormány a' katonaság száma kevesí-
tése iránt a' német szövetséghez folyamodják,
álljanak fel. Két követen kívül mindnyájan
felálltak. Ekkor az elnök jelenté, hogy kö-
zelebbi ülésben a' pénzügyi tárgy jövend
szőnyegre.

A' mint ezekből láthatni, a' követek itt
nem tartanak hosszú, kidolgozott beszéde-
ket, de röviden 's energiával megmondják a'
mi dologra tartozik. A' mit egyik követ már
elmondott, nem ismétli más, hanem arra
hivatkozva újabb oldalát fejtí a' dolognak.
Az elnök a' vitatkozás végzetével, nem reca-
pitulálja az egész vitatkozást, nem adja elő

a' különböző véleményeket, nem sokat bíbelődnek sem elnök sem a' RR. a' status-quaestionissal, az elnök csak ennyit mond: ezen 's ezen indítványt akarja-e a' kamara? 'sa't. Ha már a' badeni kamarát a' saxonიაival, a' mint kevés idő alatt felfognom lehetett, összehasonlítom: az ülésre nézve a' saxonიაiban vegyesen ülnek a' különböző színűek, a' badeniben egészen külön oldalra válnak. Az elnök Saxoniában inkább kivan befolyjni a' határozatokra, a' badeniben nem szól a' vitatkozásokba, azokat hosszúra nyúltni nem engedi. A' badeni követeknek több a' gyakorlottságuk, nagyobb erővel 's tüzzel beszélnek. Ha a' hallgatóságot nézzük, Saxoniában a' karzaton gyéren vannak 's kevés várja végig az ülést, a' badenibe idején kell menni, hogy az ember helyet kaphasson, 's az ülés végéig tömve a' karzat; szintűgy a' karzatiakban, mint a' népben is nagy részvét mutatkozik. Nem csak Carlsruhében hanem más városokban is sokat beszélnek a' kamarai ülésekről, mohón olvassák a' hírlapi tudósításokat, 's nagyon dicsérik a' szellemükben beszélő követeket.

A' holnapi napra az elnök ugyan pénzügyi tárgyat jelelt ki; de a' hírlapok előre már hirdetek, hogy a' vallásügy is, a' német catholicusok állása, előfordul. Ezt nagyon feszült figyelemmel várják 's az ülés előtt 2-3 órával kell megjelenni, hogy helyet lehessen kapni.

Értésemre esvén, hogy a' vallásügy elő nem fordul, sőt másnap nem is leend kamarai ülés, utamat tovább folytatám, 's késő estve Freyburgba értem.

Ezen városbeli goth ízlés szerént épített gyönyörű főegyház aligha hátrább áll a' strassburgi Münsternél, üvegfestvényei is remekek, a' kölniekhez közelítnek. A' városról a' kilátás regényes.

Innen vasúton tovább nem meheténk, azért Schweiz felé vezető utunkat postagyorskoesin igen kedves társaságban folytatók. Útitársaink egyike vala Borel schweizi gyártulajdonos és millionaire. Igen sok ismerettel bírt; jól ismerte Franciaországot és Schvveizot. Ő útasíta, miképpen utazhatnám czélszerűbben Schweizban; sokat beszélt a' jezsuitai dolgokról, miket én mellőzök; nagy részvétellel hallgatta Erdély alkotmánya némely

pontjait, a' négy bevett vallás 's három nemzet jogait, országgyűlése szerkezetét, 's a' napirenden lévő haladási kérdéseket; Erdélyről mint a' civilisatio szélén álló Sibiariáról gondolkodott, 's bámult a' hallottakon. A' más vala Beem Anna, a' berni református egyik pap leánya, mívelt, széles ismeretit hölgy, de mindég csak vallási dolgokról kívánt volna társalogni: puritáni szelleműnek látszott. Mivel neki gyengélkedő egészsége miatt Baselben hátra kelle maradnia, édes atyjához Bernbe ajánló levelet adott.

VI.

SCHWEIZ.

Nyári hónapokban tele a' regényes Schweiz minden nemzetbeli idegenekkel, kik gyönyörű tájaiban 's a' szabad, vitéz, hajdan egyes, most megszakadozott nemzet hős tettei emlékeiben gyönyörködni kívannak. Erdélyi honfitársaim közül is sokan utaztak e' vidékeken, mások leírásokból ismerik. Mind a' mellett azon kedves érzés, melyet e' tájak látása költött fel keblemben, ellenállhatlanul késztet itteni utazásomból némi töre-

d é k e k e t közölni. *) Kik e' vidékeket lát-
ták, azokban soraim feleleveníthetik a' látot-
tak szép képeinek emlékét; kik előtt pedig
ismeretlenek, ha csak félanynvi gyönyört me-
rítethetnek is soraimból, mint a' menynyit ne-
kem látásuk okozott, bővön megleend cse-
kély fáradtságom jutalmazva. Mellözve Schweiz-
nak jeles tudományos nevelőintézeteit, szá-
mos virágzó gyárait, múzeumait, könyv- és
fegyvergyűjteményeit, jelen közleményem in-
kább országgyűlésére, political ál-
lására, természetis szépségeire, 's né-
mely jótékony intézeteire terjesz-
tem ki.

BASEL.

Baselnél léptem Schweiz regényes
földjére. K város a' Rajna mellett fekszik,
népessége 21,000 lélek, közülök 4 ezer catho-
licus. Két részét 630 láb hosszú híd köti
össze. Kitűnök a' folyvást nevededő gazdag-
ság jelei; egymásra emelkednek a' nagyszerű

*) Mint az előszóban is említve volt, e' jegyzetek
előbb töredékesen az Erd. Híradó hasábjain je-
lentek meg; ide vonatkoznak tehát a' fenfor-
gó 's más ily forma kifejezések.

pompás épületek; polgárai közt több mil-
lionaire-*ket* számlál, kik gyermekeik kihá-
zasításában is a' vagyon együttmaradását ve-
szik főszempontul. Egyetemének nevezetes ta-
nítói voltak: a' 16-ik században *rotter-*
d a m i E r a s m u s és *O e c o l a m p a d i u s*;
ez utóbbi egyik főbajnoka a' reformationak.
Baselt a' reformatio bölcsőjeként tekintheti.
Lakosait ma is puritani reformátusság jellem-
zi; azonban egyszerűek, munkások 's házi
erényekkel díszlenek. Nevezetességei közé
tartozik a' *M ü n s t e r*, (épült 1010-1019)
melynek egyik karzatából a' concilium-*te-*
r e m b e léphetni. (Nevezetes concilium tarta-
tott itt 1434-től 1448-ig, több mint 500 pap
jelenlétében, tollvivője a' később pápává vá-
lasztott *A e n e a s S y l v i u s* volt; czélja a'
kereszténység közötti béke 's egység helyre-
állítása.) A' terem még most is régi 400 éves
alakjában: mellette folyosók vannak, hol több
nevezetes férfiaké közt *O ecolampadius* sírkő-
ve is áll. A' folyosók mellett van a' terasse,
a' Rajna felett 75 lábnyi magasan álló szép
sétatér, diófákkal beültetve, honnan le a' Raj-
nára 's a' fekete erdőre regényes kilátás
nyílik.

SOLOTHURN – WEISSESTEIN

Baselből délután 3 órára Solothurnba értem. Itt főként a' weissensteini pompás ki-
látást kívántam élvezni. Kősziklába vágott lép-
csőkön gyalog is fel lehet menni a' hegyte-
tőre, de ezen meredekeni felhágás feljűhmúl-
ván erőmet, 15 frankon szekeret fogadtam,
melyen 3 óra alatt naplementekor a' tetőre
értem. W e i s s e n s t e i n nevű hegy 4 ezer
lábnyi magas a' tenger felett, tetején 24 szo-
bája vendéglő van. Felérkeztünkkor minden
szobát tele találtak angolokkal, francziákkal
's németekkel, ezért csak az étteremben nyer-
heténk éji szállást. A vacsora után, gondo-
lok, lenyughatunk, de az angolok kártya-
asztalokhoz ültek, 's el kelle várunk míg
éjfél felé távoztak. Reggeli 3 óra után min-
denki sietett onnan még félóránnyira feljebb
hágni a' J u r a hegyek legmagasabb csúcsára.
Feszülten várjuk a' nap feljöttét. Az ég kevés-
sé megpirosodván, csak hamar mintegy a'
föld közepéből kezdett kibújni a' napgömb
teteje, ezután mind feljebb feljebb jött, míg
a' gyönyörű olvasztott érczhez hasonló, hab-

zó pirosan fénylő napot egészen szemlélhető; mert ekkor még szemfájulás nélkül lehet nézni. Bajosan tudnám elhatározni, vajjon a' napnak a' tengerbe lementé, vagy ezen feljövetele pompásabb természeti jelenet? Ekkor egyszerre szemeink előtt feküdt a' havasok, jéghegyek láncza. Egy hegyről sem lehet Tyroltól kezdve a' Montblancig oly kiterjedésben látni a' magas havasokat, (a' Rigiről sem); n. keletről látám a' Rigit, Pilátust, Töditést és Sustenhornnt (Lucern felé), továbbá a' Wetterhornnt, Schreckhornnt, Eigeret, Mönchcet, Jungfraut, melyeknek magassága 10-12 ezer láb t. f. ezeken kívül leheté látni a' Wogesecket, Jura-völgyeket, nyugotra a' bieli, inurteni, neuenburgi tavakat, 's alatt a' mélyben hömpölygő Aar folyót. A' kilátás határa balra végetlen, 3 folyó, 7 tó, 12 város, 40 falu 's 156 havas látható. Rám nézve meglepő hatással valának a' jéghegyek, (Gletscher) melyeket most láték előbb. Mindnyájan gyönyörrel telve szállánk le a' magasból Solothurnba, hol a' „Korona” vendéglőben vídám társas körben ebédelvén, még az nap Bernbe sietek. A' mint közeledénk, minden

faluban ágyuk ropogtak, s a' magas hegyek tetején tűzoszlopok emelkedtek az azon napon elfogadott alkotvány-reform öröme-pére. Azonban mindezek mint érték hatósági rendeletek következtében történvén, nem néződhetek a' nép önkényes örömyilvánítá-sa jeleinek.

Bern n hason nevű canton fővárosa; lakosai száma 24,000, kik közt 1000 rom. catholicus, az Aar folvónál 100 lábbal fekszik magasabban. Ez iparban gazdag város széles utczái keletről nyugotra nyúlnak, 's a' házak előtt az első emeletig boltíves széles folyosók (lábas házak) vannak, melyekben kereskedők 's mesteremberek kirakott czikkeiket árulják. Bern utczáin faragott kőből épített széles csatornán mindig tiszta víz foly, mely mellett számos kőszobrokkal díszesített kutak vannak, Sámson, D á v i d, Mózes, nyilas, 'sa't. köztök a' g y e rmekevő, melynek kőoszlopa tetején Saturnus egy gyermeket nyel, 's a' zsebéből még több e' cél-ra szánt gyermekek nyújtják ki fejeiket. A' mesteremberek lakai előtt vasból öntött,

mesterségüket jelképező életnagyságú ábrázolatok vannak, p. o. a' kovács háza előtt egy kovács, ki pörölylyel vasal ver 'sa't. 'sa't. Bernben kitűnő szerepet játszanak a' medvék. Fribourg kapu előtt két kőből faragott óriási medve áll őrt; az utczákon lévő házak, vendéglők is medvékkel 's alattok lévő kölykeikkel díszlenek. Egy kút melletti oszlopon ülő nagy medve pánczélba van öltözve, fején sisak, oldalán kard, egyik lábával paizst, mással zászlót tartva. Egy kapufeletti óránál valahányszor az óra üt, egy sereg medve jön ki, egyik klarinétot, másik hegedűt, más bőgőt tart lábával, míg mások kardot 's puskát emelnek vállaikon, egy pánczélban lévő medve kalapáccsal üti az órát; óraütés előtt egy perczzel kakas szokott kijőni, mely kétszer kukorigol 's a' szárnyát verdesi. Ezen órás torony 1191-ben építettet.

A' berniek eleven medvéket is nagy gondal ápolnak. Aarberg kapu előtt van lapos faragott kövekkel kirakott nagy medvebarlang, mely két részre van osztva, 's mellette a' medvék boltozatos barlangjai vannak. Itt sok medve családostól kényelmesen él. A' mély és öblös barlang feletti faragott

kövekből rakott könyöklő mindig Tell nézőkkel, kik kenyeret 's gyümölcsöt vetnek le a' medvék számára a' medvéket Bern lakosi a' város pártfogóinak tartják, nevét is e' német szótól vette Bär (medve). E' várost V-dik Berthold züringeni herceg építtette 1191-n. Alig vétetett körül falakkal, midjárt neve iránt kezdettek gondolkodni. A' környékbeli nemesség egy nagy vendégségre gyűlt össze, már három napig tárt a' lakoma 's még nem tudák minek kereszteljük a' gyermeket; midőn egyik vendégnek azon indítványa nyert köztetszést, hogy menjenek másnap vadászni, 's a' mely állatot legelőbb lelőnek, annak nevéből nevezzék el. Reggel vadászatra menvén, előbb is egy szarvast lőttek, de Berthold felkiált: nem akarja, úgymond, hogy egy oly erős 's ellenséges megtámadások gátlására épített város ily félenk állat nevét hordozza. Estve felé egy nagy medvét lőttek, mely vérevel adá a' város keresztnevét. Ez idő óta medve-czímerek nemcsak Bern kapuira, óráira, vendéglőire függesztettek, de élő medvék is a' város költségén tápláltattak. Egy vén berni leány, ki nagyon kedvelte a' medvéket, végrendeletében készpénzben egy mil-

lió kétszázezer frankot hagyott, hogy annak 60 ezer váltó forint évi kamatjából Bernben eleven medvéket tartsanak: ugyan ekkor családjának egy tagja számára a' kórházban egy ágyra csak ezer tallért rendelt. A' tőkét Bern kincstárába vette, 's a' végrendelet pontos végrehajtását mayára vállalta. A' medvék számára gondviselők rendeltettek jó fizetéssel, benn a' várban lévő medve-barlanghoz közel számukra pompás lak építtetett. Több medvenemzedék élt e' szerencsével, míg a' irancia forradalom rajok is veszély forrásává vált. Brune vezér, a' grauholzi ütközet után Bernt bevévén, kincseit 11 öszvéren – melyek közül kettő a' medvék alapítványát vitte – Parisba küldötte; ugyan ekkor a' berni híres medvéket is oda szállították. A' háború lecsendesedése után a' medvék tartására aláírás útján 60 ezer frank gyűlt; e' pénzösszeggel földet vásároltak, melynek 2 ezer váltó forint jövedelméből tápláltattak a' medvék. Ezzel még nem volt vége a' millionaire medvék bukásának: egy furcsa történet megmaradt vagyonukat is felére apasztotta. A' medve-barlang egy tömlöcz mellett volt, melyben egy halálra ítélt rab, a másnap virradtával rá

várákozó végveszélyt kerülni óhajtván, éjjel a' falat át kezdé jukasztani, s 2-3 órai munkája után észrevette, hogy túlfelől is dolgoznak a' falbontáson; ez még nevelte bátorságát gondolván, hogy a' fal túlsó oldalán más rab dolgozik szabadulása eszközlésén. Midőn túl már át vala törve 's a' jukon át mászni kezdene, csak akkor vévé észre a' vele szemben lévő nagy medvét; de akkor már csak az előtte álló bizonytalan veszély 's a' más nap bizonyosan rá várákozó halál közt lehetvén választása: az elsőt választá, 's a' medve mellett szerencsésen kisuhanva elébb állott. Más nap reggel a' tömlöczőr a' rab szalmáján a' medvét találá 's ijedtében visszafutott; a' nyitva hagyott ajtón a' medve utána, 's minden ajtót nyitva találva egyenesen a' vetemény-piaczra ment, honnan az árusok szétszaladván, a' zöldséget 's almát kedvére ette. Ekkor két kalmár, kiknek boltja éppen oda nyílt, fogókat tüzesítvén, kétfelől megcsípték a' faldokló medve fülét 's a' barlangba visszavezették. Azonban hogy ez többször ne történhessék, a' városon kívül 30 ezer frankon építették a' medvék mostani gödrét, s e' szerint további táplálásukra csak 30 ezer

frank maradt. De legyen ez elég a' mesés tárgyról.

Bern fekvése gyönyörű. Benn a' belvárosban a' főegyház mellett van egy sétatér (terrace) 108 lábbal (18 öl) feljebb az alvárosnál; kőfal övedzi, faragott kőkőnyöklővel. A' terrasseról a' világon legszebb kinézést lehet élvezni. A' meredek alján az alváros mellett kigyószik a' sebes folyamú Aar, mely az egész várost körül folyja, 's melyen egy csak ez évben bevezetett pompás óriási kőhídon megy az ember át az alvárosba. Hossza 900 láb, 100 lábbal van az Aar felett, 's a' közbűs kőboltív 150 láb széles. De, mint említtem, Bern fénypontja a' Münster melletti terrasseról való pompás kinézés. A' láthatárt a' jégbegyek gyémánt lánczozata zárja el, az ember magát az ezeregyéjszaka mesés világában képzei. Reggel nap feljöttkor a' nap sugarai e' jéghegyeken a' legsötétebb kéktől kezdve a' patyolat rózsaszínig minden szint tükröznek; estve nap lementekor midőn már a' várost sötét homály lepi, darabig veres világban égnek a' havasok tetői. A' következő a' havas, melyeknek tetejét örökös hó fedi, látszik a' sétatérrel, a' feljebb is említettem

W e t t e r h o r n, S c h r e c k h o r n, F i n s t e r -
 A a r h o n, E i g e r, M ö n c h és a' köztök leg-
 magasabb Jungfrau (szűz). E' hegykirályné
 azért nyerte nevét, mivel alkotása óta jéggel
 fedett tetejét nemcsak emberi, de még vad-
 kecskeláb sem tapodta, sőt a' madarak kirá-
 lya a' sas sem ért fel e' környékre, míg Pou-
 man több veszélyes próbái után végre a'te-
 tőre jutott. A Vetterhorn nevét annak köszöni,
 mivel a' mint teteje több vagy kevesebb hó-
 val van fedve, a' szerint jósolnak a' követke-
 ző időjárásról. A z elősorolt hegyek minden-
 ke magasabb 12 ezer lábnál, (két ezer ölnél).
 A' terrasson lévő kőtáblán olvasni lehet, mi-
 szerént 1654-ben egy ifjú tanulóval egy őt el-
 ragadó ló, ezen töltésről a' 108 lábnyi (18 öl)
 mélységbe szökött; a' ló megdőglött, de az
 ifjú bántatlan maradt, 's később 30 évig volt
 k e r z e r z i pap. Egy gályára ítélt aszszony el-
 szaladván, hogy a' katonák üldözéseitől me-
 neküljön, éppen e' helyen leszökött, de nem
 osztozott az ifjú szereneséjében: mindjárt ször-
 nyű halált halt.

Mint említtem ugyan ezen sétahely mellett
 van a' M ü n s t e r, kitűnő szép goth építmény,
 melyet 1457-ben Ervin építész végzett bé,

kinek apja a' strassburgi híres Münstert építette. Nyugoti kapuján lévő pompás kömetés az utolsó ítéletet ábrázolja, oldalról az okos 's esztelen szüzek, 's több ábrázolatok a' papok bűneiről. Az üvegfestések is gyönyörűk, de ezek is az akkori idő geniusa szerint a' papokról sőt pápákról is nem illedelmes képeket ábrázolnak, melyeket, hazánk keresztényi nem csak türelmét de szeretetét is tekintve, mint botrányost mellőzni kívánok. Benn a' templomban fekete márványra vésve lehet olvasni a' francia forradalmi háborúban 1798. elesett 102. berni hős nevét.

A' prédikátori egyházban (Prediger-Kirche, hajdon sz. Ferencz-kolostor) tartotta Zwingli 1528-ban nevezetes vallási vitatkozásait, oly sikerrel, hogy hallásukra Bern tanácsa 's a' canton nagy része az új hitre tért.

Bern nevezetes számos jótékony intézeteiről, mely tekintetben vele csak Geneva mérközhetik. Legnevezetesebb ezek közt a' tömlő ez és fegyház. A' fenyítő törvényszék által megítélt 400 bűnös számára oly tömlőcz, van, miről nekünk képzetünk is alig lehet; 's midőn nálunk a' tömlőczök egészség- és erkölcsrontók 's nagy részint barbarismusra mutat

nak, ebben inkább a' szerfeletti kényelmet lehetne hibáztatni, 's attól tartani, hogy a' főbenjáró bűnösök, csak azért is vissza kívánnak esni bűnökbe, hogy visszanyervén e' szelíd fogsági helyet, gond nélkül élhessenek. A' bűnösök itteni tartásának ideje 2 és 25 év közt van. A' megítélteket legelőbb is egyes kicsiny rekesztékekbe viszik, melyekben az ágyon 's gyalogszéken kívül csak egy lépésnyi széles hely marad szabadon; az ajtók a' folyósóra nyílnak kis rostélyos ablakkal. Miután itt vagy 3 hetet töltöttek, a' nélkül hogy egy szót is szólaniok szabad lelt volna, külön laktermekbe viszik. Egy egy teremben legfeljebb 20-an vannak 's ott dolgoznak. A' nők 's férfiak az épület külön osztályaiban laknak. Amazok némely termekben fonnak (orsóval), másokban szőnek, mindenikben egy aszszony felügyelete alatt rendőri vigyázat mellett dolgoznak. Ezek közül némelyek csizmát varnak, mások lakatos, asztalos 'sat. munkákat visznek véghez; kik valamely mesterséget nem értenek, felügyelet mellett mezei, úti munkákra használják őket. Minden szobában van szentírás 's más erkölcsi könyvek, melyekből olvashatnak. Vanak több éttermeik. A' csinoság, tisztaság

mindenütt kitűnő; szobák, folyosók tiszta e-
gészséges légűek, az ágynemű mind tiszta 's
a' foglyok is nagyon tisztán vannak öltözve.
Kik többször estek vissza bűneikbe 's fog-
ságba, bizonyos fejr folt van főkötőjüken,
süvegöken. Konyhájok nagyon tiszta; valamint
a' főzés, úgy kenyerök is igen jó. Kapnak na-
ponként 1 font kenyeret, jó levest 's valami
főzeléket kásából, krumpliból vagy hüvelyes
veteményből, kétszer egy héten húst, a' mi-
kor 3 féle ételt esznek. Senkin vas nincsen;
verést nem kapnak. Van templomjuk. Látha-
tók itt gyermekeiket megölt nők, gyilkosok,
útonálló tolvajok, 's mind egyformán vannak
lakhelyökre, tartásukra nézve, csupán fogsá-
guk ideje különbözik. A' mi jövedelem munká-
juk után jön, egy részét kezökhez kapják fog-
ságuk ideje kitöltével. A' rendörség által meg-
ítélt kevésbé vétkeseket f e g y h á z a k b a (Zucht-
haus) viszik; itt dolgoznak felügyelet alatt. Ki-
vált asztalos- és lakatosmunkákat igen szépe-
ket láttam, melyeket ezek készítenek. Laká-
suk, élelmök nem sokat különbözik a' fen-
nebb leírt foházbeliekétől.

Van még Bernben egy nagyszerű, szépen
rendezett, 's a' legnagyobb tisztaságban tar-

tott kórház, két árvanevelőház, örült-ház, nagy gabonaraktár jókora tőkére alapítva, melyből drágaság idején a' szükségét szenvedők igen jutányos áron gabonát kapnak. Múzeumában is főszerepet játszanak a' medvék – 8 naposoktól kezdve a' legritkább nagyságúakig. Könyvtára különösen gazdag Schweizot illető históriai munkákkal.

BERNI HAVASOK (OBERLAND).

Bernből a' kellemes Aar völgyén, az óriási jéghegyekkel szemben Thunba értünk, hol számos idegen utazókkal a' thuni tón gőzhajóra ültünk. A' kristálytisza kékszínű thuni tó hossza 3½, szélessége 1 óra, egyik partján gyönyörű kertek. Ízletes nyári lakok, a' másikon magas havasok. Partján láthatni Spiez várat. A' közmonda szerént ezt még a' Hunnok királya Atilla építtette. Éjszaki partján egy fellebbe nyúló kősziklacsücsöt orr-nak (Nase) neveznek. Innen nagyon szép a' kilátás az örök hóval fedett Mönch, Eiger, jobbról a' Jungfrau és Finster-Aarhorn havasokra. Az orron túl a' tóba benyúlik Beatus kőszikla-barlangja; ebből patak foly ki, mely gyakran menydörgő lármával feldagad, 's az egész bar-

langot megtölti. Ezen barlangban a' 3-dik században lakott sz. Bea tus, ki legelső hirdette Schweizban a' keresztény vallást, 's 98 éves korában liait metr. M és ma is sok csudákat beszélnek róla. A' gőzös Neuhausnál kötött ki, hol az utazókra temérdek szekér várt, 's a' mindenfelől előfutó kocsisok veszekedés közt ajánlák szekereiket. Három óranegyed alatt I n t e r l a k e n b e értünk. E' helység T h u n és B r i e n z két sehweizi gyönyörű tó között fekszik 's nevét is innen nyerte. Mindkét tót az Aar vize táplálja, mely Finster-Aarhorn havasban ered, 's H a n d e c k koszairól 300 lábnyi magasból rohan le. Interlaken nevezetes gyönyörű fekvéséről, egészséges légjéről 's az égis nyúló havasokrai kilátásról. Sok ház idegenek befogadására minden szükségesekkel ki van állítva. Az ember minden lépten utazókra 's köztök sok angolra talál, mert mindazok, kik a' berni havasokat meg akarják látogatni, itt találkoznak. Itt fogadnak vezetőket, háttas lovakat, szereznek az útra szükséges kellékeket, hosszú hegyes vasas végű botot, tarrisnyát 'sat. Nem egy idegen Londonból, Parisból ide csak azért jön, hogy 8 nap alatt a' berni havasokat megjárja 's azonnal visz-

szatér. Számos házaknál lehet jó ebédet kapni, többnyire 4 órakor ülnek asztalhoz, 's itt a' jobb vendéglők közül akármelyikben 30-40 majd csaknem minden európai nyelvet beszélő idegenek társaságába jut. az ember. Egy jó ebéd ára egy személytől borral vagy bor nélkül egyaránt í váltó forint. Ebéd után megalkudtam vezetőmmel, hogy Lauterbrunnenig, 's onnan Grindelwaldig egy lovával vigyen szekeren, azontúl ő legyen vezető, én pedig nőmmel a' lovat felváltva használjuk: napi bére 15 váltó forint volt, de visszafelei útjában töltendő idejére is kelle e' díjt fizetnünk. Lauterbrunnen Interlakenlől $2\frac{1}{2}$ órai távolság, jó szekérút egy gyönyörű völgyben, Lütschinnen folyó mellett, magas kőszálak közt, méhnek alja a' legszebb smaragd szín növényekkel van borítva. Kevés idő alatt egy keskeny hegyszoroson a' testvérek kősziklájához juthatni. A' kősziklába következő felírás van vésvé francia nyelven: „báró Rothenfluh itt ölte meg testvérét, a' gyilkos számkivetve kétségbeesetten végezte életét, 's utolsó ivadéka volt az oly gazdag 's hatalmas családnak.” E' kőszálon volt hajdon Ulrik és Rudolf két testvér kastélya. Mindketten ugyan

azon nőbe valamik szerelmesek, de az csak Ulrikot szereté; a' megvetett Rudolf egy darabig magába zára boszszúját 's gyűlölséget; testvére lakadalma előtti napon őt vadászni híván, ez elfogadá az ajánlatot. A' kőszikla alján megragadá azt 's tőrével általdöfte. A gyilkos gödröt ásva, bétemeté a' halottat, de vértől lévén befecskendve, az oda közeli Lütshinen nevű patakba mosá a' vért; ekkor a gyilkolás helyére tekintve, testvére testét a' porondon látá Rudolf új gödröt ása 's bétemeté a' halottat, de a' mint a' földet reá hánya észrevet le, hogy újból vérfoltok ütnek ki dolmányán. Ekkor újból lemosván a' vérfoltokat, a' sír felé fordulva, viszont szabadon látá testvére holttestét. Estve rá találtak a' meggyilkoltra 's azonnal a' kastélyba viték. Rudolf pedig egy kunyhóban sem merészelvén szállást kérni, éhen holt meg a' hegyek közt. Innen kevés távolságra a' szorosban két felé válik az út, egvik Lauterbrunnenbe, a' más Grindelwaldba vezet. Lauterbrunnen neve kétségkívül azon számtalan patakoktól van. melyek a' kőszikláról mint vékony ezernaszálak folynak le, melyek közt legnevezetesebb az Európában legmagasabb vízesés a'

S t a u b b a c h, csak tíz órapercnyi távolságban a' vendéglőtől. Az aránylag kicsiny víztömeg 925 láb magasról rohan le, alig eshetik néhány esebb a mélybe, a' szél a' vizet felfogja 's mintegy porrá változtatja; egy óra-negyed távolságra is lehet a' fákön apró cseppeket mint gyémántharmatot látni. Dél-előtt a' nap sugara számos szivárványt képez. Igen sok utas innen a' kis Scheideck havason át 8 óra alatt megy Grindelwaldba, de én szekéren a' kies völgyön át késő estve já-ték oda Ezen havasi kis faluban igen kényel-mes vendéglőbe szálltam, mely falu 32-50 lábbal van a' tenger felett. Heggel midőn vi-radni kezd, már ágyamból látám az óriási hegyeket 's köztök a' jéghegyeket: ablakom-hoz sietek, alatta kies kert, 's ennek végében emelkedtek az óriási hegyek, melyek közül a' közbülsőn a hóvonalon sokkal alább, egészen le a' földig ért a' hólepte jég. A nap emel-kegni kezdett, pirossá festve a' havas hegye-ket. Nem messze innen gvönyörű zöld pá-zsint, havasi kunyhók, marhák, fák. Éppen va-sárnap reggel volt, kimének szobámból a' csak egy hajtásnyira lévő óriási hegyek aljához. Fel-tekintve a' 14,450 láb magas Wetterhornra,

a' 12 ezer 200 láb magas Eigerre 's a' szintoly magas Mettenbergre, a' természet ez óriási jelenete felébresztő lelkemben a' teremtő nagyságát, mely előtt magam e' temérdek-ség mellett porszemként elenyésem; meghunyászkodás követé, az elébbi felségesség érzését, mindkettőt szeretet 's bálaérzet egyesíté keblemben. E' vasárnap reggelén a' természet e pompás templomában imámat sokkal melyebb vallásos áhítattal bocsátani fel, mint a-kármely ékes, emberi kéz által készült imaházban. Gyönyörrel 's meleg érzéstől hevük kebellemel tovább folytatám utam a' nagy Scheideckre. Itt már megszűnt minden szekérút, s csak gyalog vagy lóháton lebete a' meredek havasokra menni. Alig hagyám el az anynyira regényes Grindelwaldot, az ösvény mellett ifjú lányok havasi énekeket éneklének; tovább egy ifjú 8 láb hosszú havasi kürtjével furulyáit, melynek hangjait a' több mint 11 ezer láb magas Wetterhorn kősziklái sokkal szelídebben viszonzották. Másutt lövöldöztek, mi többszörösön viszhangzott menydörgéshez hasonlítva. Alig haladtam fél órát a' meredeken, egy tisztas öreg elvezete az ösvénytől csak egy hajtásnyi távolságra lévő jéghegyek -

hez Gletscher'. Itt minden képzetemet feljülhaladó tündéri látvány lepett meg. A' gyönyörű égszínkék, átlátszó kristály jéghegyek egy nagy barlangot alakítottak. Bémenék az öreggel áhítatos érzelmek közt e' jégbarlangba; sok száz öltre felnyuló hasadékain, melyeket a' napnak feljülről beható sugarai világítanak, feltekintek a' magasba. Alig tudám elhagyni e pompás látványt. Tisztes, jó erőben lévő öreg vezetőmnek 25 gyermeke volt: 19 még életben, kik közül 8 az életre kirepítve, 11 otthon. A' mintegy 70 éves öreg az előtti nap két vadkecskét lőtt volt le a' magas kőszikláról. Ugyancsak vezetőm beszélé, hogy e' jéghegy tetején van egy mély kút forma juk, melybe Grindelwald nagyon szeretett papja M o ú r o n beesvén, szörnyű halálát lelte. Mouron a' természet bűvára, minden idejét a' környékbéli hegyek természeti vizsgálataira, ásványok, havasi növények kutatására szentelte. Egykor a' grindelwaldi jéghegyeken járva, azon mély jukba köveket hányt bé; ezután belsejét vizsgálni kívánván, egy kiálló jégdarabra lépett 's vasas botját az átellenben lévő jégre támasztotta, mi elsikamulván, az iszonyú melységbe esett. Néhány nap

csak a' szerencsétlen eset vala közbeszéd tárgya, mindnyájan kesergék az anynyira szeretett pap halálát; sokan osztozának azon gyanúban, hogy vezetője taszította volna a' mélységbe, őt órájától 's pénzétől megfosztandó.

Ekkor a' vezetők egész testütele a' gyalázatos gyanút elhárítandó egyesült, hogy a' kit közülok a' sors üt, életveszélylyel is menjen le a' jukba, 's ha a' holttesten találandja az órát és erszényt, a' vádalatti vezető ártatlansága napvilágra jövend. A' sors egy Burg u e n e n nevűre, a' környék legbátrabb 's erősebb vezetőjére esett. A' teendő vizsgálat napján a' falu minden lakói a' jéghegyhez sietének. Burguenen tétova nélkül kötelet köttete derekára, lámpát akasztta nyakába, egyik kezébe csengetyüt, melylyel felhúztatására jelt adhasson, a' másikba pedig vasas botját vévé, azzal a' kinyúló jegek ütését feltartóztatandó. Kétszer léghiány miatt fuladáshoz közel csengetyűjével jelt adott 's a' juk szélére magát felhúzatta; harmadszori leszállása után is csengetvén, midőn húznák, érezték a' nagyobb súlyt, 's Burguenen a' pap özszezüzött testével 750 láb mélységről a' juk szélére érkezett. A' holttesten megkapák az ó-

ráját 's erszényét. A' pap sírja feletti köven lévő felirat e' történet valóságát bizonyítja.

Három órát hágék mind a' Wetterhorn alatt, míg a' Scheideck meredek tetejére 's itt egy jó vendéglőhöz érék. Ezen 6500 láb magas helyről pompás a' kilátás. Egyfelől a' grindelwaldi szép zöldpázsintú völgy, ebben a' számálmátlatlan havasi lakok; másfelől ezzel ellentétben a' tömördek egekig nyúló havasok. Ezen tetőre gyűltek fel a' vidék két nembeli iijai, kik minden évben augusztus 1-ső vasárnapján – most e' hó 2-kán birkózási ünnepet ülnek (Schwingfest). A' vidékbeli ifjak híresek erejükről. Egybeölelkeznek, mindenik azon igyekszik, hogy a' másik lábát átkarolva felemelhesse 's földre verje, ez azonnal felszökik 's a' kölcsönt vissza kívánja fizetni. A' lányok szeretőikre, a' nők férjeikre szorongással tekintenek a' birkózás közben, ha azok lesznek-é győztesek vagy nem – A' tetőről 2 órai lemenet után viszont egy jó vendéglőt értem, hol az ebéd előtt egy ösvényen a' Wellborn és Engelhörner óriási havasok közt fekvő úgynevezett Rosenlauer gletscherekhez (jégálmok) mentem, melyek kristály tisztaságukról 's hasadékaik közt tűn-

döklő égszínkéék fenyőkről nevezeteseek. Egy ifjú fejszével vágott a' jégthalmokon lépcsőket könnyebb felhágthatás végett. Ezen jéghegyekből az olvadó víz igen mély kősziklahasadások közt zuhan le 's alább gyönyörű nagy zuhanyt képez. A' berni felvidékeken több festő van, jelesen két. tájképfestőre találók, kik olajba festék e' gyönyörű tájat Nem meszsze innen iszonyú menydörgést hallék, megrettenem, 's feltekintve látám a' magasból letört jégdarabot, mely kevés időre apró hószemekbe oszolva esett le a' mélységbe: lavinák valának; útamban még csak egyszer hallhátam a' lavinák zuhanó meny dörgését. E' havason tett 8 órai utam után Meyringen faluba értem. Itt látám a' 300 láb magasról eső Reichenbach gyönyörű zuhanyt, mely fellelte nagy sebességgel 's erővel rohan a' mélybe. Felső esésénél van egy szoba, 's ennek ablakából igen jól lehet látni e' ritka vízesést; különben a' körében elterjedett poresőtől az ember egészen átázik. E' szobában sok szép, fából faragott portékákat árulnak, u. m. kis schweizi házakat, Wilhelm Tellt nyilával, melyeket a' berni felvidéken készítenek. Az ifjú aszszony beszélvén, hogy ő olyakat Parisba,

Londonba, Európa minden helyeire küld, sőt, hogy Erdélybe, Kolozsvárra is több ily portékákat küldött, örömmel olvasám jegyzőkönyvében hazánkban méltán közbecsülést aratott gr. T. D. nevét. E' nevezetes vízesés által lesz a' Reichenbacli folyó. Meyringen-völgy másik oldalán 3 – 's több száz lábnyi magasról zuhanó vízesések vannak. A.' regényes fekvésű Meyringenben oly vendéglőben háltam, hol a' zuhanyok morgásai nagy lármával hallszottak, 's ablakomból a' pompás zuhanyt láthattam, melynek cseppjeiben a' nap sugarai több szivárványt képeztek. Másnap ugyancsak ösvényen Brünnig hegyen menék át. Egy gyönyörű, mezei munkások 's kunyhóktól ellepett réten át a' négy-canton-tóhoz (Vierwaldstättersee) értem. E' tó onnan vette nevezetét, mert négy: Uri, Unterwaiden, Schwiz és Lucern cantonok partjait mossa. Alpnachból csolnakon W ä g g i s liez értem, jobbról hagyám a' kopasz Pilátust, mintegy fejem felett vala az egekig emelkedni tetsző R i g i, melynek alja kertekkel, gyümölcsfákkal, elszórt lakokkal díszes, feljebb erdők borítják, 's tején zöld legelők vannak. Ez a' két nagy hegyóriási ör gyanánt áll a' kies fekvésű Lucern

felett. A' két begy közt a' négy canton gyönyörű tava, 's háta megett az ég kékségével vetekedő Zug tava vala látható. E' helynek majd minden pontja gazdag történeti emlékekkel, a' négy canton tava mellett van Schweiz szabadsága bölcsője; partjai gazdagok Teil W i l h e l m emlékeivel, melyeket Schiller jeles drámájában oly elragadó gyönyörrel 's történeti hívséggel fest. Természeti szépségeikkel is tündökölnék, de neveli érdeküket az itt történetkei visszaemlékezet. Azért mielőtt Rigi, 's innen a' négy canton taván Fl ü e l e n felé való utamat írnám, vessünk egv futó pillanatot Schweiz szabadsága, 's Tell Wilhelm élte regém és történeteire. Nem kétlem ugyan, hogy olvasóim sokkal nagyobb része ismeretes a' mondandókkal, de ha azoknak képei lelkünkben megújulnak, sokkal keilemesb színben t.ünendenek élőkbe velők kapcsolatban lévő rajzaim.

TELL – SCHWEIZ SZABADSÁGA

Szinte 6 század telt el azóta, midőn 1298-ban A l b e r t császár. mint a' habsburgi grófi család feje Z ü r i c h, L u c e r n, Z u g és A r g a u mostani cantonok vidékén csak némely várak s

hozzájok tartozó földek ura volt; de Schweizban sem szövetség, sem canton, sem országgyűlés nem volt; azonban a' császár védelme alatt állottak. Csak Uri, Schwicz és Unterwalde a három kiesi közönség egyesült, sejtven a jövőben rejlett veszélyeket, 1291-ben a' végre, hogy egymást közös erővel oltalmazandják akárki ellen. Szövetségükért Eidgenossen nevet nyertek. Albert császár óhajtotta, hogy magukat nem a' császári hanem egyenesen csak a' habsburgi grófok oltalma alá adnák, minek eszközlésére két kormányzót (Landvogt) küldött közikbe. Az egyik, Gessler Herman, lakául Urijoch várat építteté, a' másik Landenbergi Beringer, Unterwaldenben a' sarneni kastélyba telepedett.

Gessler Herman egy nap Schwicz cantonban körutat téven lóháton, midőn egy épülő félben lévő nagyszerű ház előtt megállott, őt követő lovászának monda: nem szégyen-é, hogy ezen alávaló szolgák maguknak még ily nagyszerű házakat építtetnek, midőn szalmás kunyhóval is megelégedhetnének?

– Engedd uram hadd végezze bé, 's az után véesd kapuja fölébe a' habsburgi ház czímerét.

– Igazad van, monda Gessler ‘s ezzel tovább lovagla.

Stauffacher Werner építé a’ házat ‘s ajtóban álló neje hallván a’ párbeszédet, azzonnal félben hagyatá az építést. Hazaérkező férje bámulva kérdé, miért távoztak el a’ munkások? ... Azért, felelé a’ nő, mert nyomorult szolgák szalmás kunyhókkal is megelégedhetnek. Stauffacher sóhajtva ment bé házába: enni kért. Neje csak kenyeret ‘s vizet tett elébe. Nincsen-é borom pinczében? ... kipusztultak-é a’ vadkecskék az erdőkből, a’ halak a’ tavakból? . . . kérdé.

– Kenyér és víz illeti a’ jobbágyokat, felelé neje. Werner öszszeredőzé szemöldeit, száraz kenyeret ett ‘s csak vizet ivott. Estve nejét átkarolván, ez visszataszítá, mondván: szolgáknak nem kell gyermekeket óhajtani, kiknek atyjok jobbágyi sorsában kell osztoniok. Felkelt ágyából, csendesesen felöltözött, nyakába akasztá hosszú kardját ‘s némán távozott házától. Viradatkor Attinghausenbe érvén, apósa Fürst Walter ajtóján kopogat. Az öreg kinyitá ‘s szolgájának parancsolat hozzon vadkecskesültet ‘s bort veje számára. Köszönöm, mond ez: fogadásom tart-

ja, hogy míg szabadok nem leendünk, csak kenyeret eszem 's vizet iszom. Újból kopogatnak az ajtón, 's egy ifjú lépett bé, kinek arcvonásai kétségbeesést sugároznak. Werner 's Fürst Walter egyszerre kiáltanak fel: mi baj, mit kívánsz kedves Melchtal?

– Menhelyet 's boszszút, felelé ez.

– Beszéld el, kerék, mi történt?

– Szántani valék, úgymond, ekém elébe két gyönyörű ökröt fogtam gujából, midőn Landenberg egyik szolgája felém közeledve így szólt: „e' szép ökrök nem jobbágnak valók”, 's késével elvágá a' járom kötelét. Mondám: ha elveszed ökreimet, mivel dolgozom földemet? ... „Parasztok mint te, maguk is húzhatják jármaikat, ha kenyeret akarnak enni, melyet meg sem érdemelnek” felelé a' szolga. Hagyj folytatni munkámat, mondám, 's botomat kezembe véve, hozzá tevém, miként ha ökreimre teszi kezét, agyon ütöm. A' szolga nevetve tévé meg, és én eltöröm karját, elbocsátani ökreimet, napestig az erdőben rejtezem, 's a' bekövetkezett éjjel, mint látod, nálad keresek menedéket.

– Isten hozott! viszonzá Fürst Walter 's kezét megszorítá.

Ekkor újból kopogatának. Melchtal kinyitá az ajtót, 's atyja szolgája R u d e r elhalványodva lépé bé.

– Mi baj? – kérdé Melchtal reszkető hangon.

– Szerencsétlenség rád szegény gazdám 's a' hazára, mely az ily borzasztó vétkeket büntetlen hagyja. Elfogták atyádat, vallatták hogy mondja meg, hol vagy, 's mivel a' szegény öreg nem tudta, szemeit kiszúrták.

– Hazudsz! vága közbe Melchtal, R u d e r t nyakán fogva, mondjad hogy hazudsz: ember nem követhet el ily kegyetlenséget. Melchtal lerogyott, 's mérgében a' földet harapá. Werner és Fürst felemelek.

– Se sírj gyermekként, mondák, légy férfi; boszszút állandunk érte.

E' pillanatban víg éneklés hala füleikbe, kinézve az ajtón, egy idegent látnak közeledni, mintegy 40 évest, térdig érő sötét posztókabátban: öltözete papias, menete katonás, övében a' fegyver helyét Írószerek foglalak el. Még néhány lépés távolságra vala, midőn Fürst Walter felkiált: isten hozott Wilhelm! hová ily korán?

– Isten veled Walter, utazom a' zürichi

apácák jövedelmei felszedésére, tudod hogy pénzbészédőjök vagyok. Látván az idegen Melchtalt könyneezni: isten száraszsa könyneidet, szolt hozza.

– Isten boszszúlja meg a' vért! viszonzá rz 's elbeszélő a' történeteket. Wilhelm mélv szomorral 's részvétell hallgatta a' beszédet, 's végeztével kérdé: mire határoztad magad?

– Boszszút állani 's hazánkat megszabadítani, felelek mind hárman,

– Isteni jog a' vétkek boszszúja 's népek szabadítása, felelé Wilhelm.

– Mit hagyott hát számunkra?

– Az imát 's resignation
Ezzel Wilhelm távozott.

– Nem számolhatunk rá, monda Werner, nekünk kell megszabadítani hazánkat. Mi mindhárman különböző vidékről valók vagyunk: Walter U r iból, én S c h w i c z ből, 's Melchtal Unterwaldenből. Mindenikünk válasszon környékében tíz férfit, kikben bízni lehessen, 's mind a' harminczhárman gyűljünk össze R ü t t l i b e n.

– Mikor? kérdé Melchtal.

– Hétfőre viradó éjjel, felelé Fürst Walter.

– Megfogunk jelenni! viszonzák Werner és Melchtal.

Azon tíz férfi egyike, kiknek Untenvaldenből Melchtalt követni kelle, volt Baumgarten, ki éppen akkor vette nőül Alzellen legszebb szüzét. A' szép leány zokogó sírással kére szerelmesét, ne hagyja őt magára Az ifjú kérdeztén: mi félelemre lehet oka szüléi, rokonai körében? „Ismered, felelt ez, Wolfenschiesseni K o n r á d ot; látott egybekelésünk előtt, 's szerelmi vallomásokat tett nekem. Én már rég feledtem volt, midőn tegnap az úton találva, ismétlő azokat. Kérlek, ha távozásod múlhatatlan, engedd hogy követhesselek.” „Lehetlen! felelé Baumgarten – egy lélek sem tudhatja távozásom indokát; holnap délben hon leendek, isten oltalmazzon.” Baumgarten megölelé Rózáját 's távozott. 1307-ben november 17-dike éjjelén, a' 33 vitéz férfi öszszegyűlt Seelisberg kőszikla alján Brunnen mellett lévő Büttli nevű kis téren. Istent híván tanúbizonyságu, hitet tevének le: honfitársaikért élni vagy halni, a' közjóért közösen mindent megtenni, semmi igazságtalanságot el nem követni, de a' méltatlan nyomatást is tovább nem tűrni. Schiller „Tell Wilhelm” remek drámájában eként írja le az eskü szavait:

„E’ napsugárra, mely minket legelsőbb
 Köszönt a’ többi nép előtt, a’ kik
 Nehéz kebellet ölnek ott alatt
 A’ városok nyomasztó gőzkörében:
 Tegyük le új hitünknek esküjét:
 – Legyünk testvérek egyes nemzete,
 Kik el nem válnak vészben, baj között.
 — Legyünk szabad nép mint az ősapák,
 Inkább halált, mint szolga életet.
 — Isten kezére bízunk életünk
 És nem remegjük emberek hatalmát.”

(II. Felv. utolsó jelenet.)

Az eskü végeztével Fürst, Werner és Melchtal kerék istent, hogy ha kedves előtte fogadásuk, nyilvánítsa ezt valamely csuda által. Azon pillanatban három vízforrás fakadt a’ három felkelési vezér lába alatt. Ezután hálat éneklének a’ mindenhatóhoz. Mielőtt célok végrehajtásához kezdenének az özszeesküdtek, viszont e’ helyre gyűltek özsze 1308. januarius 1-ső napja éjjelén. Ekkor megújítván ígéreteiket kiki honába téré.

Az ifjú Baumgarten másnap délben szülőföldje határán találta kedves nejét, ki félelmi szorongatások között rogyott karjai közé, csak e’ szót rebeghetvén: „szaladjunk! ... istenért, szaladjunk!”

„Miért?” – kérdezé Baumgarten.

„Távolléted alatt midőn egyedül valék, hozzám jövén azon ifja úr, kíváná hogy számára fürdőt készítsek, ezután szerelméről fessegett, át. akart karolni, magához húzott, ekkor kiáltások közt nagy erővel kiragadám magam karjai közül, ‘s elszaladék mint eszeveszett, míg itt szerencsémre rád találhatók.”

„Hol van ő? – kordé férje.”

„A’ fürdőben mit magam készítettem.” Erre Baumgarten a’ falu felé sietett. Róza térdreesve óranegyedig némán ‘s mozdulatlan állott. Férjét véres törrel látván viszszatérni, sikoltva felugrott. „Micsoda vér ez?” – kérdé. „Az övé, lön a’ felelet. Fussunk Róza, már most én mondom, fussunk.” Mindketten a’ hegyekre szaladtak. Naplemenet, előtt fél órával a’ tetőre érkezének, honnan már a’ waldstetteni tót látni leheté. Róza fáradtan, bajjal követheté férjét, midőn meszsziről kutyaugatást hallanak. „Ez ‘Nafti az én jó vadászebem, monda Baumgarten, minket üldöznek, csak a’ pokol adhattá ellenségeinknek a’ tanácsot, hogy kutyaamat lánczáról leoldják, hogy szaglásával üldözöim martalékául adjon.” Kettőzteték lépéseiket, de az eső özönlött, villámlás, menydörgés ‘s

menyköcsattanás egymást válták fel. Egy óra-negyed múlva Róza megállott 's reszkető hangon monda: „minden erőmből kifogytam, lépést sem mehetek tovább;” térdre esve kérte férjét, hogy legalább ő szabadítsa meg magát. Ekkor a' hegy háromszor megrázkódott, a' tó vize oszlopként emelkedett fel. Baumgarten Rózáját ölébe vette 's egy kőszikla-barlangban kerestek menedéket. A' fák irtó-zatos ropogással gyökerestől omlottak alá a' meredeken, a' kősziklák roppant tömegekben szakadoztak le, de azon barlang, melybe az ifjú pár vetődött, épségben maradt, 's zivatar és zápor a' meredeken utat készítve számukra. „Menjünk! szóla Baumgarten, a' gondviselés utat nyita.” Rózát viszont ölébe vévé, a' kétségbeesés megújítván erejét sebesen haladott a' tó felé. Kevés idő múlva testét reszketegség futá el, észrevéve az őt üldöző katonákat: kutyája a' lánczot mellyel a' katonák tartották, elszagatván oldala mellett termest. „Jó kutyám! – mormogá Baumgarten, hűséged taszít bennünket a' veszélybe, nem árulás.” Csak hamar a' tó szeléhez érkezének, ez tengerkint hánykodott, s egy hajós sem akará életét veszélyeztetni. Baumgarten

kedvesét ölében tartva eszeveszetteként futkosott mindenfelé, segélyért kiáltozván. Ekkor egy férfi rohan le a' kősziklákról 's kérdező: ki kér segílyt?

– Én, magam 's ártatlan nőm számára. Az isten nevében könyörülj, szerezz egy hajóst számunkra.

– Jer! monda az ismeretlen, 's ezzel a' kikötő felé sietett, hogy hajója köteleit megoldja.

– Oh szabadítóm, istenem I

– Az a' szabadító, ki vérét ontotta az emberekért. Isten az, ki engem ez útra küldött, azért hozzá emeld hálád 's fohászat: nagy szükségünk leend segedelmére.

– Halld legalább kiket szabadítasz meg.

– Veszélyben vagytok, csak ezt szükség tudnom. Jer!

Baumgarten bévevé magával nejét a' kisedded hajóba, az idegen szélnek ereszté. Alig távoztak száz lépésnyire, a' katonák parthoz értek.

– Későn érkeztek önök uraim, dörmögé az idegen: feküdj le ifjú, nehogy nyílveszszőik érjenek. 'S valóban fejők felett süvöltenek a nyílveszszők. A' hajós ügyessége legyőzte a'

szélvész akadályait: félóra alatt parihoz érének, 's Nafti is melyet ijedtökben elfeledének, úszva utoléré.

Többszöri hálanyilvánításukra viszonzá az idegen: „ti engem segélyre hívtatok, én megtettem mit kívántam volna hogy mások is legyenek velem hason körülmények közt/’

– De bár csak nevedet tudasd, esengett Róza, hogy tartsuk meg örökre szíveinkben, mint szüléink neveit; utánok neked köszönjük életünket.

– Igen ... azt nincs okod előttünk titkolni, ... tévé után Baumgarten.

– „Én B u r g l e n b e n születtem, a' zürichi apácák kolostora pénzgyűjtője vagyok, nevem Tell Vilhelm” szavakra elhagyván az ifjú házaspárt, F l ü e l e n felé vette útját.

E' történet utáni napon Landenberg egy küldöttje elbeszélte Gessler kormányzónak Melchtal esetét 's Landenberg boszszúját. Alig végzé az izenetet, midőn egy katona előadta miképpen ölték meg a' fürdőben urát, Wolfenschiesseni Konrádot, hogyan szökött el a' gyilkos, 's mimódon segítette menekültét egy burgleni Wilhelm nevű férfi. Gessler elégtételt ígért. Később egy Schwanau erősség-

bolt katona beszélő, hogy a' vár kormányzója egy arti leányon erőszakot lévén, vadászat közben a' leány két testvérei őt agyon verték 's a' hegyek közé rejtőztek.

Ekkor Gessler felállva esküt telt, hogy ha az ifjú Melchtal ki Landenberg szolgája kezét eltörte, Baumgarten ki az ifjú Konrádot, s imét azon ifjak kik Schwanau várkormányzóját megölték, kezei közé kerülnek, mindnyájukat halállal büntetendi. Gessler a' hírnököket Allorf piaczára vivé. Itt egy hosszú rudat üttetvén fel a' piac közepén, erre helyeztette kalapját, alá a' habsburgi grófi koronát, 's trombitaszó mellett kikiáltatta, hogy akárki, legyen bár nemes, polgár vagy paraszt, ez előtt elmegyen, alattvalói hűsége jeléül vegye le süvegét. Tizenkét katonát rendelt örül, hogy mindent tartoztatnának le, ki a' parancsnak nem enged.

Három nap múlva elfogtak egy embert, ki megszegő a' rendeletet. Gessler azonnal Altorfba lovagla. A' vétkes azon rúd mellé volt kötve, melyre a' kormányzó kalapja hehezve. Parancsára lánczát feloldották.

– Igaz-é, kérdő Gessler, hogy nem vetted le kalapod?

– Úgy van nagyságos úr.

– Miért?

– Mivel atyáinktól azt tanultuk: csak az isten, a' császár és az öregek előtt kell fedetlen fővel lennünk.

– De a' kalap alatti korona a' császárt képviseli.

– Tévedsz nagyságos úr ez a' habsburgi grófi korona. Tedd Lucern, Freiburg', Zug vagy Glarus piacaira, 's nem kétkellem, senki sem fogja jobbagyi megalázódását megtagadni; de mi Rudolf császártól nyertük kiváltságainkat, ezeknek erejénél fogva magunk választjuk bíráinkat, magunk törvényei oltalma alatt vagyunk. Mi minden koronának megadjuk az illő tiszteletet; de hódolattal csak a' császárnak tartozunk.

– Mint köntöséről látom, te vadász vagy, honnan jogi 's történeti ismereteid?

– Törvényeinket megtanuljuk, mert ezeket tisztelni 's oltalmazni polgári kötelességünk; kevés történetet is tanultam, mert kolostorban nevelődtem, 's ezért nyertem a' zürichi apáczaak pénzgyűjtői hivatalát.

– Hogy hívnak?

– Wilhelm kereszt- 's Tell vezetéknemem.

– Ah!... nem te vagy, monda kitörő örömmel Gessler, ki Baumgartent nejével együtt megszabadítád.

– Egy ifjú embernek ‘s nejének én adék helyet hajómban: üldözték őket, de neveik után nem tudakozódtam.

– Úgy-e te egész Schweizban leghíresebb vadász vagy?

„Tulajdon fia fejről 150 lépésnyire is lelőné az almát” – kiálták a’ tömegből.

–Isten bocsásson meg, ki e’ szokat monda, szóla Wilhelm; ezek bizonyára nem atya szájából jöttek.

– Vannak-é gyermekeid? kérdé Gessler.

– Négy: három fiú ‘s egy leány. Isten áldja őket.

– Melyiket szereted leginkább?

– Mindeniket egyaránt.

– Nincsen-é még is köztök, a’ melyik iránt kitünőbb lenne indulatod?

– Talán a’ legkisebb, mivel ez leggyengébb, csak hét éves, ennek leginkább van szüksége gyámolításomra.

– Mi a’ neve?

– Walter.

Gessler lovászához fordulva parancsola

hogy vágta Búrglenbe, ‘s hozza el magával a’ kis Wallert.

– Nem lehet rossz szándékod uram De még is mi bajod gyermekemmel?

– Meglátod, felelé Gessler.

Tíz percz múlva visszatért a’ lovász, nyerge kapáján hozva a’ kis gyereket.

– Itt a’ kis fiú! szóla a’ lovász.

– Édes fiam! kiáltá Wilhelm, ‘s gyermeke karjai közé szalada.

– Te parancsolál édes apám? – kérdé örömsugárzó arcczal.

– Miért ereszté el anyád? kérdé halkán Wilhelm.

– Nem is volt hon; csak két bátyám ‘s néném valának a’ háznál. Ők irigylék sorsomat; mondák: inkább szeretsz engem mint őket.

Az apa sóhajtva gyermekét szívéhez szorítá.

Gessler a’ kegyetlenség vad gyönyörérzetével szemlélé e’ jelenetét. Kevés idő múlva parancsolá, kössék a’ gyereket egy hársfához.

– Miért? – kérdé Wilhelm, fiát karjai közé szorítva.

– Meg akarom mutatni, hogy nekem is vannak oly jóltaláló nyilasaim mint te.

– Megkötni fiamat, katonáid ügyessége

próbájára? ... ne tedd ezt kormányzó. Az isten nem engedi hogy ezt tehesd.

– Meglátjuk, viszonzá Gessler, ‘s megújítá parancsát; szemei mint oroszláné szikráztak.

– Mit akarnak velem? – kérdé a’ gyermek ijedten.

– Mit akarnak gyermekem? ... a’ tigri-
sek meg akarnak fojtani.

– S miért? kérdé ismét zokogva, hiszen én senkit sem bántottam.

– Rajta! végezzük hamar a’ dolgot, monda Gessler. A’ katonák kiragadák karjai közül a’ gyereket. Wilhelm Gessler lova lábai elé borult.

– Nagyságos úri szólt kezeit özsze-
knlesolva, én hántoltalak téged, engem kei!
hogy büntess: nagyságos úr! büntess engem,
öless meg, csak küld vissza anyjához ártat-
lan gyermekeméi.

— Nem akarom liogv léged öljenek meg,
kiáltá a’ gyermek.

— Nagyságos úr, folytata Tell, nom ‘s
gyermekeim elhagyandják Helvéczia földét:
ide hagyják házamat, földeimet, nyájaimat. vá-
rosról városra, házról házra fognak koldulni
menni, csak, az egekre kérlek, ne bántsd gyer-
mekemet.

– Csak egy módon szabadíthatod meg – monda Gessler.

– ‘S mi az? kiáltá Tell. Oh melyik azon mód? . . . hadd halljam, mondd sietve; akármit kívánj tőlem, mit emberi erő véghez vihet, meg fogom tenni.

– És ismét hallszék a’ szó: „te oly ügyes vadász vagy, hogy fiad fejről százötven lépésnyiről le tudnád löni az almát.”

– Oh ez átkozott szó vala; azt hívém, rajtam ,s istenen kívül senki sem hallhatta.

Jól van, folytató Gessler, ha teljesíted parancsodat, megengedem hogy fedett fővel mentél el süvegem előtt.

– Lehetlen uram, lehetlen; ez anynyit tenne mint istent kísérteni.

– Jó, tehát megmutatom, hogy lesznek nyilasaim közül, kik kevésbé nyúl szívűek. Kös-sétek meg a gyereket!

– Várj ... kérlek. Bár irtózatoss, kegyetlenség mit kívánsz... engedj gondolkodnom.

– Öt perced van.

– Add vissza fiamat e’ kis időre.

– Oldjátok fel! A’ gyerek atyja karjai közé szaladt.

– Megengedett é, atyám? – kérdé a’ gyerek sírva-nevetve.

– Megengedett?... de hál tudod mit akarnak? Nagy isten! hogy jöhet ily gondolat ember fejébe? Lehetlen, hogy ők ily gyalázatos tettet kívánhassanak. Ők azt akarják gyermekem, hogy százötven lépésnyi távolságra fejedről az almát lelőjjein.

– ‘S miért nem akarod tenni? kérdé együgyűen a’ gyermek.

– Miért? ... hát ha nyilam hibáznék, ‘s az alma helyett téged találna.

– Oh én jól tudom, hogy ebben nincs semmi veszedelem, felelé mosolylyal a’ gyermek.

Az idő eltölt; határozz, monda Gessler.

A’ gyermek intésével bátorítá atyját.

– Nem!... soha sem! ... kiáltá Tell.

– Kössétek fához! parancsold Gessler.

– Atyám bizonynyal akar, monda a’ gyermek, kiszabadítván magát atyja karjai közül, ‘s a’ fa felé sietett.

Wilhelm kétségbeeséssel küzdött, végre monda: adjátok vissza nyilam ‘s nyílveszőim.

– Adjátok vissza! parancsolá Gessler.

‘S most almát kére.

Elébe adának egy kosárral, s kiválászták a’ legkisebbet.

– Nem, nem! kiáltá Tell, ez oly kiesi, hogy százötven lépésnyire meg sem láthatom.

Nagyobbat adának.

– És most kimérék a' százötven lépés távolságot, nyílveszszőt adván kezébe.

– Engedjétek, kére ő, hogy magam válaszsak.

– Engedjétek, szólt Gessler, de egyetlen egyet.

Wilhelm a' legnagyobb figyelemmel vizsgálá meg rendre a' nyílveszszőket, nyila hasadékához próbálta, ujján súlyarányukat mérlegelte. Végre talált egyet, mely minden kelendő tulajdonnal bírt, egy mást pedig észrevétlenül keblébe rejtett.

– Siess! monda nyugtalanul Cessler.

– Engedj imádkoznom, felelé Tell. Ha nem nyerheték kegyelmet embertől, hadd kérhessem isten irgalmát. Ezt halálra ítélt bűnöstől sem tagadják meg.

– Imádkozz.

Wilhelm térdre esve imába merült. Ez alatt a' fához köték a' gyermeket, bé akarák kötni szemeit, de nem engedé.

– Jól van, jól van! monda Wilhelm félben hagyva imáját, nem kötöttétek-é bé szemeit?

– Akarja hogy léged láthasson, feleiének a' katonák.

– Én nem akarom, kiáltá Wilhelm, nem akarom, halljátok-é? Meg talál mozdulni látván a' nyilveszőt felé repülni 's én megölöm gyermekem. Engedd, hogy kössék bé szemeid, én kérlek Walter.

– Kössétek hát.

– Köszönöm, szóla az apa megtörölvén hidegen-izzadt homlokát, köszönöm, te jó gyermek vagy.

– Rajta, bátorság atyám! kiáltá a' fiú. Tell féllábbal térdelve megtámasztá nyilát 's Gessler felé fordulván monda: nagyságos úr! még van idő, hogy engem egy vétektől 's magad lelkiismereted furdalásitól megkímélj. Mondd, nemde mindezt csak büntetésemre, csak kísértésemül tetted; most már látod mennyit szenvedtem, engedj meg. Úgy-é te megkegyelmezél. Térden állva, folytató: az isten, szűz Mária 's minden szentek nevében kegyelem! kegyelem!

– Rajta, siess! monda Gessler, ne élj vissza türelmemmel.

– Mindenható isten, könyörülj! szóla magában Wilhelm. Nyilába helyező veszszejét,

‘s az ember ki néhány percz előtt egész testében nyárlevélként reszkete, mozdulatlan álla most mint egy kőszobor. Lélekezete megszűnt, szemei merően a’ célra lönek függesztve. A’ nyílveszsző elrepült, az alma átszúrta a’ hárs-hoz szegezve, ‘s a’ gyermek bántatlanul. Wilhelm felakart kelni de tántorgott, elejté nyilát ‘s ájultan rogy a földre.

Midőn magához tért, gyermeke karjai közt találá magát: ezerszer meg ezerszer átölelte ‘s a’ kormányzó felé fordítá haragtól szikrázó szemeit.

– Tehát megtettem, mit parancsolat nagyságos úr?

– Igen. Te derék nyilas vagy. En is teljesítem ígéretem; parancsom átszegéséért megengedek.

– És én megengedek egy atya halálos szorongattatásaiért, felelé Wilhelm.

– Még más számvetésünk is van egymással. Te Baumgartennek segedelmet nyújtottál: ő gyilkos volt, mint bűntársnak neked is lakolni kell.

Wilhelm tébolyodottként maga körül tekint.

– Vigyétek fogságra! parancsolá Gessler, gyilkolás s felségárulást bűnéért meg kell ítéltetnie.

– Oh van-é igazság égben?! monda Wilhelm, 's magát nyugodtan elkísértetni engedé.

Gyermekeit vissza vitték anyjához.

A' történetek mély megindulást gerjesztenek a' környék lakósiban. Tellt közönségesen szerették: szelíd jelleme, házi erényei, a' szerencsétlenek iránti önzéstelen feláldozása őt szalmás kunyhóktól a' fényes kastélyokig kedvessé telték. Ezért a' következő éjfélkor Gesslert figyelmeztetek, miszerint ha időt enged rá könnyen lázzadás üthetne ki, minek kikerülése végett czélszerű lenne Wilhelmet azzonnal eltávoztatni Uri megyéből, 's a' Rigi, Küssnacht és Wäggis között lévő várba szállítani. E' tekinteteknek engedve parancsot adott, hogy hajót készítsenek, melyen Tellt hat őrkatoná kíséretében három matróz viradatkor útnak indítsa.

Midőn a' kormányzó viradatkor Flüelen be menve a' kikötőparthoz ért, rendeletét teljesítve találá. Wilhelm a hajó egyik végén

lelánczolva, közel hozzá nyíla, körulte örök, az evezők 's kormányos csak a' kormányzó érkezétere vártak. Gessler helyet foglala a' hajón, vitorlái felvonattak, 's a' kiseded könnyű hajó a' víz tiszta tükrén hatytyui könnyűséggel haladott.

G o t t h á r d kőszálas torkolatából egyszerre irtózatosszélvész kerekedett, a' tó égszín kéke hamuszint öltött 's forró vízként főtt, a' habok egymásra tornyosultak, a' kis hajó hánykódott, 's a' beomlott vizet alig lehetete kimerni. Ekkor a' hajó kormányosa jelenté, hogy bizonyos halál áll elüttök 's más módot a' szabadulásra nem lát, hanemha a' megkötözött fogoly lánczát megoldják. Igen, ha van ember a' földön, ki e' veszélyből meg szabadíthat, az csak Tell a' híres csólnakos lehet. Gessler parancsára megoldák Tell lánczait, ki diadalérettel vévé át a' hajó kormányát 's rendeleteket tett, melyekhez az evezők alkalmazkodjanak. A' hajót egy kiálló kősziklacsúcs felé vezeté, mely a' vízbe laposan nyúlt bé; midőn oda értek, kezébe ragadván nem meszsze lévő nyilat, vadkecskeként a' laposra szökött, s lábával a' hajót viszszalöké. Mielőtt Gessler bámultából ma-

gához térhetett, már az erdőbe rejtezett, 's onnan ösvényeken Küssnacht felé sietett, tudván, hogy Gessler is oda érkezendő. Gessler kikötteté hajóját a' partra, 's katonákat küldött Tell üldözésére. Maga pedig oda rendelt lovakkal B r ü n n e n be sietett, hol azonnal trombitaszó mellett hirdetteté ki, hogy a' ki Telit kézre keríti, ötven márka ezüstöt log kapni, 's e' mellett maga 's maradéki harmad ízig minden adótól mentek leendenek, mely jutalmat id. Wolfenschiesseni Konrád megkettőztette. Innen Küssnaecht felé vette útját. Azonban egy lovászát Altorfba küldötte, hogy ott embereket vévén maga mellé siessen Burglenbe, 's Tell nejét és gyermekeit elfogván vigye magával a' küssnachtsi várba.

– Meg kell lenni, gondola Gessler, hogy Tell magát önkényt kezembe adja, különben minden héti késedelme egy gyermeke éltébe fog kerülni, 's az utolsó héten neje fogja éltét veszteni.

Alig végezhetve e' szókat, lováról le- rogyott; lovásza segedelmére sietett, de már meg volt halva: egy nyílveszsző szívét találta, azon nyílveszsző, melyet Tell köntöse alá rejteti, midőn fia fejéről az almát lelötte.

E történet utáni hétfőre viradó éjjel az őszszeesküdtek viszont őszszejövének Rüttliben. Gessler halála okozá e' találkozást, 's hazájok szabadítása felelt tanácskozának. Miképpen ütött ki csak hamar ezután a' forradalom 's minő következménnyel, ezekre kiterjeszkedvén, túlhágnám közléseim határát. Czelom vala csak feleleveníteni a' Schiller által oly remekül festett Tell emlékét. És most vegyük fel ismét utazásom elhagyott fonalát, 's lássuk magukat a' helyeket, hol a' mondtak történtek. Olvasóimtól bocsánatot remélek e' kis kitérésért, meglévén győződve, hogy mikor e' képek lelkükben megújulnak, kettős gyönyörrel olvasandják a' mik itt következnek.

*

RIGI – NÉGYCANTONTÓ – LUCERN – ZÜRICH.

Már közel 4 óra volt délután, midőn augustus 5-kén Wäggisbe értünk. A' parton lévőktől értők meg, hogy az nap oly sokan mentek fel Rigire, hogy bajosan találhatunk a' vendéglőben helyet, azonban kár lenne felmentünket balasztani mert éjjelre a'

legszebb, tiszta időt remélhetjük, mivel Pilatus teteje sapkával fedve, az az fellegekbe van borulva. Sieténk tehát, 's azonnal két lovas vezetőt fogadánk, hogy e' világhírű panorámát szemlélhessünk. Wäggistől a' tetőig három óra, tehát ha vezetőink sietnek, még a' naplemente felséges látványát is élvezhetjük. A' hegy kezdetben nagyon meredek, de alja szép dió- 's cserfaerdőkkel van benőve. Egy óra múlva eljutottunk a' szentkereszt-kápolnához, hol serrel kínálják az utast, innen félórára a' kősziklakapuhoz. Két nagy kőszikladarab egy szorost képez 's tetejüket is kőszikla fedi. Útközben kereszttek 's nyugvó padok vannak, melyekről a' mint az ember feljebb feljebb hág, mind nagyobb terjedelmű kilátást élvezhet. Egyik vezetőnk lova gyenge volt, azonban a' borraivalóért sietvén, már fél úton úgy el volt fáradva, hogy 3 óra alatt nem a' tetőre, hanem csak a' hideg fürdőhez juthatánk, hová a' tető még egy órai távolságra van. Itt a' kősziklából igen hideg víz buzog, mellette jó vendéglő, mely mindig tele a' hideg fürdőt használó idegenekkel. Van egy kápolna is, melyben mindennap mi-

sét mondanak a' juhos gazdákért. A' Higi különböző pontjairól vezető öt út itt öszpontosul. A' tetőről már visszatért vezetőktől értettük, hogy a' csúcson lévő vendéglő, sőt az istállók, színek és szénahíjuk is tömve vendéggel, de ha sietünk, az alantabb lévőben még helyet találhatunk. Elfáradt egyik lovunkat vissza bocsátók, felcserélvén egy visszatérő vezetőjével. így, megújult erővel azon vendéglőbe, mely a' tetőnél csak fél órával van alább, még elég korán megszállunk, hogy a' nap lementét láthassuk. Szerencsénkre egy üresen lévő szobát még kapánk. Estve mintegy negyvenen ülünk asztalhoz, mely az étkek számára akármely vendéglői ebéddel vetekedhetett. Korán lenyugodván, vezetőinknek meghagyok, hogy reggeli három óra előtt költsenek fel. Es így oly korán ültünk lovainkra, hogy nap feljötte előtt már a' tetőn voltunk. Mi igen ritka jelenség a' lég oly meleg volt, hogy bundára nem volt szükségünk. Nap feljötte előtt félórával havasi kürt ada jelt a' megjelenésre. Ekkor a' tetőn mely 5,500 lábnyira van a' tenger, 's 4,217-re az aljában lévő négyca n t o n t ó felett, minden moz-

fásban vala, 's több mint „200 minden rang, nemzet- 's korbelt idegenek lepek el a' tetőt. Lebeté itt majd minden európai nyelvet liallani, 's az ismeretség azok közt, kiket egy czél vezetett ide, csak hamar meg lön kötve. Kikkel az előtti estve egy vendéglőben valánk, már mint régi ismerősökkel társalkodánk. Majd mindennek látcső 's a' Riggi panorámája vala kezében, melyet különböző alakokban asztalkákon árulának. Többen deszkaemelvényeken foglalának helyet, hogv a' nap feljöttét néhány másod percczel előbb szemlélhessék. Már nap feljötté előtt a' mint a' csillagok fenyőket vesztik 's a' hegytetők rendre aranyszínnel kezdenek tündökölni, az erdők, tók, folyók, városok 's faluk látszanak. Mintegy 10 percnyi szürkület után, mely idő alatt az éj a' nappalal van küzdelemben, napkelet aranyfényben tündöklék, a' nagy havasok fényes narancsszínbe öltöznek. Ily pompás látványt leírni lehetlen: csak hivatkoznom legyen szabad hát azokra, kik már látták. E' panorama közepén a' nap, mint egy tűzben izzó érczömb lebeg, 's körülte egy nézéssel a' havasok három láncozatát, tizennégy tót, tizenhét városi, négy-

ven falut 's hetven havast lehet látni, melyek 80-100 órai távolságra vannak elszórva. A' négycanton- s zugi tók éppen a' Rigi aljában fekszenek. Éjszakfelé láthatni Arth utcáit. Jobbra a' zürichi tó mellett a' város némely házeit, 's erre a' láthatárt a' fekete erdő (Schwarz-Wald) zárja be. Nvugotra a' kilátás nyíltabb. Éppen a' Rigi alatt láthatók Tell kápolnája 's Küssnachtban azon görbe utca, melyben Gesslert nyilával lelőtte. Továbbá látszik Lucern canton, meszsire az Aargau canton által eltörölt Muri kolostor épülete, Lucern fénylő tornyaival, a' komoly Pilatus cikczákos kősziklaszarvaival, délre a' gyönyörű négy canton tava, Bern, Unterwalden, 's Uri jéghegyei, a' Sziíz, Eiger, Mönch, Finster-Aarhorn havasok. Keletre a' g r a u b ü n d t e n i 's g l a r u s i havasok. Látszik Schwyz helység is. Nap feljötté után mintegy félórával a' köd keskenyebb határok közé szorítja a' szép kilátást. Ezután reggelizvén, búcsút vevénk nem régi ismerőseinktől, kiket azonegy cél csak ez éjjelre hozza össze 's kik hihetőleg ez életben többé egymást nem látandjuk. Voltak azonban olyanok is, kik mint régi ismerősök; egyik

Londonból másik Parisból jöve, történetből találkoznak, 's gyönyörteljes rövid együttlét után egymástól érzékeny búcsút vevének. Lementi utunkban egyik vezetőnk következő mondát beszélé a' velünk szemben lévő kopasz Pilátus-hegyről. „Miután Pontius Pilatus magát felakasztotta, egy nyakára kötött kövel a' Tiberisbe vetették. A' folyam azonnal ki-ontott 's Rómát vízözön borította. Az oraculum tanácsára egy rabszolgát derekán kötve lebecsátottak a' Tiberisbe a' veszélyt okozó holttestnek keresésére; a' megholt szolgálóval együtt kihúzák Pilatus testét 's a' tűzokádó Vezuvba vetették, de az azonnal okádni kezdvén a' tüzet, H e r c u l a n u m o t 's P o m p e j i t eltemette. Nagy jutalom ígérete mellett, midőn a' Vezúv csendes volt, egy ember bement torkolatába a' vést hozó test keresésére 's másnap a' tűzokádó torkolat szélén kapák Pilátust, de az őt keresett ember többé napfényre nem jöve. És most egy csolnakon a' tengerre lökték, ott a' szél-től hanyattatva, végre Lionhoz a' Rhodánusba vitetett. Itt két század alatt viszont sok szerencsétlenség történt, melyeknek okát senki sem tudá felfejteni. Végre a' bolyongó

zsidó e' városon utazván keresztül, tőle mint tudós 's tapasztalt embertől kérőnek tanácsot, ki századokon át meg nem halhatván, a' múlt idők történeteiben jártas volt, 's kérék őt, szabadítaná meg a' várost a' csoportos szerencsétlenségektől. A' bolyongó zsidó egy helyt nem ülhetett tovább öl pereznél; itt-léte alatt négy percz telt már el, a' még hátra lévő perczben leereszkedett a' folyóba, 's vállán felhozta Pontius Pilátust; azonban nagyon megzavarodva látszott lenni, hogy régi ismerősével ily véletlenül találkozott. A' bolyongó zsidó Pilátust ide hozta e' hegy hármás kősziklacsúcsú tetejére. 'S ez idő óta minden nehéz, fergetegteljes felleg a' környékből ezen hegy tetejére gyűl, 's míg Pilatus fellegsüveggel van borítva, a' legtisztább 's szebb időjárást élvezzük". E' mesés történetet még ma is sokan hiszik. Wäggisba érve, a' négycantontóban megferedvén, a' part melletti vendéglőben ebédeltünk. A' gőzös, mely naponként Lueernből Flüelenbe megy, Wäggisnél kiköte, 's ezzel délután két óra-kor több utasokkal együtt a' négy canton táv-ván Flüelen felé indulánk. Egész Európában egy tó sem múlja feljül természeti szépsége

vel a' négy canton tavát, melynek hossza 8, szélessége 1 mérföld, de a' k é t o r r közli kősziklaszorosnál csak 10 percnyi keskenyre szorul. Színe sötétkék. A' természet ritka szépségein kívül partjait még a' Tell Wilhehn-röli emlékezések leszik nevezetesekké. Elin-dulásunk után csak hamar a' keskeny kőszikla-szorosba jutánk-, a' tót bezárni látszó két kő-szikladarab régen egyesült-, 's ezeket o r r n a k nevezik. Ezután kétezer öl magas hegyekhez jut az ember. Egyfelől látszik Schwyz, meg Brunnen, honnan Gessler végnapján Küss-nachtba lovagolt. Seelisberg hegv alatt van egy kis zöld pázsintos tér, a' már fennebb említettem Rüttli a' 33 schweiziak özsze-esküvési helve. Innen mintegy fél órai távol-ságra A x e n b e r g hegy alján most is meg van azon lapos kőszikla, melvre Tell Gessler hajójáról kiszökött. Itt van Tell említettem kápolnája, melyei halála után 31 évvel Uri canton 1388-ban építtetett, „s azon idő tör-téneteit ábrázoló durva festvényű képekkel van díszítve. A' kápolnát 114 schweizi jelen-létében, kik Tellt mindnyájan ismerék, szen-telték fel. Tell történetétől némelyek a' cri-ticai bizonyosságot megtagadni akarják. Kár.

Úgy is oly kevés magasztos példát tudunk Európa újabb korából felmutatni. Miért a' néhány már létezőről is levonni az emberi kegyelet szent fátyolát? De későn is járnak, legalább nekem úgy tetszik, ezen criticusok. Anynyira meg van gyökerezve e történet a' schweiziek sőt egész Európa míveltebbjeinek szívében, miszerint azon változtatni v. éppen kitörölni akarni, valóban csaknem kábaság. Itt már pompáson látszik Gothárdhegy aljában Flüelen, hová félóra alatt elértünk. E' falunál foly bé a' Reussa' tóba. A' faluban kiszállva sok szekér készen várta az utasokat, Sz. Gotthárd havasán át Olaszhonba menendők. Útitársaim, nevezetesen két magyar huszártiszt, rá akartak bírni, hogy társaságukban utazzam, 's ámbár másnap olasz földön lettem volna, felvett úti tervem 's a' magamhoz vett úti költség, nem engedek ezen különben kívánatos kitérést. Flüelentől majd csak egy óranegyedre esik Altorf, Uri canton főhelye. Azon helyen, hol Tell, fia fejéről lelötte az almát, egy gyönyörű forrás mellett van kifaragott képe mint a' nyilát tartja, 's fiát az átlőtt almával vállán hordozza. Azon élőfa is, melyhez a' kis Waltert

kötötték volt, mint mondják 1567-ig, e' szerint több mint 200 évekig épségben volt. Majdnem Altorf mellett van Burglen, Tell szülőtföldje, háza helyére 1522-ben egy kápolnát építettek, mely tele az u történetét ábrázoló képekkel.

Flüelenből viszont gőzösen menék Lucernbe. Fekvése a' négykantontó mellett, Rigi 's Pilatus óriási begyek közt, örökös hófedett havasokkal szemben, hasonlíthatlan. Itt ömlik ki a' tóból smaragd zöld színnel a' kristály tisztaságú Reuss folyam. Három híd köti egybe két partját, egyik oldalán a' scbweizi történetekből vett képek függenek, a' más ezer láb hosszú, befedett, 's 238 szent képpel díszes; ez a' tónak egy részén keresztül a' főegyházba vezet, melyet most a' mellettei kolostorral együtt Jezsuiták használnak. Közel e' templomhoz van a' híres lucerni oroslán, melyet Pfyffer tábornok a' Tuileriáknak a' Jakobinusok elleni oltalma alkalmával augst. 10-én 1792-ben elesett schweizi francia őrsereg tisztjei 's katonái emlékéül emeltetett. Kősziklába van vésve

egy barlang, melynek szélessége 44, magassága 48 láb 's benne egy constanzi Ahorn nevű művész, Thorvaldsen mintája szerint egy colossal nagyságú haldokló oroszlányt faragott, melynek hossza 28, magassága 18 láb. Az oroszlány egy nyílveszszővel van át-lőve, körmeivel a' bourboni lilomot őrzi. A' barlang felibe e' szavak vannak vésve: „*Helvetiorum fidei ac virtuti*”. Ez alá azon 26 tiszt és 760 közember nevei vés-vék, kik august. 10 én elestek. Magasról víz omlik, 's alatt kiseded tót képez, mely szo-morfüzekkel 's nyárfákkal van körülültetve. Az egész emlék nagyszerű, a' haldokló orosz-lány tekintete mély megindulást 's fájdalmat ábrázol, 's látása komoly benyomást okoz. Jegyzeteim szűk köréhez képest mellőzöm Lu-cern fegyvertárát, Jezsuiták kolostorát 's több nevezetességeit.

*

Másnap postaszekeren Zürichbe ér-tem, mely a' kies zürichi tó mellett van. Hossza 8½ szélessége 1 óra. Mind két part-jai szőlőhegyekkel, gyümölcsösökkel, gyári épületekkel, mulatókertekkel, szépízlésű há-

zakkal 's kies erdőkkel rakvák; úgy hogy mind két partját Zürich elővárosának nevezhetni. Zürich vendéglői pompásak. Én a' tó partján lévő négy emeletű K o r o n á b a n valék szállva, 's ablakaiból gyönyörrel élvezem a' szép kilátást. A' városban legszebb új izletű épületek emelkednek, miszerint a' régi Zürichre alig lehetne rá ismerni. Vannak számos nagyszerű gyapott-selyem-bőr-dohány-papír- 'sa't. gyárai, 's nemcsak az ipar minden ágaival, hanem tudományos intézeteivel is tündöklök, miért is Schweiz Athenaejének nevezik. 140 költő született itt. A' közelebbi időkből nevezetesek: G e s s n e r, Lavater, P e s t a l o z z i 's a' jelen időben európai nevet nyert természetbúvár Okén, Zimmermann, Z s c h o c k e 'sa't. Nem lehet bővebben kiterjeszkednem Zürich tudományos, mesterségi, természeti gyűjteményeire, számos jótékony intézeteire; némelyeket még is röviden említek. Gazdag könyvtárában több ritkaságok közt láthatni Zwingli levelezéseit, Lavater kéziratait. Van olvasó terem 300 hírlap- 's havi folyóiratokkal, melyeket az utas díj nélkül használhat. Van vakok és siketnéniák számára nevelő 's tanító czélsze-

rii intézete, árvák nevelőháza, nagyszerű kórház, 500 elszegényedett polgár gyámolítá-sára ápolóház 'sa't. Nemcsak ezen hanem a' többi cantonbeli elszegényedett polgárokat 's özvegyeiket is felveszik ide 's ingyen lakot, élelmet, ruházatot, betegségekben orvoslást nyernek. Ha mely maradék nélküli polgárnak kevés vagyona van, miszerint csak arra tá-maszkodva bizonytalan lenne jövődjé, átad-ja azt e' jótékony intézetnek, 's itt holtanap-jáig a' leggondosabb 's kímélőbb ápolásra talál. Van nagyszerű gabonaraktára, igen tete-mes tőkére alapítva, melyből drágaság ide-jén a' szükségét szenvedők nagyon jutányos ár mellett kapnak gabonát. A' régi bástyát K a c z-nak nevezik: itt van a' növénykert, 's ezen felemelkedett dombról a' tóra, Zürich kelle-mes környékére 's a' havasokra igen szép kilátás nyílik. Ugyancsak itt van Gessner emléke. A' nagy M ü n s t e r templom még a' 10-ik században építtetett; ebben tartotta Zwingli a' nevezetes reformátor 1519-től 1531-ig egyházi beszédeit. Meglátogattam Pé-ter templomát 's mellette a' paplakot, mely-ben Lava ter mint pap 23 évig lakott. Ezen emberbarátot 's kitűnő tudóst, ki az arcz-

vonásaiból akarta a' lélek tehetségeit, akaratát 's hajlamait tapogatni. Midőn Massena 1799-ben Zürichet elfoglalta, az utcán könyörülő tetteinek közepette golyóval sebesítették meg, minek következtében meghalt. Ezen szent egyházban több hazámfiaink előtt dicsérettel ismeretes Fäsi úr a' pap, ki több évekig Bécsben mint az ev. reformátusok egyik papja' nagy becsületben volt. Zürichben mulatásom ideje alatt országgyűlés tartatván, nem mulattam el meglátogatni. Azonban tán nevelendi jegyzeteim érdekét, ha Schweiz országgyűlése alkotásáról 's jelen political állásáról némelyeket előre bocsátok.

SCHWEIZ ORSZÁGGYŰLÉSE K. (TAGSATZUNG)

A' shweizi országgyűlés igen sok pontban különbözik minden más nemzetek országgyűléseitől. Itten csak egy ház van; nem ülnek benne ministerek, főrangú aristokraták, nem kerületek, városok küldöttei. Itt 22 független státus képviselői foglalnak helyet. Nincs itt egy kamara szembe a' kormányval; nem terjesztik a' hozott törvényeket felsőbb megerősítés alá; mihelyt a' többség valamit megállít, az már törvény 's éleibe lépik. Mint egy

életműszeres testnek mindenik része már magában külön is egy egész, külön élte is van, de ezen részek viszont együtt egy élő egész testet képeznek, mindnyájan egymás és az egész életére kölcsönösen hatnak; így Schweiz 22 cantonal közül mindenik önálló szabad státus, mindenik a' mástól függetlenül rendezi beldolgait, 's együtt viszont egy szövetséges státust, egy politisai egészet alkotnak. Ennek oltalmára, fentartására katonával, pénzzel, tanácssal mindenik egyes canton befoly. E' végre van Schweiz országgyűlése, hova minden canton követeket küld. Itt határozzák el a' külföldi hatalmak iránti viszonyokat 's mindent itt intéznek el, mi Schweiznek mint egésznek, bátorságára, fentartására, boldogságára szükséges. Minden cantonnak van egy külön kiscbb 5–7 személyből álló tanácsa, mely ügyeit folytatja, a' hozott rendszabályokat életbe lépteti; van ezen kívül mindeniknek egy nagy tanácsa, (grosse Rath) mely 100's több személyből áll, melynek tagjait 's elnökét a' nép szabadon, minden kijelelés nélkül választja, minden schweizi polgárnak adója meny nyiségére való tekintet nélkül egyenlő szózata lévén. Ezen nagytanács a' cantonok kü-

lön törvényhozó testülete. Néhány kisebb cantont kivéve, mint p. o. Uri 'sat. melyeknek alkotmánya democratai, a' többekben az országgyűlési követeket ezen nagytanácsok választják, és így a' nép követei választására csak közvetőleg folyó bé; azon kisebb cantonokban pedig a' követeket a' nép maga választja. A' 22 canton közt a' három főbb: Bern, Zürich és Lucern. Ezekben tartják két két évi cserével az országgyűléseket, a' mikor is azon főhely nagytanácsa elnöke egyszersmind az országgyűlésnek is elnöke. Mily gyönyörű elméletileg ezen szövetséges (confoederált) alkotmány, 's mily üdvös lehetett kezdetben gyakorlatilag is. Minden egyes canton mint külön státus önmaga magának törvényhozója: ismeri szükségeit, tudja segédforrásait, 's meleg kebellet kész áldozni szeretett hona boldogítására. De magukra hagyatva politicalag gyengék, könnyen maratalékai lehetnének úgy a' részek közti egyenetlenségnek, mint az őket környező nagyhatalmak vetélkedésének: innen egyesülésük. A' mindnyájokkal közös Schweiz mint egy közhaza egyesíti a' külön érdekeket, 's a' mint a' részeket a' különszakadástól oltalmazza,

úgy az egyesült erő külellenség ellen diadalmasan védi. Az örök hóval fedett, egekig nyúló havasok, mély völgyek, szoros torkolatok, a' mint egyfelől élesztik a' haza szerelmét; friss legét, híves forrásait „s political szabadságát megszentelik; úgy másfelől erőssé teszik azt a' külső megtámadások ellen. Ezért Schweiz századokon át tiszteletben állott Európa színén; a' történezet bizonyítja minő egyesség, forró honszeretet kötötte sokáig egybe részeit, mily dicső jogokat vívának ki számukra, s a' fenyegető veszélyeket mindannyiszor megrettenthetlen bátorsággal verték vissza. 'S míg eképp belőlről egyességben, kívülről bátorságban élt, a" tudományok, gazdaság 's ipari vállalatok mily virágzó állapotra jutának, népe a' civilisatio mily magas fokára jutott- Azonban, ma fájdalom máskint van már ott is a' dolgok állása. Az egyes cantonok kívánatai elnyomják a' közanya közérdekét. A' lucerni, berni, zürichi 'sat mindenik makacsul áll kedvencz nézetei mellett, 's nemcsak hogy nem enged a' közkívátnak, de midőn szándéka felhagyására bírni akarják, fegyverrel fenyegetődzik, szabad sergeket gyűjt 's így testvér testvérré támad. A' pro-

vincialis érdekek elnyomják az ország közérdekét, így van ez az életben, így az országgyűlésen is. A' lucerni lucerninek. a' berni berninek marad. A' közhaza elfeledve. A' hajdani honszeretetet kialuva. A' nemzet közé visszálkodás, féltékenység 's meghasonlás magva hintve. Neveli ezen szakadásokat a' vallási egyenetlenség, 's több helyeken a' democratiának radicálismussali tusája. Ez ma Schweiczban az egykor oly sokat ígért köztársaság szomorú képe. De térjünk vissza az országgyűlésre. Most a' sor Zürichen lévén, itt tartják az országgyűlést. Ezeket a' dolog jobb megérthetese tekintetéből előre bocsátva, most már lássunk némieket az august. 6-áni ülésről, melyen jelen lenni szerencsém volt.

Nagyon ünnepélyes volt a' követeknek *) az országgyűlésre menetele reggeli 9-edfél órától kezdve mintegy óranegyed alatt. Az országház előtt formaruhában állott 40 gensdarmes fegyveresen, előttök egy tiszt, oldalvást két dobos. Mihelyt már meszsziire valamely canton követeit közeledni láták, doboltak, a'

*) A' követeket itt nem D e p u t i r t e, hanem G e s t a n d t e n e k nevezik, 's az ülésbe:) ezen nevezetet használják.

tiszt kardját kivonta, a' polgári katonák fegyverrel tisztelkedtek. Minden követ innepélyes német ruhába öltözve, egyenes hoszszú karddal, aranyrojtos felszegzett kalappal 's rajta a' canton színeivel díszlő cocardával. A' követeket kísérte a' canton szolgája (Weibel) hoszszu, az illető canton színét viselő paláستtal, alatta fekete öltözet; hónok alatt vitték a' követ irományait. Zürich most főhely lévén, részéről ment elől az elnök, utána 2 követ s a' titoknok, az utánok menő szolgál palástjának fele fejér, más fele veres színű volt. A' Lucerné fejér és fekete; Genfé sárga és veres; sz. Gallené zöld és fejér; Appenzelle fejér és fekete; Neuvchatelé fejér és hamuszín; Solothurné fejér, veres nagy gallérral; Zugé fejér és sötétkék; Sehaффhausené fejér és világoskék. Hogy minden canton színei különbözök legyenek, ha azonegy volt színök, az egyik palástjának fele volt egyféle, a' másik fele más színből; a' másíknak pedig egy harmada egyikből, kétharmada a' másíkból 'sat. Midőn a' követek már mind a' terembe érkeztek, helyeiket elfoglalták. A' terem felső részén valami 3 lépcsővel feljebb ült az elnök, előtte a' két titoknok, mellette a' főcan-

ton kér követet. A' terem két oldalán ültek a' cantonok követei, az, első sorban karosszékekben az első követek, hátok megetti egyes székeken a' másod követek, mert többnyire majd minden cantonnak két követet van; de ez a' dologra nézve mindegy, mert a' szózatolás canionok szerint van, 's mindenik csak egy szózattal bír. Elöl, az elnöktől jobbra, ül Bern, balról Lucern követet, utána a' többi rangjuk szerint; leghátul a' nem régen elismert cantonok követei, ily sorral: 1.) Zürich 2 követet. 2.) Bern 2 köv. 3.) Lucern 2 köv. 4.) Uri 2 köv. 5.) Schwiz 2 köv. 7.) Unterwalden 2 köv. 7.) Glarus 1 köv. 8.) Zug 1 köv. 9.) Freiburg 2 köv. 10.) Solothurn 2 köv. 11.) Basel város 2 köv. 12.) Schaffhausen 2 követet 2.) Appenzell 2 köv. 14.) Szt. Gallen 2 köv. 15; Graubünden 2 köv. 16.) Aargau 2 köv. 17) Thurgau 2 köv. 18. Tessin 2 köv. 19.) Waadt 2 köv. 20.) Wallis 2 köv. 21) Neuenbürg 2 köv. 22.) Genf 2 követ, együtt í2-en. A' követek padjai után az elnökkel szemben a' gyorsírók. A' terem hátulsó része egy rostélyzattal volt elválasztva. Itt kétfelől négy négy töltött ülésű pad volt, az idegen udvarok követei 's megkülömböztetett hallgatók

számára. A' terem hátulsó részében fenn karzat, több sor padokkal, hová minden különbség nélkül mindenkit bébocsátnak. Én is az ülés előtti napon bémenti-jegyet kaptam alatt a' teremben lévő padokra; de a' bémenti-jegyre rá volt írva, hogy az idegen követeken kívül mások csak fekete öltözetben jelenhetnek meg. Az ülés reg. 9 órakor, legelőbb is az azelőtti ülés jegyzőkönyve olvasásával kezdődött, melyet a' titoknok nagyon sebesen felolvasott, mi alatt senki belé nem szólt: terjedelmesen volt készítve, 's a' cantoni követek nyilatkozatai beléiktatva. Ennek végeztével az elnök észrevételeik megtételére szólította fel a követeket, mi megesvén, napirenden, úgymond, Észak-Amerikával a' bűnösök kölcsönös kiadása iránti szerződés van. Czikkenként felolvastatván, az elnök rendre felszólította a' cantonok követeit, tennék meg rá észrevételeiket. Csak az első követek beszéltek ülve, 's a' mi különös, minek másutt példája nincs, különböző nyelven. Ámbár a' jegyzőkönyv németül van szerkezve, az elnök minden követet német nyelven szólít, maga is azon nyelven beszél, sőt a' követek nagyobb része is, még is némelyek, mint Freiburg,

Waadt, Neuburg, Genf, Tessin, Basel követei francziául beszéltek. Mi annál meglepőbb, hogy németül jól tudnak 's nemzetökre nézve is nem francziák. Mivel a' tárgy t. olvasóimra nézve kevés érdekkal bírhat, a' vitatkozásra nem terjeszkedem ki. Némelyik p. o. Thurgau kívánta, hogy a' bűnhódések nemeit, melyekre nézve a' bűnöst ki kelljen adni, sorolják elő; többen, hogy nincs rá utasításuk. Meg kell ugyan is jegyeznem, hogy a' cantonok követeinek tárgyakénti részletes utasításai vannak, melyekhez magukat szorosán kell Lartaniok. Mihelyt oly pont fordul elő, mire részletes utasítása nincs, haladékat kér, míg küldőit értesítvén utasítást nyerend. Ezért a' schweizi országgyűlésen nem sok hatása lehet a' követ személyes talentumának, 's a' megszabott utasítások a' határozatok kelését is nagyon késleltetik. A' többség kívánata szerint a' tárgyat újabb utasítások érkezétségéig félre tették. Az ez előtti ülésben, melynek jegyzőkönyvét most olvasták, Zürich főhely indítványa, hogy a' vasútakhoz kívántató vassíneket (Eisenbahnschienen) vámmentesítsék, négy órai vitatkozásra adott alkalmat. Ekkor nem kellett az elnöknek szólítani fel rendre a' követeket,

hanem meg volt állítva, hogy kiki szót kérhessen. Lucern előadja, hogy 1813-ban önkéntes egyezésnél fogva intézték el a' vámok dolgát; azon egyezésben tisztán ki volt kötve, hogy a' vámokon az egyezés tartása ideje alatt változás ne történjék. Sajnálja hogy Zürich Lucernnel ellenséges állásban van. Ezért véleménye szerint az országgyűlés ezen kérdésben nem illetékes bíró, incompetens forum. Többen kijelenték, hogy azon kérdésre nézve: vajjon az országgyűlés e' tárgyat illetőleg competens-é vagy nem, nincs utasításuk. Thurgau: Zürich nem javálja a' vámtarifa változtatását, csak a' vasút iránti kedvezésből, a' vasútnak bizonyos ideig tartó kihagyását. Aargau: a' határvám-jövedelem a' hadipénztárt illeti, a' vasutak katonai szempontból igen fontosak; ezért midőn a' hadipénztárról az országgyűlés rendelkezik, ezen tárgyra nézve is competens. Waadt: itt nem a' tarifa változtatásáról, csak egy bizonyos célra kötött kedvezményről van szó. De a' vasúti sínekről nincs is a' tarifában említés, Basel: (franciául) nem lehet a' tarifán változtatni, ha a' vasúti rudak benne említve nincsenek, ott van közönségesen a' vas. Legyen enynyi elég

a' tanácskozásmód ismertetésére. Végre az elnök több kérdéseket tett fel szózatolásra: 1.) Zürich indítványára nézve illetékes-é az országgyűlés? Nagy többség az ez iránti útasítvány hiányára utalt. 2.) Arra, hogy tisztán incompetens, Uri, Unterwaiden, Lucern: 3 szóz. 3.) A' locomotívokra 's vasúti sínekre nézve el kellene engedni a' vámot: 9 szóz. Végre eredmény nem lehete, újabb utasításokig a' tárgyat elhalasztották.

A' közeledő héten a' vallás ügye, jésuiták, kolostorok, a' 7 catholicus canton új egylete fognak napirenden lenni. Ezt már a' hírlapok is előre kihirdették, 's a' vallásügy mint mindenült, nagy figyelmet gerjesztett. Több távoli cantonból is készülnek a' nagytanácsok tagjai s mások is akkorra Zürichbe utazni, mint ezt nekem maguk mondák Schallhausen 's Thurgau cantonokban. Éppen azt lehet fájlalni, hogy ez oly éber figyelmet okoz, 's a' szeretet vallása szakadások forrásává leve, mint ez az alább következőkből meetetszik.

SCHWEIZ JELEN POLITICAI ÁLLÁSA.

Még a' 14-ik század elején alapult (1307) Schweiz szabadsága. A' szabad, vitéz, munkás

‘s egyetértő nemzet sziklái közt századokig c-í ő, boldog volt, nagy hatalmak ellenséges törekedések visszaverte, míg az egyenlenség erejét gyengíteni nem kezdé. Erre főbb befolyással voltak a’ vallási türelmetlenség ‘s a’ democratianak az aristocriatiávali küzdése. 1798n. a’ francziák alapíták a’ régibb igazgatás om-ladványaira a’ helvécziai köztársaságot. A’ tar-tomány újabb szövetségi (Eidgenossenschaft) alakját 1813-ban a’ bécsi congres határozta. Az 1830-iki júliusi francia forradalom újabb, már szélesebb democratiai változásokra adott alkalmat. Bernben p. o. Schweiz első ‘s leg-nagyobb terjedelmű cantonában régibb idő-ben az aristocriatia nem bírt ugyan kiváltsá-gokkal p. o. adó- ‘s katonáskodásmentességgel, de úgy a’ katonatiszti mint polgári főbb hi-vatalokat majd csaknem egyedül foglalta el. Nem irigyelte ezt a’ nép, mert közte ‘s ari-stocriatái közt patriarchal viszony ‘s ennélfog-va kölcsönös bizalom létezett. E’ mellett az aristocriaták igen jó gazdák, ‘s a’ státus pénz-tárai tömve valának. A’ júliusi forradalom u-tán 1831-ben itt is megváltozott az igazgatási rendszer, a’ democratia erőre kapott, ‘s az aristocriaták hivatali helyeit mind nép emberei

nyerek el, amazok úgy a' nagytanácsból mint a' katonatiszti hivatalokból kizáródtak. K¹ jelen 1846-ik évben ismét új, még inkább tulment democratai alkotmányrendszer készült; ezt a' berni nagytanács kiküldötte a' népnek, hogy fejenkint szózatoljanak az el- vagy nem fogadás iránt. De nem vették fel egyes czikkeit, hanem az egészre minden lehető változtatás nélkül volt a' szózatolás július 31-kén, 's az új rendszert igen sok ezerből álló többség elfogadta. (Augustus 16-án fogták a' berni cantonban az új nagytanácsot választani.) A' gyűlést megelőző nap július 30-án a' berni központi népegylet az egész cantonban minden népegyletekhez felszólítást bocsátott, melyben buzdítja, hogy minden befolyásukat fordítsák az új rendszer elfogadására. A' felszólítás végén ez van: „minden boldogságnak a- lólról a' néptől kell jöni, feljülről semmit sem lehet sürgetni.” Éppen július 31-kén utazám Bernbe, hol az nap e' political szabadság napját innepelték. Minden helységben a' tanács rendeletéből ágyuk durrogtak, a' magasabb hegyeken a' státus erdeiből nagy tüzeket gyűjtöttek. Bernben is kivilágítást kívántak, de ez mint látám, elmaradott. Némely cantonokban

(p. o. Aargau) a' liberalismus radicalismussá alakult át, 's fejtelenségre kezdett alkalmat nyújtani. Mivel a' népre a' czél kivitele végeit szükség volt, fényes ígéretekkel kecsegtették, egyedüli souveraini befolyást ígértek neki, már jelenleg vagy két cantonban nem bírnak vele, 's nem képes a' kormány a' rendet fenntartani. De ezen political küzdelemnél sokkal siralmasabb a' vallási kedvetlen surlódás. Emlékezhetnek t. olvasóim, hogy Lucernben a' jezsuiták bevétele mily ellenséges 's anarchiái lépéseket idézett fel. Mivel a' lucerniek a' jezsuiták bé nem bocsátása iránti kívánatnak nem engedtek, a' szomszéd cantonokból ellenséges felkelő sergek (Freyschaaren) rohantak rajok. Mint már többször említtem, Schweiz alkotmányának alapja minden cantonnak, mint szabad státusnak, függetlensége, mihez képest beldolgait szabadon intézhesse: akár mint meg voltak tehát a' szomszéd cantonok a' jezsuitái befolyásnak veszélyes voltáról győződve, nem kell, nem lehet vala erőszakhoz, népfelzaklatáshoz folyamodniuk, 's nagyon hibáztak, éppen jezsuiták elvét követvén, miszerint a' czél szentesíti az eszközöket. Ez már is siralmas szakadást okozott, a' hét catholicus can-

ton új szövetséget alakított, (Sonderbund) hogy ők is magukat egyesült erővel védjék a' történhető vallási megtámadás ellen. A' több eantonok ezen új szövetséget jézsuita-biztonsításnak (Jesuiten-Assecuranz) nevezik, 's éppen ez lesz főként a' közeledő országgyűlés tárgya.

RAJNA ESÉSE.

Zürichből utamat postaszekeren Schaffhausen felé folytattam, hová estve felé érkezve, megértem, hogy a' nevezetes Rajna esésével szemben igen kényelmes 3 emeletű új vendéglő van. Ide siettem hát éjjeli szállásra, hogy ezen ritka természeti tüneményt úgy estve mint reggel kényelmesebben szemlélhessem. Mily öröm lepe meg, midőn a' vendéglő előtti padokon gr. Lázár Miklós derék hazámfiát találám. Ki hazáján kívül huzamosabb ideig utazott, tudhatja, minő öröm olyannal, ki hazájából való, kit különben is becsül, reménytelenül találkozni 's vele gondolatit, érzéseit anyai nyelvén kicsérelni. Sokáig nézők a' szép holdvilágnál a' velünk szemben lévő vízesést 's cserélgeték utazási észrevételeinket: többi közt beszélé,

mily örömet-érezett, midőn Velenczében Erdélyi Híradót látott, 's abból anyai nyelvén honi dolgainkat olvashatá. Megvallom, mivel ezen vízesés ritka szépségéről igen nagy-szerű képzetem volt, nem elégítette ki vára-kozásom. Éjjel a' holdvilágnál ágyamból is láthatám 's hallhatám zúgó moraját. Reggel átsolnakázám a' Rajna túlsó partjára 's fel-menvén az esés feletti sziklatetőni kastélyba, birtokosától (egy táj-festő) 1 v. forinton bé-menti-jegyet válték azon pontokra, melyekről a' Rajna esést legjobban láthatni. Előbb is a' sziklatetőni kis szoba ablakából különböző színű, veres, kék, sárga 'sat. üvegeken át né-zem a' vízesést, melyek annak téli, nyári, hold-világ- 's napfénynéli látását tükrözik. Valami-vel alább éppen a' vízesés felibe volt egy ki-álló szoba készítve, egy más pedig a' vízesés alá. Mindezekből megnézve a' vízzuhanyt, végre víztől álhatlan köpenyt ölték, 's egy békanya-radott pallón, a' vízesés alá oly közel állék, hogy hullámai csapdosának. Úgy feljülről mint oldalról nézni a' Rajna esését, bámulatos lát-vány, ámbár a' berni felföldön lévő reichen-bachi vízesés magassága ezét ötszörösen fel-jül haladja, mert ez csak 60 lábnyi magasról

zuhan le a' kősziklákon, de a' Rajna szélesége az esés felett 300 láb; 's a' mint ezen nagy víztömeg 100 lábnyira öszszeszorul, rendkívüli sebességgel rohan a' kőszirteken, 's mind csupa habbá válva ágyúropogáshoz hasonló lármát okoz zuhanása, hogy az ember szomszédja szavát sem értheti; ezen kívül nagy távolságra terjedő poresőt képez, melyben a' nap sugarai különböző szivárványszíneket játszanak. Igen, ily közlről csak szemlélése is kielégíti várakozásunkat, 's gyönyörrel teljesen hagyjuk el a' ritka látványt.'

Schaffhausenből gyorspostakocsin indulék Constanz felé.

T h u r g a u cantonba érve, a' Rajna melletti út gyönyörrel töltött el: egyfelől a' Rajna, mely széles tenger formává növekszik (Untersec) s Constanznál a' Rodensee-vel egyesül; másfelől egymásból folyó dombokon a' legszebb mulatókastélyok, angolkertek, erdők, szőlőhegyek E' lakok közül többeket gazdag angolok bírnak, kik tavasztól kezdve késő őszig családjaikkal itt laknak. A' széles Rajna közepén van Reichenau sziget, a' hajdon roppant gazdagságú, de 1799-ben eltörlött B e n e d i c t i n u s - k o l o s torral. Ennek kö-

zelében a' Rajna jobb partján van a' kellemes Arenaberg, legszebb ízletű kastélylyal 's angol kerttel. Itt lakott a' volt hollandi királyné Hortensia, Napoleon kedvelt mostoha leánya, St. Leu grófné név alatt. Ezen mivel lelkű, ritka kellemű jóltevő nőnek, ki nek emlékét ma is hálával említik a' vidék lakosi, különben is gyenge testalkatású volt, de végromlását sietteté szeretett fiának gondatlan, merész, szerencsétlen kimenetelű vállalata. Halála után e' birtoka fiára, Napoleon Lajosra szállott, ki a' kastélyt minden hozzátartozókkal, ritka kincseivel 's Napoleon császár nagybecsű kézírataival együtt 1813-ban árverés útján 800 ezer forinton eladatta. Ugyan ezen hely kezeiében van Eugensberg pompás tengeri kilátással, ezt volt olasz al-király Beauharnois Eugen építtette. Ezután érök Ermatingent, hol nóm egyik szeretett testvére ölelő karokkal várt. Ennek társaságában találám Ammon urat, a' Thurgau canton nagytanácsa egyik tagját. Nagy hévvel beszélt Schweiz jelen állapotjárói, éppen készült Zürichbe, hogy a' jezsuita-kérdés vitatása alkalmával az országgyűlési vitatkozásokat hallhassa. Azon észrevételemre: mi kár hogy

ezen vallási súrlódások 's a' 7 catholicus canton külön szövetsége Schweiz egyességet és így erejét gyengíti, viszonzó: nem oly nagy azon rász, mint milyenek a' hírlapok hirdetik; azonban főként Lucernt hibáztatá, hogy a' következő ingerültséget előre tudta, 's mégis befogadta a' jésuitákat. Társaságban menénk egy kies hegyen fekvő Wolfsberg nevű mulatókastély- 's az a' melletti angol kertbe, melyből több helyekről különösen a' Rajnára pompás a' kilátás. Parquin ezredes tulajdona volt, ki Napoleon Lajossal forradalmi szövetségben állott, de azt nem régiben egy gazdag angolnak adta el, 's kit ott találánk szép magyar úrnője Szecsén grófnővel. Ermatingenből sógorom társaságában, az ide csak egy ór'ai távolságra eső Constanzba sietek, hol ránk atyafi karok várakozának. Constanz fekszik a' B o d e n s e e (constánzi tó) mellett. Kies vidéke regényes, az oda vezető Rajna melléki út melletti dombok rakvák pompás fekvésű 's kinézésű lakokkal. Constanz nevezetességei közt főhelyet érdemei Husz János emléke, kit 1415-ben a' concilium elevenen megégetésre ítelt. Ezen conciliumon jelen voltak: a' császár, 26 herczeg.

140 gróf, a' pápa, 22 bíbornok, 20 érsek. 92 püspök, 2500 pap; ezeknek kíséretében több ezerén, kik közt 346 színész 's 700 kéjhölgy volt. A' concilium teremében láthatni Iluszt, mellette a' ravasz dominicanus szerzetest Carcerit ki kikérdezte, 's prágai Hyeroniust ki védelmezte: mindeniket életnagyságban, viaszból, élethíven, 's akkori öltözeikben: Husz kezében tartja a' Zsigmond császártól adott s a l v u s conductust; ugyanennek a' dominicanusok kolostorában volt tömlöczét, valamint Zsigmond császár's V-ik Márton pápa székét, a' pápa volt oltárát, rajta akkori misemondó könyvét festésekkel; továbbá azon ládat, melybe az 141 i-ben tartolt bíbornoki gyűlésben a' pápai választók szavazatukat kis nyílásokon bevetették, mely belől a' különböző nemzetbeli bíbornokok szerint, több rekeszekre vau osztva. Végre Constanzban láthatni azon házat, melyben Huszt elfogták, oldalán van kőből kifaragva mellképe. Az elővárosban mutatják azon helyet is, melyen megégették.

Hús János a' prágai egyetem igazgatója 's udvari pap volt. Új tanok hirdetésével vádolták, mik a' keresztyén vallásban szakadá-

sokat okoznának. Ezért a' constanzi concilium elébe idézték eretnekség vádja alóli kitisztítkozása végett. Zsigmond császár szabad útlevelet ada, melyben világos szavakkal ki volt fejezve: „Biztosítjuk a' mi és sz. birodalom védelméről. Mindnyájotoknak valamint az egész gyülekezetnek ajánljuk kedvező elfogadását. Adjatok Húsz mesternek, midőn előtettek megjelenend, segélyt, oltalmat mind abban, mi neki hasznára lehet. Többi közt akaratumk, hogy őt szabadon utazni 's visszautazni engedjétek, sőt szükség esetében az ő 's övéi bátorságosítására adjatok kísérő öröket 1414 october 14.”

Húsz ezen császári biztosító levéllel Constantzba érkezett november -3-kán; a' concilium előtt megjelent azon hó 28-án, 's más évben július 26-án megégetésre ítélték. Nyugott lélekkel lépett a' máglyára 's térdre esvén, midőn felszólították állításai visszahúzására, felelé: inkább halált szenved, mintsem hitetlen legyen lelkiesmérete 's istene ellen, mint Zsigmond volt iránta. Midőn a' farakást meggyújtották, háromszor kiáltá: „Jézus Krisztus!... isten fia! ki szenvedél érettünk, könyörülj rajtam!” Midőn a' lángok már egészen körül-

lógták, ezen végszavait hallak: „Istenem, szabadítóm! kezeid közé ajánlom lelkemet!” Ezután védlője Prágai Hycronimus is 1117-ben égetésre ítéltetett. Midőn a' bakó a' farakást hátulról akarná meggyújtani, „jer! szolt, gyújtsd meg szemeim előtt, mert lu. leltem volna a' tűztől, most nem volnék itten.”

Constanz templomai közt nevezetes a' Münster, mely 1052-ben épült; kétfelé nyíló nagy ébenfa ajtajára Jézus élte mesterileg faragva. A' templom közepén mutálják azon kőtáblát, melyen Húsz János állott, midőn a' concilium kárhoztató ítéletét előtte felolvasták. Ezen templom tornya erkélyéről a' constanzi tóra 's annak partjain fekvő sok kies helyekre, valamint a' Rajnára is gyönyörű a' kilátás. Innen láthatni a' kellemes Meinau szigetét, hol a' Rajnán 650 láb hoszsú híd van. A' constanzi tóból foly ki a' Rajna, 's a' rajta átvivő hoszsú szép híd köti össze a' várost elővárosával. E' híddal kapcsolatban egy hat emeletű pompás lisztelő, ványoló 's köszörülő-malom, melynek párvát másutt alig láthatni. Constanzban ma is köztiszteletben él püspöki helyettes b. W e s s e n b e r g, kit a' primas berezeg 1811-ben még élteben a' con-

stanzi püspökségben következőjének nevezett volt ki, 's ebben őt a' badeni berezeg is megerősítette. A' primás berezeg halálával a' káptalan őt a' megerősítésig a' badeni nagy berezeg megegyeztével püspöki helytartónak választotta, de a' pápa ezen választást megsemmisítette. A' berezeg megmaradóit ítélete mellett, 's az ügyet a' német szövetségi gyűlés elébe terjesztette. Mind e' mellett Constanznak azóta több püspöke nem volt, 's a' köztiszteletet nyert báró Wessenberg ma is mint vicarius szolgál azon oltárnak mely előtt Husz végítéletét kimondották.

Anynyira megkedvelem Schweiz regényes havasait, hogy elhatározám hazavezető utamat Tyról felé venni, melynek hegyei, völgyei a' schweiziakkal vetélkednek. Ezért egy vasárnap jó reggel gőzösön Rh ein eck felé indulunk. Tele vala a' hajó utasokkal, kik Rheineckben 's vidékén pár kellemes napot kívánának tölteni. A' constanzi tó partjain gyönyörrel szemlélők az egymást felváltó szép helyeket. A' tóból a' Rajnába 's onnan nem sokára Rheineckhez (St. gallen cantonban) jutánk. Innen az érkezett vendégek azonnal a' hegyek tetejére ménének a' kies kilátást él-

vezendők. Délben alig lebete a' vendéglőben helyet találni, oly tele volt mulatni kívánókkal. Ebéd alatt bámulva látám Kolozsvár egy lakosát 's Rheineck szülötte fiát hozzám közeledni, ki is ebéd után ezen hely szép tájait velem 's nőmmel együtt járta meg. Innen gyorskocsin V o r a l b e r g széléhez jutottam.

Mielőtt Schweizot elhagynám, némi észrevételeket kívánok tenni lakosiról. Egy nemzet tulajdonai kiismerésére, hív lefcsthetésére több idő szükséges, mint a' meddig Schweizban mulatni szerencsém lehelé, azért jegyzeteimet csak néhány sorba szorítom. Schweiz lakosi erősek, nagyobbára szépek, bátrak, szabadságszeretők, s honföldjükhöz szeretettel ragaszkodók; e' mellett szorgalmasok, mértékletesek. Nem igen van itt szükség mértékletességi egyesületekre; a' pálinkát nem iszszak, inkább csak gyümölcsbort: részegyet egyet sem láttam. Többen felette gazdagok. Baselben sok a' millionaire. Középosztályú lakosi, kik gyárat, mesterségeket űznek, magukat jól bírják. A' földnépet is szegénység nem nyomja; nagy része pásztori életet él; gazdasága inkább marhatartásban határo-

zódik, ezért szénát csinál, sajtot készít. Sajtja európai híré; legnagyobb kereskedést űznek vele a' szomszéd olasz földön. Voltam havasi lakjaikban, (Sennenhütten) melyekben híres sajtjaikat készítik; ezek többnyire 30 fontosak, de voltam Gvindelwalden mellett oly sajtcsináló házakban is, hol 150 fontosokat készítenek. A' földnép is jól él, napjában négy-szer eszik: élelmök főbb részét a' krumpli és tejnemű teszi. (Vagy aggodalmat kezdett okozni, hogy az idén termelt krumplin is már akkor mutatkozáék a' tavalyi közbetegség: fekete rothadt foltok vannak benne. A ten-gerit (málét) is sok helyen művelik.

VII.

TYROL.

Meredek kősziklák, sötét erdők közt foly tatám utamat az Inn mellett 's az A r l hegyen át, melyen keresztül vivő útnak t. f. magassága 6,200 láb; ezen át juték T y r o l b a. Tyrol hegyei sötét, komor kinézésűek, nem oly vidámok mint a' schweiziak, de magaságuk ezekéivel vetélkedik. Imst mellett van

M a t t e k o p f, melynek magassága 8,(170; Zirk mellett S o l s t e i n, 100 láb magas; az innen bemenő, jéghegyekkel bőv O e t z Völgyben W i l d s p i t z 11,950 láb magas. A' kétfelől lévő magas hegyeken nem egy helyt nagy fenyvesek, lerohanó vízesések, számtalan rom, régibb 's újabb történeti emlékek, sok helyeken szép kolostorok, havasi kunyhók, melyekben nemcsak férfiak mint Schweizban, hanem nők is készítik a' sajtot. Ezen hegysorok közt, Inspruchon túl csak egy postával, Zirl mellett van éppen az országút közelében a' meredeken felemelkedő 1,770 láb m. kőszikla M a r t i n s w a n d, melyen I-ső Maximilián császár 1493-ban vadászat közt egy vadkecskét nagy tűzzel üldözve, eltévedett. Sebes üldözése közt egy kő lába alól kicsúszván a' meredekről leest, de egy kiálló kőszikladarabon függve marada; mindenki menthetetlennek hitte, a' pap innepélyes díszmenettel, a' szentséggel számos nép kíséretében a' kőszál aljáig ment, 's ott imádkozott lelkéért. Egy bátor vadász életveszély közt a' kősziklák közt oda mászott, 's kötelekkel a császárt és magát leeresztette, miért is a' bátor vadáig Hollauer-Hohenstein bárói címet

nyert. Ma is láthatni az út mellől a' mayas kőszirten ennek emlékéül emelt keresztel. Több liehen mutatják a' lakósok azon kősziklátat is, melyekről 1809-ben a' tyroliak köveket 's facsutkókat hánytak a' bajorokra, 's ez által közülök sokakat megöllek. Igen regényes utazás esik ezen magas hegyek közt, melyeknek egy részét hó fedi, másokan sötét erdők, több helyütt szép zöld kaszálók. A' köztök fekvő völgyben foly az Inn, mely eleinte kis patakából csak hamar nagy folyóvá növekszik. A' mező mindenütt tele szorgalmas munkásokkal; a' férfiakkal a' nők egy sorban kaszálnak. A' gabonavetések közt örmömmel láttam igen sok törökbúzát, mely itt is a' föld népének nevezetes eledele: reggel puliszkát főznek belőle mint nálunk, mit ők muesnek hívnak; különben lisztjét a' búzáéval elegyítik. A tyroliak munkások, szorgalmasok, erősek, és vidániok; régi szokásaikhoz ragaszkodnak; szeretik hazájokat; vallásukban túlbuzgók. Régi nemzeti öltözeteiket megtartották. Az utazás Tyrolban a' mint kedves, úgy legkevesebb költségbe is kerül. Vendéglőkben a' szolgálatot mind leányok teszik.

I n s p r u c h fekvése az Inn mellett igen szép, egy völgy közepén, melyet köröskörül 6-8 ezer láb magas kősziklahegyek öveznek. A' város előtt az Innen egy híd van, e' mellé egy kies tetőre a' katonaság szép mulatókastélyt épített, melyből gyönyörű a' kilátás az alatt fekvő városra 's a' völgy mélyében elnyúló helységekre. Ezen tetőn 1809-ben a' tyroliak Hofer vezérlete alatt az ellenséget visszazaverték. Nevezetes az udvari templomban 1-ső Maximilián császár fehér márványból emelt pompás gyászmléke, melynek négy oldallapján 21 mesterfaragás van, nagyobbára a' mechleni híres Collin művei, a' császár élte főbb pontjait ábrázolók. Meglepő az emberre nézve e' márványba vésett kicsiny emberi főken, az ábrázatok finom vonásiban az indulatokat oly híven tükrözve, a' legkissebb redőt, szőrszálat, a' nők köntöseit finom hímzéseit oly mesterileg utánozva látni. Az ábrázolatok közül többen a' magyar történetekkel is kapcsolatban vannak. Láthatni többek közt egy ábrázolaton a' mint a' magyar sergek 1490-ben Bécsből egyfelől mennek ki, másfelől Maximilián bémegy; más helyt Székesfehérvár megvételét, másutt megint I-ső

Maximilián két unokája Ferdinánd és Mária nak, Ulászló mgyarkirály két gyermekével Mária val és Lajossal való házassági összeköttetését. Ezen nagy márványemléket 28 colossal ércszobor veszi körül, a' habsburgi ház több nevezetes férfiak 's nőit ábrázolván. Ugyan itt van a' hős Nofér András emléke fehér márványból. Ez, ki előbb korcsmáros volt, az 1809-ki felkelésben igen nevezetes szerepet játszott, európai hírt nyert, 1810-ben a' francziák őt Mantuában agyonlövették, 's testét 1823 egy tyroli vadász-zászlóaly onnan visszahozta. De mindezeket csak futólag kívántam említeni, hogy leszálljak az Inspruchot díszesítő Ferdinandum nevet viselő nemzeti múzeumra, mely rám két okból tett mély hatást. Egyfelől, midőn láttam Tyrol természeti kincseit 's ezen nemzeti intézetnek csak 9 év alatt a' nemzeti buzgóság által oly szép gyarapodását; másfelől, midőn szemlélése c-szembe juttatá a' hazámban is alapítandó Ferdinandum múzeumot. E' múzeum egyik teremében egy táblán nagy belükkel olvasható: „ezen múzeum alapító dott 1837-ben, pártfogását Ferdinánd császár ő

felsége felvállalni 's 20 ezer pengő, forinttal segíni méltóztatott 'sa't". – Termeiben szép renddel helyezve láthatni mindazt, mit Tyrolban a' természet előhoz 's mit azokból a' mesterség készít. A' természeti gyűjtemények közt vannak Tyrolnak mindennemű állatai, madarai, halai, kígyói, bogarai, pillangói 'sa't. Láthatni gazdag növénygyűjteményt, (herbarium) igen szép ásványgyűjteményt elkezdve az aranyon a' legutolsó kövecsnemig. Más termekben láthatni, a' mit Tyrolban a' természet áldásiból a' mesterség készíteni tud: különféle érez-, arany-, ezüst-, réz-, és vasnemű mesteri készítményeket, porcellánt, üveget, mindennemű szöveteket a' bársonytól le a' durva vászonig, szőnyegeket 'sa't. Egy teremben van válogatott könyvtár, régi kéziratok, pénzgyűjtemények, főként mind Tyrol történetészetére vonatkozóak. Van képcsarnok, de még minő? Ki idegen hideg szemekkel nézi, megvetőleg ítél róla. Nem talál itt olasz, niederlandi iskolát, nem Rafael, Rubens, Rembrandt, Titian, Correggio 'sa't. mesterműveire. Ha ilyeneket keres, nézze meg az európai királylakok képcsarnokait, melyekben kevés változatos-

sággal mind ilyenekre talál. De minő szemekkel nézi ezt a' tyroli? Tyroli nemzeti képeket lát itt tyroliaktói festve. Számos tájképekben látja az előbb korcsmáros, hős Hofert, kit öregek, ifjak, nők a' csatára kísérnek; látja győzelmeiket; lát hű, élethasonló képeket; ráismer atyjára, bátyjára, nénjére. Szemléletök nemes tettekre buzdítja a' szívet, neveli a' hazaszeretetet 's hős tettekre lelkesít. Láthatni éreztetés márványszobrokat, faragásokat mind tyroliaktól. Ki van téve Hofer András kardja, nadrággötője, ónnyakbavetője, (amulet) kéziratai, Mantuából kivégeztetése előtti órában kedveseihez irt levele. Minden szoba ajtajára van függesztve az ott található számszeréni lajstroma, utána jegyezve: pénzen szerezték-e vagy ki ajándoka? Van egy terem szónokszékkel; itt minden héten egyszer előadások vannak Tyrol történeteiből, iparvállalatokról, természettanból; az értekezések hallására mindenki szabadon bemehet. A' nemzeti ügy szellemi mint anyagi előhaladás e' nevezetes emeltyűje eszembe juttatá, hogy kedves nemzetem is az 1843-iki országgyűlésen éppen ily Ferdinandum címzetű múzeum alapíthatása iránti törvényjavaslatot terjesztett megerősítés vé-

gelt felséges jó fejedelmünk elébe, melyet jó fejedelmétől a' hon nem sokára vár. Lelkes buzgósággal indították meg ez akkor: Kemény József és Sámuel grófok több ezerekből álló könyv- s régi becses kéziratgyűjteményeiket, gróf E s z t e r h á z y László drága régi pénzeit 's 3 ezer pengő forintot, Erdély köztiszteletű r. catholicus püspöke 5 ezer, nagymglu gr. Teleki József kormányzó 3 ezer p. forintot 's becses könyvgyűjteményt, a' nemesség 's Városok 100 ezer pengő forintot ajánlanak nagy örömmel ez idves célra. *S e' szép intézet alapíttatását nem egyesek, de egy nemzet kíváná gátolni; azt mondák, ez nem országos, hanem csak magán gondoskodást igényel; sőt, mit hinni is bajos, olyak is voltak kik nyilváníták, hogy a' németiség ellen lenne intézve. Különös'. A' haza ismeretét, természeti tudományok elősegélését, a' köz értelmesedés előmozdítását oly hatalmason elősegítendő intézetet németiség elleninek nyilvánítani! Jó isten, bocsáss meg nekik, nem tudták mit mondanak. Távol legyen, hogy sérteni kívánjak; én az egyességet, társadalmi rendet 's egyetértést kívánom; e' felett tudom, hogy a' vallást nem-

zetiséget érdeklő tárgyak oly kényesek, miként a' feletteki tusa felizgatja az indulatokat, 's közbecsülést érdemlő ember is felhevülésében olyakat ejt ki száján, miket hideg megfontolással maga is bámul; tudom azt is, hogy ezen ügyet megelőző tanácskozásokban a' magyarok részéről is voltak kifejezések, mik elmaradhattak volna. Éppen ezért biztosan remélem, hogy valamint a' közelebbi országgyűlésen a' haza minden rendéi egyhanggal pártolandják ez idves intézetet; úgy abban, hogy ama jó fejedelem, ki anynyi millió alattvalóinak egyformán szerető atyja, a' mint a' tyroli Ferdinandeum pártfogását magára venni kegyeskedett, egy hasonló intézet iránti törvényjavaslatát hív Erdélyének is szintűgy megerősíteni kegyes lesz, kétkedni, bűnnek tartanám. Minő szép jövőndő mosolyog előre is ezen hazai intézetre, oly tudományok barátja 's ezen múzeum sorsa iránt forrón buzgólkodó igazgató keze alatt, mint milyenre ezt a' haza közbizalma nagyon tisztelt kormányzója személyében helyzetté. Hazánk föld- 's természeti ismerete, történéseié mivelődni, a' természeti tudományok virágozni, 's hazánk anyagi előhaladására boldogítólag

fognak befolyjni. Az ezeket elősegítő gazdag gyűjtemények okosan használva, valamint a' belőlök kifejtendő hasznos ismeretek a' Ferdinandeum múzeumból mint középpontból nemzet és valláskülönbség nélkül áldással fognak hatni az egész hazára. A' késő maradék is áldással emlegetendi első ápoló pártfogóját Ferdinánd kegyes fejedelmünket 's e' haza buzgó rendéit. Nagy isten, ne engedd hogy ezek csak mint szép álmák a' feledékenység tengerébe merüljenek, hanem valósítsd szeretett hazánk virágzására! Ámen.

Hogy álamban tetszésem szerént meg állhassak 's a' természet szépségeiben gyönyörködhessem, Salzburgba visszatérő bérkocsit fogadtam, melylyel három napi utazásom után Salzburgba értem.

VIII.

SALZBURG–BÉCS.

SALZBURG ÉS VIDÉKE.

Salzburg a' S a l z a folyó két partján M ö n c h és K a p u z i n e r hegyek közt fekszik; ezen hegyek tetejéről gyönyörű a' ki-

látás a' áldott termékeny térre 's távolabbi magas havasokra. Egy német városnak sincs ennél gyönyörűbb, regényesebb fekvése. 26 templommal díszeskedik, melvek közül Főként kitűnő a' Vatican sztiljében márványból épült nagyszerű székesegyház.

A' főpiacot 45 láb magasra emelkedő fehér márvány szökőkút 's Mozart rézemeleke díszítik; ide közel van a' nagyhírű hangköltő szülőteháza is. Salzburg mellett van berezeg Schwarzenberg pompás kinézésű kastélya 's Aigen nevű parkja.

Salzburg vidéke sok természet szépségeivel tündöklő helyekkel, gazdag. Ezek közül kirándultam a' 3 m. föld távolságra eső Bergtesgadenbe 's az onnan egy órára fekvő királytóhoz. (Königs-See) Bergtesgaden a' bajor király birtoka; a' batárnál egy kőre van vésve „pax intra nti bus et in habitantibus”; az ide vezető szoros út az Albe folyó mellett, magas kősziklák 's a' pompás Untersberg tövében megy. Ezen begyőről néprege beszéli, hogy benne alszik nagy Károly császár, viszont felébredendő, midőn Némethon régi virágzását visszanyerendi. Untersberg hegy aljában nevezetes márvány bá-

nyák vannak; fűrészek hasítják a' szép márványra hiúkat, melyeket meszsze földre szétküldenek; a' hulladék darabokból gyermekjátékhoz való márvány-golyókat készítenek. Bergtesgaden fekvése egy kies dombon, magas kősziklák 's erdők közt, regényes. A' hegyek egy része tetejét hó fedí; itt van a' bajor király szép mulatókastélya és vadaskertje. E' város régóta híres, fából, szaruból's elefántcsontból készült műfaragványairól, valamint sós forrásairól is; vizének egy részét kifőzés végett vízmozgony erejével hegyeken 's völgyeken át vasesőken 10 n. föld távolságra 1,600 lábnyival magasi) helyre R e i c h e n hallba 's R o s e n h e i m b a vezetik.

Bergtesgadenből már hajnal hasadtával kimentem a' leírhatatlan szépségű király tóhoz. Ötezer láb magas, részint hóval fedett, részint virító erdők, meredek kősziklák, hegyek övezik e pompás tót, melynek hossza két, szélessége félórai. Partján vendéglő, melyben előbb reggelizvén, kényelmes csolnakra ültem, melyet férfí- 's nővezők sebesen hajtának. Csak hamar elhagyók sz. J á n o s szigetét 's az egész pompás tót lehelé látni. Az ég kissé borult volt, a' magas kőszálak, erdős

hegyek képei mélyen tükröződtek a' tó vizében, valamint a' fellegekkel tarkás kék ég is, melyen a' nap sugarai azokat különböző ragyogó színekre festették. A' tó mélysége közel 2 ezer láb. Mintegy órai távolságra van egy völgyben 100 lábnyi magas vízesés, melynek tövében egy tájfestőt találók. Egyik evezőnk pisztolyt süte ki, melynek durranását a' begyek tízszeresen viszhangozták. Másfél órai evezés után kiszállunk a' bajor király sz. Bertalan nevű vadász-kasztélyához, bol viszont mindennemű frissítőket 's nevezetesen híres galóczákat (Lachs-Forellen) lehet találni. A' bajor király e' regényes beivel olykor meglátogatja vadászat kedvéért, mikor is 40–50 vadkecskét lelőnek. Ezen helyről egy óra alatt eljut az ember a' jégkapolnához, 's itt is jégbegyre (Gletseber) talál. Sz. Bertalan kastélytól szoros nyílású magas kősziklák közt félórai evezés után elértem a' vadregényes fekvésű Übersee-t, hol sok szarvas van. A' királytót övező több ezer láb magas kősziklák aljában van egy juk, melyen át a' tó egy része a' begyek alatt foly, 's onnan öt mérföld távolságra a' föld gyomrában kijövéen, képeli a' 320 láb

magasról csak két szakaszban lerohanó gollingeni vízesést. Óhajtottam volna ezen ritka szépségű nevezetes vízzuhanyt megtekinteni, de célomban a' reménytelenül közbejött esős idő meggátla. Gyönyörrel telve evezék vissza a' regényes tón, 's a' széliben lévő vendéglőben friss halakat, havasi vaját, sajtot találva, Salzburgba visszamentem s onnan részint vasúton, de lóerővel Linzbe értem.

LINZTŐL BÉCSIG.

Ez utat gőzösen tettem. A' D u n a jobb partja egész Maulhausen-ig térség, 's csak a' bal partot fedik magas erdős hegyek. Mauthhausen látása eszembe juttatá azon veszélyes körülményeket, melyek közt az 1809-ik év tavaszán életem forgott. Sokkal csekélyebb fontosságú személyem, mintsem vizzályaival az érdeemes olvasó közönség figyelmét fárasztani kívánnám; hanem a' menyinyiben azon körülmények európai hírt nyert történetekkel voltak kapcsolatban, említésök egy szemtanútól nem lesz talán minden érdek nélküli. 1809-ben április hónapja elején, a' minden órán kiütendő frantzia háborútóli félelem, 's forrón szere-

tett és e' haza közbecsülését kiérdemlőit jó atyám halála siettetek a' heidelbergi egyetem-bőli haza indulásom. Midőn Nürnbergbe értem 's már postaszekeren valék Regensburg felé indulandó, akkor érkezek tudósítás a' franczia háború kiütéséről. Ezért én a' csatamezőt kerülni kívánván, utamat Csehország felé vevém 's 30 ezerből álló austriai cs. sergelen át egyik hadtest főszállására Ambergbe értem. Azonban másnap reggel apr. 22-kén megértvén, hogy az austriai sergek Regensburgot 20-kán megvették 's oll 150 francziát fogságra ejtettek, arra fordítám utamat, hogy onnan annál hamarább becsbe érhessek. Még az nap estve Regensburgba értem, hol nagy tábori mozgások valának; a' Dunán álló nagy kőhídon kívül még egy hajóhíd vala felállítva, tömvék Csehország felé vonuló austriai sergekkel. A' város tele győzelmi hírekkel, hogy a' francziák teljesen meg volnának verve, 's Napoleon 10 ezer emberrel egy erdőbe a' mieinktől bezárva. Azonban másként állottak a' dolgok; csak hamar megértem egy austriai alezredestől, kinek társaságában utaztam Nürnbergig, a' Regensburg közelében lévő e c k m ü h l i ütközet szerencsétlen kimentét.

Ezen táborozást az austriai seregek 1809. tavaszán győzelemmel kezdték, Münchent és Regensburgot megvették. Napóleonnak, ki Parisból apr. 13-kán indult ki, főhadiszállása 18-kán már Ingolstadt-ban volt, 's 230 ezer embert öszpontosított Elébb is a' hős fővezér generalissimus Károly cs. kir. főherczeg alatt egyesült nagy armadának Lajos cs. k. főherczeg és Niller tábornok vezérlete alatti bal szárnyát Károly cs. k. főherczegtől 's a' Dunától elvágván, ezt Landshuttig kergette, 's annak további üldözését Bessieres-re bízva, egész erejével gyors haladással Regensburg' felé sietett. Eckmühlnél a' Davoust vezérlete alatti bajor seregek 's az austriai tábor közt már folyt az ütközet, midőn Napoleon apr. 22-kén Landshuttól jöve ott termett, 's az austriai tábornok hátulról oly véletlen támadta meg, hogy midőn nagy porfelleget látának, segéd 's nem francia sereget hittek közeledni. Mindkét részről példátlan vitézséggel folyt az ütközet, midőn végre a' jóval nagyobb francia erő 's Napoleon egyes stratégiája győzött. Az austriai seregek Austria felé lehető visszavonulástól el lévén zárva, ütközetvesztetten Regensburgnál a' Du-

nán át Csehország felé siettek. Mint fennebb is említtem, éppen ez nap estve érkezem Regensburgba, midőn 's az azt követett éjjel maga Károly cs. k. főherczeg is a' tábor nagyobb részével a' Dunán átszállott. Még azon éjjel szekeret fogadtam 's viradtkor útnak indulék; de minden kapu oly tömve volt visszavonuló austriai sergekkel, hogy a' kimenetel lehetetlen vala; ezért egy kapu melletti vendéglőbe béhajtatánk, míg a' kimenetelre rést nyerünk. Reggeli 8 órakor haliam az ágyúk sűrű ropogását, kevéssel azután a' kispuska-tűz is Regensburg falai alatt volt. 8 ezer austriai lovasság tartóztatá az ellenséget, 's ezeknek távoztával 4 ezer gyalog katona maradt a'" -ár alatt azt védendő, hogy az alatt a' cs. k. herczeg Károly alatti sergek Csehországba visszavonulásra időt nyerjenek. Az egész nap nyugtalanság 's félelem közt telt; délután a' város a' francia gránátoktól meggyúlt 's sokfelé égett. Estve a' váron az ágyúk rést lőttek, a' francziák a' várost rohanással megverek, trombita 's dob lármaverése mellett rohana az ellenség a' város utczáin melyeken az ütközet folytatódott, senkinek sem vala kegyelem; az ellenség elől szaladó katonákat az

utczákon lelőtték: ablakom alatt is, melyen kinézek, szemeim előtt rogya le egy katona halva. A' város szabad zsákmányra adódott, a' szegény lakosok a' lángoktól vagyonaikat menteni kívánván, midőn az utczára vitték, ott a' francziák foszták meg őket. A' tűz azon vendéglőhöz is közeledvén, melybe ideiglenesen bészállottam, midőn a' házgazda becsesebb portékáit a' pinczébe vinni segítők, emezt tele találók franezia katonákkal, kik az utczára szolgáló pinczeajtón jutottak volt oda 's a' bor-hordókat bontogatták. Szerencsémre azon vendéglő, melybe történetesen ideig óráig bészállék, hadminister herczeg B e r t h i e r számára vala rendelve, kinek egyik segédtsztje éjjel porosan 's véresen bejövén, éppen azon étteremben feküvék le egy pamlagra nyugodni, melyben én egész éjjel öltözetemben ülék, A' vendéglőbe 10 közkatona vala szállítva, 's a' kapu előtt két ór állott; ezek sokszor visszatartóztaták a' berohanni kívánt katonákat, csakugyan végre egy csoport franczia a' kaput ezen kiabálások közt törte bé: „vérünkkel vettük meg a' várost, miért is ez éjen át szabad prédára van engedve.” Ekkor a' segédtszt nyugvó helyéről felszökött, előhíván

a' beszállásolt katonákat, kivont karddal visszaveré a' bérohanókat, 's kiáltá nekik: „ez a' francia herczeg 's hadminister szállása: ragadozó tolvajok vagytok nem katonák?” így szabadulék meg a' kirablástól, oly helyt, hová csak akkor érkeztem, hol egy ismerőm sem volt, 's kevés pénzemtől megfosztva, már sem vissza sem eléfelé nem mehetek. Azon szállást, hol az előtti éjen voltam, 's honnan reggel elindulék, mindenestől kirabolták. Az éj elmultával borzasztó val a' város tekintete: az utczákon holt és haldokló katonákat lehet látni, fedve puskákkal, kardokkal, csákókkal 's tüzes gerendákkal. 'S csudálatos; az utczákon csak austriai holttesteket lehet látni, mert az előtti éjjel a' okos francziák maguk halottjaikat (képzelve mi okból) mind a' Dunába hányták. Délben bejőve N a p o l e o n*)

- *) Megjegyzendőnek tartom itt azon igen nevezetes körülményt: miszerint Napoleon e' napon midőn a' tömérdek ágyúgolyó százankint sepre a' hazafiakat, maga is lábán egy golyó által sebet, kapván, azt egész napon eltitkolá azon a' csata kimenetelére nagy befolyással lendett fontos okból, mivel mint itallá, saját sergeinél mint az ellenfél táborában azon közhiedelem terjedett volt el, álmalkodást ébresztőleg egyik 's leverőleg a' másik részről, mint-

előtte az ütközetben nyert lobogók, utána fényes general-stábjá 's mamelukja R u s t á n. A' francia testőrsereg nem lévén megérkezve, e' helyett a' bajor testőrsereg kísérete, akkori bajor koronaőr, most király 's tábornagy W r e -
 devel. Itt látám M assena, Berthier, D a -
 v o u s t, O u d i n o t 's több francia táborna-
 gyokat. Egész nap nem leheté kenyeret talál-
 ni, mert a' francziák számára le volt foglal-
 va. A' véletlen szomorú esetre a' városban
 nem lévén előkészületek, némely templomok
 's raktárak földzetére szalmát terítettek, 's e-
 zekbe hordák bé a' több mérföldnyire hátra-
 maradt sebeseket; a' könyörülő regensbur-
 giak a' sebek kötözésérc lepedőket, rongyo-
 kat adának. Borzasztó érzés járta át keblem,
 midőn e' kórházakat meglátogatám; soknak
 még hátában volt a' láncsadarab; nagy meg-
 indulással haliam a' jajgató magyar szókat. De
 nem folytatom tovább ez irtóztos kép festé-
 sét. Másnap 25-kén látám Napóleont ablaká-

ha a' századhős e' sérthetlensége valami titkos
 erőnek, valami megfoghatlan befolyásnak lenne
 eredménye, hogy míg mások ezerenként hull-
 nak el, ő hadistenként bántatlanul száguld tá-
 borának most egyik majd másik szárnyához.

ban levest reggelizni; mellette állott Massena, a' szomszéd szoba pedig tömve volt aranytól és ezüstitől villogó tábornokokkal. Később Napoleon kimene sergein szemlét tartandó, lóháton, szokott zöld frakkjában, vállán ezredesi arany rojt, mellén csak a' becsületrend csillaga, fehér nadrágban, nagy dragonyos csizmával, frakkján féljül egy bő szürke felkabát, fején kicsiny felszegzett kalapja. Vendéglőm kapujában állva, tőlem csak egy lépés távolságra léptete el, 's köszönésemet kalapjához emelt kézzel viszonzó. Regensburgban 150 nagyszerű ház égett le, 's a' kárt 1,500,000 forintra becsülték. Ápr. 24-kén már minden szegleten 's kapun lebete olvasni Napoleon hirdetményét, melyben írta, hogy 5 nap alatt három ütközetet nyert; említé ezen győzelmek nyerevényeit, 's ígérte, hogy 3 hét alatt Bécsben leend 's a' regensburgiak kárait megfogja téríttetni. A' háború dühöngései mián Regensburgból sokáig már sem elé sem vissza nem mehetek; mi alatt gyakran kimének a' véres ütközet mezejére, 's borzadással látám, hogyan hordották rakásra 's vetették egymásra nagy gödrökbe a' holt testeket. A' kapuk elhullott, kivált a' vártörésen halommal voltak a'

hóltak, de meszszebb a' mezőn nagyobb távol-
ságra heverték egymástól. Szállásom egy derék
szerény kanonoknál volt, kinek becses ismer-
etségibe Regensburg megvétele alkalmával
jutottam; az akkori borzasztó éjét együtt töl-
töttük szorongató félelmek közt: szembe vala-
laka szállással, 's a' veszély óráiban, bátor-
ság okáért, ő is ugyanazon vendéglőbe von-
ta magát. 20 napot töltöttem így. Végre meg-
értem, hogy egy francia hajó a' Dunán Bécs-
be indulandó. Ekkor úti-leveletem várparancs-
nok ezredes de Robriandnak a' szokott
„látta” feljegyzése végett átadván, ez megnyug-
tatásomra monda, hogy bátran utazhatom, mert
mikor ezen hajó Bécshez érkezendik, akkor
már a' francziák a' császári fővárosban leend-
nek s útközben semmi ellenségeskedésre nem
találandok. A' Dunáni utamat sok veszély kö-
zött folytatám; a' hajón francia katonák, Da-
voust segédtsíztje Dupont, hadnagy Duc-
rée 'sat. 's sok lőpor volt. A' Duna bal part-
ján a' mieink lévén, ezek olykor rá is lőttek
a' hajóra; de a' köszirtektől némelykor ju-
kat is kapott, 's mindnyájan nagy fáradsággal
mertük ki a' beomló vizet. Estve egy bajor
faluban éjjeli szállásra kiköténk. Úgy a' fran-

czia tiszték, mint közemberek számára szállást rendeltek, engem egy catholicus prelanushoz utasítanak, 's hogy a' szállást ne tagadhassa meg, francia hadibiztossági tisztnek adtak ki. A' plebanus, talán azért is, mivel vele deákul beszéltem, igen sziveser fogadott. Megmutatá a' francziáktól öszszehasogatott ládáit, panaszlá a' háború által méltatlanul szenvedett kárait, kérdezé: mit parancsolok vacsorára? Csak kevés tejet kérek, felelem; gazdaszszonyát pedig kérem, hogy viradtkor költene fel. A' plebanus nagyon megkedvelt 's monda: soha sem volt, talán nem is lesz ily becsületes szállásolója. Linznél Dupont kiszállott rendelésekkel Bernadotthehoz, (utóbb svéd király) ki ott a' saxoniai hadtesttel, mint ennek tábornoka volt. Ens en a'lól Mauthausennél a' hajó újból megjukadott, 's nagy bajjal lehete kiigazítása végett alább a' parthoz evezni. Itten megértvén, hogy még semmi bizonyos tudósítás nincs, miszerint a' íranciák Bécsbe bementek volna, tanácsosabbnak tartam egy keveset várni, míg vagy a francziákat visszszavernek, vagy ők Bécsbe bémennének, hogy így két ellenséges tábor 's ütközet veszélyei közé ne jussak. Éppen a' helyi,

Mauthhausentől óranegyedre egy kőfaragónál szállást kerék, ki örömet ad. Másnap május 17-kén midőn a' kertben olvasnék, négy Ferdinánd-magyarhuszárt láték oda vágatni, kik kérdezek: hol van az ott maradtott francia tiszt? Erre, a' kertből elejébe menve, mondám: én nem francia tiszt, hanem austriai hív alattvaló 's magyar vagyok: örvendek nemzetbeliimnek ily véletlen látásán. A' katonák szíves beszélgetés közt Mauthhausenben lévő magyar születésű hadnagyukhoz kísérének, ki ott 25 legénynyel előőrül volt. A' tisztnek előmutatám Bécsből b. e. F e r e n e z császár aláírásávali, valamint heidelbergábóli mindenütt láttamozott útleveleimet. Erre azt monda: a-kárminő útlevél nem ér semmit. Előmutatám atyám halálát mutató gyászjelentést, édes anyám siránkozva hazahívó levelét, a' heidelbergai egyetemtól nyert bizonyító ajánló-leveleimet, a' nagy herczegtől nyert arany érdempénzem: mindezek semmit sem használtak. Nagy gyanúságra szolgáló oknak monda: hogy útlevelemre Regensburgban francia ezredes írta a' látta-t. Mondám, mikor én Regensburgba mentem, a' miéink voltak ott; én nem vagyok oka, hogy francziák kezei közé estem,

más módomban a' haza indulhatásra nem volt. Semmit sem használt. Kérdé, miért maradtam e' helyen? Újabb ütközet veszélyeitől félttem, felelém. Ő abban ellenkezést látott, hogy francziákkal utaztam, még is francziáktól félek; nem akará azon nyilatkozatomat hinni, hogy nem francziáktól, de egy újabbi már Regensburgban megkísértett catastroftól lélek. Végre monda, hogy St. Julien tábornagyi helytartó minden órán megérkezendik, neki béjelentend, addig legyenek a' polgármesternél őrizet alatt. Estve St. Julien néhány ezred katonával a' városba érkezett, a' hadnagytól több versen kérőm béjelentetésem, de meg nem nyerhetem. A' polgármester, egy mívelt, szerény ember, ismeretes vala Heidelbergával, tudakozódott az ottaniakról, megnézte leveleimet, 's éjféltkor St. Julien tábornagyi helytartóhoz ment, bejelentendő, hogy engem ártatlannak talált; de ekkor a' tábornagyi helytartó alutl. Ezután kevéssel éjjeli 2 órakor 4 katona érkezik szobámba, hogy mint fogoly kövessék őket. Viradtkor a' táborhoz érőnk; egy ezredes monda az engem kísérő katonáknak: „jól vigyázzatok, ezen fogolyért éltetekkel kezeskedtek.” St. Julien a' sergek állását elren-

delvén, midőn engem az elősergekhez (Vorposten) vitetni parancsola, mondám: „engem ártatlanul visznek,” ‘s kérem írásaim megvizsgálását. Erre haragosan felelé: „arra nincs most idő.” Ekkor egy pattantyús kapitány lüßnda: „egész táborban mint bizonyost hiszik, hogy francia kém vagyok; hátunk megett a’ Duna, előttünk elvágta az utat a’ Linzből előnyomult ellenség, ha a’ veszedelem közelget, inkább elvesztenek, mintsem az ellenség kezei közt hagyjanak.” Kérem, ha meghalnék, két órám legyen övé; leveleimből megértheti, ki vagyok; sorsomról tudósítsa anyámat, ki az én hollétemről semmit sem tud. Ezeknek jobb érthetése tekintetéből megjegyezni kívánom, miszerint a’ mieink nem tudván, hogy Linzben oly nagy ellenséges erő van, a’ 3-ik ármáda Linzet elfoglalni ‘s a’ francziák közösülését elválni kívánta; ezen czélből akart St. Julien is egy osztálysereggel Mauthhausennél a’ Dunán átszállani. De a’ mieinket Linztől a’ Bernadotte vezérlete alatti saxoniai ármáda visszazaverte, ‘s ezért kellett St. Juliennek is azon éjjel Mauthhausentől visszavonulni. Egyebeket mellőzve, estve egy kis városba érénk, hol a’ harmadik ármáda fő-

hadiszállása volt; sokan jövének ki a' városból a' sergek elibe; midőn engem az örök közt láttak, mondák: „ez francia kém, felakasztják” ’sat. Előbb foghelyre akartak vinni, de későbbi rendeletre a' 3-ik ármáda tábornagya C o l l o w r a t eleibe vivének. Ennek elpanaszlám esetem; megmondani, minő hiba volt, hogy Mauthhausenben még az előtti napon St. Julien eleibe nem vittek, mert én csak akkor érkezvén oda, tudtam hogy Regensburgtól fogva egész Linzig minő francia sergek vannak; megmondottam volna, hogy Bernadotte Linzben van s nagy örömmre szolgál vala, ha tudósításaimmal mint hiv alattvaló szolgálhaték. Midőn ezeket a' tábornagy bámulással értette, ott lévő lőhadi segéd alezredes Kapp ler monda: „ne higgyen nekie excellenciád, mert St. Julien tábornoki helytartó a' dolognak végére járt, 's meg van az iránt győződve, hogy francia kém.” Ekkor Collowrat tábornagy egy főhadügyvédhez (Stabsauditor) vezettete. Ez útleveleimet megvizsgálta, több pontokra nézve felvilágosítást kívánt, egy magyar huszárőrmestert hátam megé állíta, hogy magyar leveleimet nézze, mérveket németül kelle elol-

vásnom. Midőn ezeket elvégzöm, a' tábori fő-
ügyvéd azonnal pamlagjára ültete 's monda:
sajnálja sorsomat, engem mívelt 's ártatlan
embernek tart, így jár az ember ha háború
idején utazik 's kivált ha ostoba kezek közé
jut,' azonban legvek várokozással, tévé után,
míg szabadon bocsátatásom kieszközlendi. Ke-
vés idő múlva visszajött 's monda: „úgy any-
nyira el voltam árulva, hogy nagy bajba ke-
rült szabadságom kieszközlése, 's mivel csak-
ugyan ellenem némi gyanúval viseltetnek, út-
levelemet ugyan aláírták, de oly feltétellel,
hogy hajnalban megindulva, hazafelé menő uta-
mat Brünn és Olmütz felé vegvem. Útleve-
lemben a' francia katonai aláírás mellett va-
la az austriai aláírás, mi később viszont sok
kedvetlenségre adott alkalmat. Másnap viradt-
kor megindulék az előttem álló hoszszu útra,
már csak 20 bankó forinttal. Csak hamar meg-
indulásom után útközben találám egyikét azon
katonaöröknek, kik fogságomba kísérének, 's
nagy öröömre szolgált, hogy bizonyossá te-
hetem ártatlanságom felől. Gyalogláshoz nem
szokva, lábaim megtörtek, 's útlevelemnek Re-
gensburgban francia tiszt által lett aláírásá-
ért több helyről vissza akaratiak kísértetni.

kerülém az országot, embereket, többnyire csak ösvényeken utaztam 's száraz kenyeret ettem. Éjjelenként a' serházakban 's ivó-közszobákban a' mesterlegények közt zsúpszalmán háltam, kabátomat fejem alá tévén. Egész úttamban csak azon ing marada rajtam, melyet elfogatásamkor viseltem. Brünben mint szegény, szállást nem kaptam; de megnyerem, hogy útlevelemben rövidebb úton Holic s felé utasítsanak. Estve a' kapun ki mentemben órát egy zsidónak adám el. A' városon kívül a' mezőn éjjeli szállásra a' búzák közt lefeküvém; de később onnan valami utazó austriai katonákkal Austerliczbe menék. Másnap reggel a' híres austerliczi ütközet terén utaztam át. Ekkor történt a' nevezetes asperni ütközet, 's ha ezt a' mieink elveszték, viszont két tűz közé estem vala. De nem folytatom tovább hazavezető, nyomorral teljes utamat, Ián úgyis visszaéltem már olvasóim béketűrésével, 's visszatérek jegyzeteim félbenszakadt folyamára. Midőn a' gőzös Mauthhausen előtt elhalada, ifjúságom e' veszélyes napjai elevenen tűnének emlékembe, 's a' rég elmúlt keservek elvesztvén szűrő töviseiket, még kedves érzést költenek fel lelkemben.

Andalgó álmaimból csak azon hajó fedelén hallott sürgölődés serkente fel, melyet az örvény közele némelyekben ébresztett. Mauthhausentől nem messze Grein városánál, már a' Duna mindkét partja öszszeszorul 's a' mindkét felőli magas meredek kősziklák nagyon regényessé teszik e' helyet. Itt a' Duna gránit kősziklákon át tört magának utat, a' habok megtörnek a' kőszálakon, 's örvényes mozgásokat csinálnak régibb időkben e kiálló kőszálak minden évben számtalan hajótörést okozának, de b. e. József császár nagy részét széthányatá; azóta évenkint még több tisztítások történnek, úgy hogy most kivált a' gőzösek, minden veszély nélkül hasítják át e' régen oly veszélyes helyet.

A' Duna egész folyamán itt vau a' legszebb, legnagyobb kilátás. A' köznép azt hiszi, hogy az örvény táján a' Duna fenekén egy jukon a' víz egy része berohan, 's csak a' magyar földön üti ki viszont magát a' Dunában. Az örvény olykor 4-5 lábnyi mély tölcserít is képez. A' Duna mindkét pariján magas kősziklákon több történetészeti emlékek és kolostorok állanak. Marbach felett 1.300 láb magasan van egy búcsútemplom

Mária Taferl; nagyszámú népet látánk erre felé énekek közt vonulni. Éven át többen mint 100 ezerén szoktak ide búcsúra járni. Rührdorfnál a' völgy egészen berekesztve van kősziklafallal, 's ide közel egv szirttetőn látszik Dürrenstein Löwenherz király tömlözc. Kremesen alól egy hegytetőn 700 láb magasra fénylik a' szent Benedek-szerzet nagy és híres apátsága Göttweih. A' mint az ember Bécshez közeledik, a' vidék mind inkább kiesebb 's a' Duna folyama szélesül, N u s s dorfnál egyik part a' mástól óranegyed távolságra esik. – itt látalak már téged, pompás császári lak, számos fénylő tornyaiddal, 's ezek közt a' régiség tisztos emlékét, a' magasba emelkedő sz. István tornyát. Feléd vannak Bécs! most hazám rendéinek szemei függesztve, a' kinyitandó országgyűlésre jó fejlődelműktől szorongatva várják az idves válasszokat 's rendeleteket. Legyünk is fiúi bizalommal. A' közeledő országgyűlés nem leend a' kormány és haza közti elvkérdések harcza. A' kor kívánata hazánk anyagi haladása. Majd egy századdal maradtunk el a' törvényhozás minden ágában; ezek közt méltán első helyet foglal az úrbér, a' földesúr és úrbéresek

közti viszony törvényes rendezése. Nem lehet többé a' paraszt személye és birtoka önkény martaléka. Itt nem kormánynyal, de a' hazai bal Ítéletekkel kell küzdeni. Ezeknek elosztására 's a' haza és kormány közti oly szükséges bizalomnak erősítésére legyenek az E r d é l y i H í r a d ó hasábjai is nagyobbára szánva. Fejezze ki ezen lap azon igazságot, hogy a' mint a' kor kiáltó szava a' földnép sorsán könnyítendő úrbért szükségképp igényli 's ezt már tovább halasztani nem lehet, úgy a' földesúr is ha a' jövőbe tekint, jelen áldozata visszafizetését kamattal remélheti, 's a' paraszt biztos, vagyonosabb, megelégedett állásából saját jobb helyzetét is várhatja. Kövesük a' testvérhon nyomdokait úgy az úrbér mint más haladási kérdésekben.

Hosszas vándorlásaim után, immár sietek kebeledbe szeretett hazám.

Kedves szülőtte városom! hálaérzettel vettem távollétemben is nagyra becsült bizalmad kijelentését, melylyel a' megnyílt országgyűlésre képviselői kötelességgel tiszteltél meg. Érzem ugyan erőm hanyatlását, de a' buzgóság, tiszta, çgyenes, el nem foguk lélek nem hiányzik. Legyenek hátra lévő napjaim is iné-

híven tisztelt fejedelmem, kedves hazáin, 's szeretett szülőtte városom szolgálatára, javára szentelve! Bécs, augustus . 23. 1840.

Tartalom:

Előszó.....	(kezdő) lap.
Prága – Dresda.....	1-12
Saxoniai országgyűlés	13-20
Lipcese – Berlin.....	20-46
Weimar – Rajnakörnyék	46-55
Holland.....	55-79
Ostende	80-111
Brüssel.– Heidelberga.....	111-131
Badeni országgyűlés	131-138
Schweiz.....	130-
Bern és havasai	143-164
Tell Wilhelm – Schweiz szabadsága	164-189
Rigi – négy canton tó – Lucern – Zürich.....	180-202
Schweiz országgyűlése	202-212
„ „ politikai állása, reflexiók.....	212-216
Rajnaesés – Thurgau – (Jonstanz	216-226
Tyrol	226
Insprach – Erdélvi Múzeum.....	220-235
Salzburg és vidéke	235-239
Linz – Regensburg	239
Reminisentiák	240-255
Bécs.....	256-257
Viszsaérkezésem	257-258